

741.0430
ท 418 7
ร. 3.

ศิลปหัตถกรรมผ้าไหม ในโครงการศูนย์ศิลปาชีพ บ้านกุดนาขาม
จังหวัดสกลนคร : กรณีศึกษาเกี่ยวกับการส่งเสริมศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น

ปริญญานิพนธ์
ของ
ทิพย์อาภา รัตนโรภาส

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอกการศึกษาผู้ใหญ่
พฤษภาคม ๒๕๔๒
ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

คณะกรรมการควบคุมและคณะกรรมการสอบได้พิจารณาปริญญานิพนธ์ฉบับนี้แล้ว
เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต
วิชาเอกการศึกษาผู้ใหญ่ ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒได้

คณะกรรมการควบคุม

..... ประธาน
(รองศาสตราจารย์ ดร. ปฐม นิคมานนท์)

..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ เขียวศรี วิวิธสิริ)

คณะกรรมการสอบ

..... ประธาน
(รองศาสตราจารย์ ดร. ปฐม นิคมานนท์)

..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ เขียวศรี วิวิธสิริ)

..... กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม
(รองศาสตราจารย์ ดร.เสาวนีย์ เสวล์ย์)

..... กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พิตร ทองชั้น)

บัณฑิตวิทยาลัยอนุมัติให้รับปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอกการศึกษาผู้ใหญ่ ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(ศาสตราจารย์ ดร. เสริมศักดิ์ วิศาลาภรณ์)

วันที่ ๑๕ เดือน พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๖

ปริญญาโทฉบับนี้ได้รับทุนสนับสนุนจาก
“โรงเรียนวัดเวฬุวนวิทยา (พระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา)”
ตำบลชุมภูพร อำเภอศรีวิไล จังหวัดหนองคาย

ประกาศคุณูปการ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงได้ด้วยความกรุณาอย่างยิ่งจาก รองศาสตราจารย์ ดร.ปฐม นิคมานนท์ และรองศาสตราจารย์เชียรศรี วิวิธสิริ ประธานและกรรมการควบคุม ปริญญานิพนธ์ ที่ได้กรุณาให้คำปรึกษา แนะนำ ในการทำวิจัยทุกขั้นตอน ด้วยความเอาใจใส่ อย่างดียิ่ง ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้

กราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร. เสาวนีย์ เลวลย์ และ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พิตร ทองชั้น ที่กรุณารับเป็นกรรมการสอบปากเปล่า ได้ให้คำแนะนำ ข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะต่าง ๆ ช่วยให้อาจารย์นิพนธ์มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

กราบขอบพระคุณคณาจารย์ภาควิชาการศึกษาผู้ใหญ่ทุกท่าน ที่ให้วิชาความรู้ ให้ความรักความเมตตา ให้ความช่วยเหลือ และให้กำลังใจแก่ผู้วิจัยตลอดมา

ขอขอบพระคุณพันตรี สำเริง พิมพัญญา หัวหน้าศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม ร้อยโท ประจักษ์ พิมพัญญา รองหัวหน้าศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม คุณฉวีวรรณ สันวิลาส ครูฝึกแผนกทอผ้าไหม เจ้าหน้าที่ทหารประจำศูนย์ ฯ และสมาชิกแผนกทอผ้าไหม ที่ได้กรุณา ให้ความช่วยเหลือด้านข้อมูลทั้งที่เป็นเอกสาร คำสัมภาษณ์ และข้อแนะนำต่าง ๆ ที่เป็น ประโยชน์ต่อการวิจัย

ขอขอบพระคุณ นาวาโท กวี รัตนโรภาส บิดาที่ได้สนับสนุนทุนในการศึกษาและ ให้กำลังใจกับผู้วิจัยตลอดมา

ขอขอบคุณ คุณเยาวลักษณ์ รัตนโรภาส และคุณวีรวัฒน์ เจริญกล้าหาญ ที่ช่วย เหลือในการเก็บรวบรวมข้อมูล

ขอขอบคุณ คุณจันทร์ทิพย์ ว่องประเสริฐ และคุณประเวศ สมประสงค์ ที่รับภาระ ในการจัดพิมพ์งานวิจัยฉบับนี้จนสำเร็จเรียบร้อยและสวยงาม

คุณค่าและคุณความดีอันพึงมีจากปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยขอมอบเป็นเครื่องบูชา พระคุณสำหรับคุณพ่อ - คุณแม่ และคณาจารย์ทุกท่านที่ได้กรุณาให้การอบรม สั่งสอน ให้ กำลังใจ ให้ความเมตตาในทุกด้าน ทำให้ผู้วิจัยได้เจริญก้าวหน้าทั้งในการศึกษาและหน้าที่การ งานตลอดมา

ทิพย์อาภา รัตนโรภาส

สารบัญ

บทที่	หน้า
๑ บทนำ.....	๑
ภูมิหลัง.....	๑
ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า.....	๗
ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า.....	๗
ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า.....	๘
นิยามศัพท์เฉพาะ.....	๙
รูปแบบของการวิจัย.....	๑๐
เครื่องมือและวิธีการเก็บข้อมูล.....	๑๐
การวิเคราะห์ข้อมูล.....	๑๒
๒ มุลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ.....	๑๓
การจัดตั้งมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ.....	๑๓
ศูนย์ศิลปาชีพ สวนจิตรลดา.....	๑๖
การจัดตั้งศูนย์ศิลปาชีพในภูมิภาค.....	๒๔
การจัดตั้งศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม.....	๒๖
ข้อมูลเกี่ยวกับบ้านกุดนาขาม.....	๒๙
๓ ความเป็นมาและความรู้เกี่ยวกับผ้าไหม.....	๓๓
ความเป็นมาและการแพร่กระจายของการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมของโลก.....	๓๓
ประวัติการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมในประเทศไทย.....	๓๔
ความเป็นมาเกี่ยวกับการทอผ้าไหมไทย.....	๓๗
การทอผ้าพื้นบ้านพื้นเมืองอีสาน.....	๓๙
ชนิดและคุณสมบัติของผ้าไหม.....	๔๓
การพัฒนาตลาดผ้าไหมไทย.....	๔๖
การเผยแพร่การแต่งกายแบบไทยและผ้าไหมไทย.....	๔๗
๔ ศิลปหัตถกรรมผ้าไหม ศูนย์ศิลปาชีพ บ้านกุดนาขาม.....	๔๙
การผลิตเส้นใยไหม.....	๔๙
เครื่องมือทอผ้า.....	๕๖

บทที่

หน้า

- การมัดไหมให้เป็นลวดลาย เรียกว่า “มัดหมี่”.....	๖๐
- การย้อมสี.....	๖๕
- การเตรียมการผลิตผ้าไหมมัดหมี่.....	๗๓
- การทอผ้าไหมมัดหมี่.....	๗๖
๕ แผนทอผ้าไหม ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม.....	๘๒
การจัดตั้งหัตถกรรมผ้าไหมในศูนย์ศิลปาชีพ.....	๘๒
แผนทอผ้าไหม บ้านกุดนาขาม.....	๘๓
การดำเนินการฝึกอบรม.....	๘๔
เนื้อหาและหลักสูตรการฝึกอบรม.....	๘๖
วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการฝึกอบรม.....	๙๒
แรงจูงใจและการรวมกลุ่มผู้สนใจเข้าเป็นสมาชิก.....	๙๒
ประโยชน์ที่สมาชิกแผนทอผ้าไหม ศูนย์ศิลปาชีพ บ้านกุดนาขาม ได้รับ... ครูฝึก.....	๙๓ ๙๔
การพัฒนาฝีมือของสมาชิก.....	๙๔
การตลาดของแผนทอผ้าไหม.....	๙๔
รายได้ของสมาชิกแผนทอผ้าไหม.....	๙๕
๖ การเผยแพร่งานและผลิตภัณฑ์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม.....	๙๗
การเปลี่ยนแปลงชุมชนตามเป้าหมายของศูนย์ศิลปาชีพ.....	๙๗
การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านศิลปะการทอผ้า.....	๙๙
- การอนุรักษ์ศิลปหัตถกรรม.....	๑๐๒
- การส่งเสริมผลิตภัณฑ์ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน.....	๑๐๓
จุดเด่นของศิลปหัตถกรรมผ้าไหมในศูนย์ศิลปาชีพ บ้านกุดนาขาม.....	๑๐๔
การเผยแพร่งานในประเทศ.....	๑๐๕
การเผยแพร่งานในต่างประเทศ.....	๑๐๙
ความสำคัญของการเผยแพร่งานศิลปาชีพ.....	๑๑๒
๗ สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	๑๑๔
ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า.....	๑๑๕
วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า.....	๑๑๕
เครื่องมือและวิธีการเก็บข้อมูล.....	๑๑๖

บทที่

หน้า

การวิเคราะห์ข้อมูล.....	๑๑๖
ผลการศึกษาค้นคว้า.....	๑๑๖
อภิปรายผล.....	๑๒๒
ข้อเสนอแนะ.....	๑๒๓
ข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาปฏิบัติ.....	๑๒๓
ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย.....	๑๒๔
บรรณานุกรม.....	๑๒๕
ประวัติย่อของผู้วิจัย.....	๑๓๕

บัญชีตาราง

ตาราง

หน้า

- ๑ แสดงอัตราส่วนระหว่างใหม่กับวัสดุที่ใช้ในการเตรียมน้ำย้อมสี..... ๗๒

บัญชีภาพประกอบ

ภาพประกอบ

หน้า

๑	งานศิลปาชีพแขนงต่าง ๆ	๒๓
๒	ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม.....	๓๑
๓	ผ้าทอพื้นบ้านพื้นเมืองอีสาน.....	๔๒
๔	ผลิตภัณฑ์ไหม.....	๔๕
๕	ต้นหม่อน, ตัวไหม, และรังไหม.....	๕๔
๖	จ่อ, การต้มรังไหม, การสาวไหม และการทำใจไหม.....	๕๕
๗	กราฟแสดงลายมัดหมี่.....	๖๒
๘	แม่ลายผ้าไหมมัดหมี่สีเดียว.....	๖๓
๙	ลายผ้าไหมมัดหมี่แบบต่าง ๆ	๗๘
๑๐	แผนกทอผ้าไหม.....	๙๖

บทที่ ๑

บทนำ

ภูมิหลัง

ประเทศไทยเป็นประเทศเกษตรกรรม ประชาชนส่วนใหญ่ประมาณร้อยละ ๘๐ เป็นเกษตรกร ชาวนาชาวไร่ กระจายอยู่ทุกภูมิภาคของประเทศ มีชีวิตความเป็นอยู่ค่อนข้างอัตคัดขัดสน อาศัยอยู่ตามชนบทที่ห่างไกลความเจริญต้องเผชิญกับปัญหานานัปการ ที่สำคัญได้แก่ ปัญหาความยากจนอันสืบเนื่องมาจากการตกต่ำของราคาผลผลิตทางการเกษตร คุณภาพของดินตกต่ำ ประสิทธิภาพการผลิตต่ำ ได้ผลผลิตน้อยไม่พอลี้ยงครอบครัว รายได้ไม่พอกับรายจ่าย และยังคงมีภาระหนี้สินอีก (ธวัช มกรพงศ์. ๒๕๓๗ : ๑๗-๕๒) นอกจากนี้ก็มีปัญหาเกี่ยวกับราคาพืชผลที่ไม่แน่นอน ศัตรูพืชรบกวน รวมทั้งปัญหาความแปรปรวนของดินฟ้าอากาศ เช่น ฝนตกชุกไปน้ำก็ท่วม ฝนตกน้อยไปก็แห้งแล้ง

นอกจากปัญหาดังกล่าว ยังมีปัญหาที่สืบเนื่องมาจากผลของการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ ปัญหาการเพิ่มขึ้นของประชากร ทำให้ความต้องการในที่ดินทำกินเพิ่มขึ้น จึงมีการบุกรุกทำลายป่า นำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้โดยขาดการควบคุมดูแลอย่างทั่วถึง ทำให้มีผลต่อสภาวะเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ การทำลายสภาพแวดล้อม ความเสื่อมดุลย์ความหายนะทั้งหลายเหล่านี้ล้วนกระทบกระเทือนถึงชีวิตความเป็นอยู่ของชาวนาชาวไร่ รวมไปถึงสภาพความเป็นอยู่ของสังคมในเมืองด้วย ยิ่งกว่านั้นยังกระทบถึงสภาวะเศรษฐกิจของประเทศโดยรวม

ปัญหาและความหายนะดังกล่าว บางส่วนขจัดได้ บางส่วนผ่อนหนักเป็นเบาลงได้ด้วยโครงการตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เช่น โครงการชลประทานต่าง ๆ ทั่วพระราชอาณาจักรที่พระราชทานพระราชดำริ และทรงติดตามอย่างใกล้ชิดโดยตลอด (มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ. ๒๕๓๙ : ๑)

สังคมชนบทยังเป็นสังคมเกษตรกรรมต้องเผชิญกับภาวะฝนแล้ง ขาดน้ำอุปโภคบริโภค ทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลาย แต่เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ ความกดดันจากการเพิ่มของประชากร (เกื้อ วงศ์บุญสิน. ๒๕๓๘ : ๑๕๔ - ๑๕๗) ความต้องการที่ดินทำกิน เพราะที่ดินเป็นทรัพยากรที่สำคัญที่สุดในการประกอบอาชีพเกษตรกรรม เกษตรกรบางรายขาดที่ทำกิน มีรายได้ต่ำ ขาดปัจจัยที่จะใช้จ่าย การที่จะได้เงินอันเป็นปัจจัยสำคัญขึ้นอยู่กับการทำนาทำไร่ ชาวนาต้องพึ่งพาธรรมชาติทุกระยะในการเพาะปลูกข้าวจนผลิรวงออกมาและรวงข้าวเจริญเติบโตเต็มที่ เพราะถ้าปีใดแห้งแล้งพื้นดินแตกระแหง แหล่งน้ำแห้งขอดข้าวที่ปลูกไว้ก็จะเหี่ยวแห้งไปก่อนถึงฤดูเก็บเกี่ยว และถ้าฝนตกมากจนเกินไปน้ำก็ท่วมที่นา

นานจนต้นข้าวต้องเน่าจมอยู่ในน้ำทำให้ชาวนาหมดความหวัง ทำให้เกษตรกรต้องละทิ้งไร่นา อพยพไปเป็นลูกจ้างแรงงานในเมืองและในต่างประเทศ เพื่อต้องการเพิ่มรายได้ให้กับครอบครัว ปัญหาสังคมที่ตามมาได้แก่ ปัญหาแรงงานที่มีระดับการศึกษาต่ำ รวมทั้งส่วนใหญ่เป็นแรงงานไร้ฝีมือ จึงจำเป็นต้องได้รับการพัฒนาอย่างเร่งด่วน ทั้งด้านการศึกษาขั้นพื้นฐานและด้านการประกอบอาชีพ เป็นการพัฒนาทักษะฝีมือแรงงานเพื่อผลิตและพัฒนาบุคคลให้มีทักษะฝีมือแรงงาน ยกกระดับพื้นฐานด้านอาชีพและความรู้ทั่วไปของประชาชนในชนบทให้สูงขึ้น (ปลัดกระทรวงศึกษาธิการ. ม.ป.ป. : ๑๔๓ - ๑๔๖)

ปัญหาการประกอบอาชีพเกษตรกรกรรมนั้น ในหลายพื้นที่ต้องประสบกับภาวะความแห้งแล้ง โดยเฉพาะทางภาคอีสาน ที่มีความแห้งแล้งยิ่งกว่าภาคอื่นใด ประชาชนต้องอดอยากยากแค้น สาเหตุสำคัญเกิดจากการตัดไม้ทำลายป่าอย่างรู้เท่าไม่ถึงการณ์ (สำนักพระราชเลขานุการในพระองค์สมเด็จพระบรมราชินีนาถ. ๒๕๓๙ : ๑๒) นอกจากนี้ก็มีปัญหาเนื่องจากความอุดมสมบูรณ์ของดินต่ำ มีหินทรายปกคลุมเป็นบริเวณกว้างขวาง ทำให้ดินมีลักษณะร่วน น้ำไหลผ่านได้ง่าย ไม่สามารถเก็บน้ำไว้เพื่อให้ความชุ่มชื้นแก่แผ่นดินได้เป็นเวลานาน แผ่นดินจึงมักแห้งแล้ง เป็นสาเหตุให้ดินและน้ำไม่อุดมสมบูรณ์ ปัญหาสำคัญอีกประการหนึ่ง ได้แก่ ปัญหาด้านประชากร เนื่องจากการเพิ่มของประชากรจึงมีความจำเป็นต้องขยายเนื้อที่การเพาะปลูกเพิ่มขึ้น จึงทำให้มีการบุกรุกทำลายป่าในอัตราสูง ประชาชนส่วนใหญ่ยังต้องเผชิญกับปัญหาความยากจน ความเจ็บป่วย สภาพความเป็นอยู่ที่มีมาตรฐานคุณภาพชีวิตต่ำ และยังต้องมาประสบภัยธรรมชาติแทบทุกปี ขาดการบริการพื้นฐานที่จำเป็นจากรัฐบาล สภาพการณ์เช่นนี้หากไม่ได้รับการแก้ไขที่ดี ประชาชนทางภาคอีสานก็จะยิ่งได้รับความทุกข์ยากสะสมทวีมากยิ่งขึ้น ซึ่งจะส่งผลให้เกิดปัญหาในการพัฒนาประเทศ

เมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๓ เกิดอุทกภัยที่จังหวัดนครพนม น้ำเข้าท่วมไร่นา และบ้านเรือนของราษฎรจนต้องประสบความเดือดร้อนอย่างแสนสาหัส ความได้ทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ดังนั้นพอน้ำลดเมื่อวันที่ ๒๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๓ ทั้งสองพระองค์ได้เสด็จเยี่ยมเพื่อพระราชทานเครื่องอุปโภคบริโภคเป็นการบรรเทาความเดือดร้อนแก่ราษฎรและมีราษฎรจากหลายอำเภอในจังหวัดนครพนมมารอรับเสด็จกันอย่างเนืองแน่น ในวันนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า (ศิลปแผ่นดิน ครั้งที่ ๒. ๒๕๓๙ : ๑)

การพระราชทานสิ่งของแก่ราษฎรเป็นเพียงการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า หากจะแก้ไข
ปัญหาระยะยาวก็ต้องคิดหาทางให้ราษฎรสามารถเลี้ยงตนเองมีรายได้สม่ำเสมอ ต่อไป

สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ โดยเสด็จพระราชดำเนินพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทุกแห่งในการเสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมราษฎร มีพระราชดำริต้องกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวว่า “ทุกข์สุขของราษฎรคือทุกข์สุขของพระองค์ด้วย” และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงมีพระราชดำริว่า (กรมศิลปากร. ๒๕๓๗ : ๘)

ทุกครั้งที่เมืองไทยเกิดน้ำท่วม หรือเกิดภัยพิบัติอย่างไรก็ตาม ข้าพเจ้าได้ตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงนำของพระราชทานไปช่วยเหลือราษฎร มักจะเป็นเครื่องอุปโภคบริโภค แล้วก็รับสั่งกับข้าพเจ้าว่า การช่วยเหลือแบบนี้เป็นการช่วยเหลือเฉพาะหน้า ซึ่งช่วยเขาไม่ได้จริง ๆ ไม่เพียงพอ ทรงคิดว่าทำอย่างไรจึงจะช่วยเหลือชาวบ้านเป็นระยะยาว คือ ทำให้เขามีหวังที่จะอยู่ดีกินดีขึ้นลูกหลานได้เข้าโรงเรียน ได้เรียนหนังสือ ซึ่งในเรื่องนี้รัฐบาลได้พยายามส่งเสริมอยู่แล้ว เขาเพิ่มจำนวนโรงเรียนขึ้นอย่างสม่ำเสมอ

แต่ชาวบ้านเขาไปบอกว่าเขาส่งให้ลูกไปเรียนหนังสือไปเข้าเรียนไม่ได้เพราะต้องอาศัยอยู่เป็นกำลังช่วยกันทำมาหากิน ดังนั้นจะพบเด็กที่อยู่ในวัยเรียน และไม่ได้เรียนหนังสืออีกมาก ส่วนมากก็ได้จบ ป.๔ ซึ่งก็น่าเป็นห่วง

ด้วยเหตุนี้ข้าพเจ้าจึงเริ่มคิดหาอาชีพเสริมให้แก่ครอบครัวชาวนา ชาวไร่ และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงหาแหล่งน้ำให้ การทำไร่นาของเขาเป็นผลต่อประเทศชาติบ้านเมือง ทรงพระราชดำเนินไปดูตามไร่ของเขาต่าง ๆ ทรงคิดว่านี่เป็นการให้กำลังใจ และที่ทรงให้ข้าพเจ้าดูแลพวกครอบครัว ก็เลยเป็นที่เกิดของมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ

ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงทรงรับภาระในเรื่องการดูแลครอบครัวของเกษตรกรที่ยากจนเหล่านั้น เพราะปัญหาใหญ่ของราษฎรคือความยากจน จึงทรงส่งเสริมให้ผู้มีอาชีพหลักในการทำนาทำไร่ในทุกภาคมีอาชีพเสริมจากอาชีพเกษตรกรรม ทรงพระราชทานการช่วยเหลือราษฎรโดยจัดโครงการอาชีพเสริมซึ่งเป็นการทำงานเกี่ยวกับหัตถกรรมพื้นบ้านที่ก่อให้เกิดมูลนิธิต่าง ๆ ส่งเสริมศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ข้าราชการบริพารในพระองค์รับผิดชอบโครงการจัดหาครูเพื่อสอนศิลปหัตถกรรมหลายสาขา พระราชทานอุปกรณ์และวัสดุทั้งหมด ตลอดจนค่าแรงงาน รางวัลผู้มีผลงานดีเด่น และหาตลาดให้ด้วย ซึ่งในระยะแรกโครงการอาชีพเสริมมีเพียงโครงการผลิตงานทอผ้าไหม งานถมทองและ

งานจักสานย่านลิเภา ต่อมาจึงขยายงานหัตถกรรมต่าง ๆ เพิ่มขึ้น ครอบครัวชาวนาชาวไร่สมัครเข้าร่วมโครงการมากขึ้นแม้กระทั่งคนพิการ และพระองค์ได้เสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมและติดตามความก้าวหน้าของโครงการอย่างใกล้ชิดเป็นประจำ พระราชทานคำแนะนำและโปรดใช้สอยของที่ราษฎรประดิษฐ์ขึ้นทุกประเภท ทั้งนี้เพื่อเพิ่มพูนรายได้แก่ชาวนาชาวไร่ เพื่อให้สามารถประกอบอาชีพเกษตรกรรมต่อไปในที่ดินของตนเอง และปลดปล่อยหนี้สินที่เคยมีในขณะเดียวกัน ประเทศไทยก็มีประวัติว่าเป็นประเทศที่เจริญด้วยศิลปะ และหัตถกรรมอันสวยงามซึ่งกำลังจะเสื่อมสูญไปอย่างรวดเร็ว เนื่องจากสภาพทางเศรษฐกิจ และรูปแบบการดำเนินชีวิตของคนไทยในปัจจุบัน

การทอผ้าไหมไทยเป็นงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านอย่างหนึ่งที่มีการสืบทอดมาช้านานหลายชั่วอายุคน ผ้าไหมไทย เป็นผ้าไหมที่มีลักษณะเด่นเฉพาะตัว แตกต่างไปจากผ้าไหมของต่างประเทศ เป็นศิลปหัตถกรรมที่มีเอกลักษณ์พิเศษด้วยกรรมวิธีการทอด้วยมือ เส้นไหมมีความลื่นนุ่มเป็นประกายแวววาวตามธรรมชาติ ประกอบกับการประดิษฐ์ลวดลายอันแสดงถึงวัฒนธรรมของไทยที่มีความสวยงามทั้งลายผ้า และความละเอียดของเนื้อผ้าซึ่งต้องอาศัยฝีมือความชำนาญ ความประณีตที่ผสมผสานกับความคิดสร้างสรรค์และการฝึกฝน ทำให้ผ้าไหมไทยเป็นงานศิลปหัตถกรรมที่งดงาม มีเสน่ห์เฉพาะตัว บ่งบอกถึงเอกลักษณ์และวัฒนธรรมไทย และเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ผ้าไหมไทยมีชื่อเสียงเผยแพร่ไปทั่วโลก

ทางภาคอีสานคนรุ่นหนุ่มสาวชาวอีสานจำนวนมาก ซึ่งมีพื้นฐานการทอผ้านิยมเข้ามารับจ้างเป็นแรงงานในเมือง ด้วยเหตุนี้คงมีเพียงผู้สูงอายุเท่านั้นที่ยังคงทอผ้าด้วยกรรมวิธีแบบดั้งเดิม ทำให้ชาวอีสานอาจจะต้องสูญเสียหัตถกรรมการทอผ้าอันเป็นวัฒนธรรมหลักที่สืบทอดอย่างต่อเนื่องมาเป็นเวลานานได้ เพราะขาดเยาวชนที่จะสืบทอดงานศิลปหัตถกรรมนี้ต่อไป และผ้าไหมมัดหมี่เป็นศิลปเฉพาะถิ่นที่เก่าแก่และมีชื่อเสียง สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ทรงมีพระราชดำริว่า “ผ้าไหมจะมีอนาคตดีในตลาดโลก” ประกอบกับทรงเห็นว่าผ้าไหมมัดหมี่เป็นงานศิลปหัตถกรรมที่ชาวอีสานรู้จักสืบทอดกันมาแต่บรรพบุรุษ อีกทั้งใช้อยู่ในชีวิตประจำวัน ถ้าส่งเสริมให้เป็นอาชีพได้ก็จะเป็นงานที่ราษฎรถนัด ซึ่งไม่จำเป็นต้องใช้เงินลงทุนใหม่ ใช้เพียงความรู้ความสามารถ ภูมิปัญญาของชาวบ้าน และวัสดุในท้องถิ่นเท่านั้น อีกทั้งโปรดฯ ที่จะรักษาศิลปะพื้นบ้านให้คงอยู่ พระองค์จึงทรงนำจุดนี้มาเริ่มต้นช่วยเหลือราษฎรดังที่ทรงมีพระราชดำรัสว่า (กรมศิลปากร. ๒๕๓๗ : ๑๐)

ข้าพเจ้าสังเกตดูเมื่อไปที่ไหนทุกแห่งก็ตามเสด็จฯ จะเห็นว่าชาวอีสานนั้นุ่งขึ้นใหม่มัดหมี่ ข้าพเจ้าก็บอกว่า ขอให้ฉันสักตัวได้ไหม เขาบอกว่าเอาไปทำไมของบ้านนอกคอกนา คนรวย ๆ เขาไม่ใส่กันหรอก ก็บอกเขาว่าสวยจริง ๆ ไม่ได้แกล้งยกยอ เพราะเป็นของสวยงามมาก เขาก็เลยยินดี เขาบอกว่าถ้าใส่จริงฉันจึงจะทำให้ บอกว่าทำมาเถอะแล้วจะใส่ เขาก็ช่วยทำกันมา

ข้าพเจ้าก็ให้เงินกันถุงก่อน เพราะว่าชาวบ้านจนเท่าไร ความโลภโมโทสันไม่มีเลย เขาบอกว่าฉันจะให้ละ ฉันไม่ได้ต้องการเงิน ก็บอกกับเขาว่า เงินอันนี้เป็นเงิน กันถุงจะได้ให้เจริญยังงี้ เขาถึงได้ยอมรับ ไม่อย่างนั้นเขาโกรธ ก็ตัดใส่ พยายามถ่ายรูปออกไปโฆษณา เขาเห็น เขาก็มีกำลังใจ ก็เลยบอกว่าทอให้ มากขึ้นนะ แล้วจะขอซื้อ จะหาตลาดให้ อันเป็นการเริ่มต้นของมูลนิธิศิลปาชีพ

สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถทรงมีพระราชเสาวนีย์ ให้ราชเลขาณูการ ในพระองค์ออกไปติดต่อกับราษฎรในท้องถิ่น แนะนำให้ทอผ้าไหมมัดหมี่เป็นล่ำเป็นสัน เพื่อ ให้มีรายได้พิเศษ และเพื่อสงวนรักษาศิลปวัฒนธรรมอันมีค่าเฉพาะถิ่นนี้ไว้มิให้สูญสิ้นไปด้วย แต่ให้ปรับปรุงวิธีการทอและย้อมสีให้เข้ามาตรฐาน ทั้งยังทรงส่งเสริมการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม ควบคู่ไปด้วย

ด้วยพระมหากรุณาธิคุณในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ที่ทรงช่วยให้ ราษฎรที่ยากจนมีอาชีพเสริม โดยเฉพาะราษฎรในชนบทที่ห่างไกล เพื่อเพิ่มพูนรายได้แก่ ครอบครัวมาเป็นเวลานานหลายปี จึงมีผู้มีจิตศรัทธาได้ร่วมกันทูลเกล้าฯ ถวายเงินโดยเสด็จ พระราชกุศลเพื่อการนี้เป็นจำนวนมาก จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งเป็นมูลนิธิ เมื่อวันที่ ๒๑ กรกฎาคม ๒๕๑๙ พระราชทานนามว่า มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพพิเศษในพระบรม ราชานุอุปถัมภ์ ทรงรับเป็นองค์ประธานมูลนิธิ ต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๓๑ ได้เปลี่ยนชื่อใหม่เป็น มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ (มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ. ๒๕๓๙ : ๑ - ๒)

สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงมีพระราชดำริเกี่ยวกับงานศิลปาชีพว่า (กรมศิลปากร. ๒๕๓๗ : ๑๓)

คนไทยนั้นมีศิลปะอยู่ในหัวใจและมีฝีมือในทางการช่างมาแต่อดีต ซึ่งในแต่ละภาคก็มี งานหัตถกรรมพื้นบ้านแต่ละอย่างแตกต่างกันไป ดังนั้น การที่จะส่งเสริมให้ราษฎรได้มี อาชีพที่มีความชำนาญมาแต่เดิมนั้น นอกจากจะช่วยให้มีรายได้เพิ่มขึ้นแล้ว ยังเป็น การรักษาศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านของแต่ละภาคไว้ได้อีกด้วย

ศิลปหัตถกรรมเป็นมรดกทางวัฒนธรรมจากอดีตสืบทอดต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน จาก ระบบหัตถกรรมในครัวเรือนมาสู่ระบบอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ ซึ่งบางส่วนอาจสูญหายไปตาม กาลเวลา ทำให้ศิลปหัตถกรรมหลายแขนงไม่ได้รับการศึกษาเพื่อการพัฒนา การอนุรักษ์ศิลป หัตถกรรมแต่โบราณที่กำลังจะเสื่อมสูญไปให้คงอยู่จึงเป็นสิ่งที่สำคัญยิ่ง

ภูมิปัญญาท้องถิ่นจัดว่าเป็นศิลปะอย่างหนึ่งเกิดจากการเรียนรู้และการสั่งสม ประสบการณ์ของประชาชน โดยอาศัยพื้นความรู้จากท้องถิ่นที่ถ่ายทอดสืบทอดกันมาอย่างต่อเนื่อง

เนื่องจากอดีตมาจนถึงปัจจุบัน จำเป็นต้องได้รับการอนุรักษ์ให้ดำรงอยู่คู่กับสังคมไทยและเป็นเอกลักษณ์ประจำชาติสืบไปมิให้สูญหาย

การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อสร้างอาชีพและอนุรักษ์งานศิลปหัตถกรรมต่าง ๆ ทำให้ประชาชนในท้องถิ่นได้มีโอกาสนำเอาภูมิปัญญาของตนมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในการผลิตงานศิลปหัตถกรรมมากขึ้นกว่าเดิม โดยการนำมาปรับปรุงและพัฒนาเพื่อให้เกิดคุณค่าต่อการประกอบอาชีพ สามารถอนุรักษ์ศิลปหัตถกรรมและรักษาเอกลักษณ์ของความเป็นไทยไว้ได้สืบต่อไป

สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ จึงได้ทรงตัดสินพระทัยที่จะทรงช่วยเหลือชาวนาชาวไร่ ทรงตั้งโครงการฝึกศิลปาชีพขึ้นตามท้องถิ่น เพื่อให้ชาวนาชาวไร่ได้มีอาชีพข้างเคียงที่จะสามารถเพิ่มพูนรายได้ให้พอเพียง โดยไม่ต้องฝากชีวิตไว้กับดินฟ้าอากาศอย่างเดียว (มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ. ๒๕๓๒ : ๔) ดังพระราชดำรัสในวันที่ ๑๑ สิงหาคม ๒๕๓๒ ว่า

ข้าพเจ้านั้นภูมิใจเสมอว่า คนไทยมีสายเลือดของช่างฝีมืออยู่ทุกคนไม่ว่าจะเป็นชาวนา ชาวไร่ หรืออาชีพใด อยู่สารทิศใด คนไทยมีความละเอียดอ่อนและฉับไวต่อการรับ ศิลปะทุกชนิด ขอเพียงแต่ให้เขามีโอกาสได้เรียนรู้และฝึกฝน เขาก็จะแสดงความ สามารถออกมาให้เห็นได้

ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษาและสนับสนุนด้านอาชีพให้แก่เกษตรกร โดยการส่งเสริมให้มีอาชีพเสริมจากอาชีพเกษตรกรรม เพราะในปัจจุบันและอนาคตการประกอบอาชีพเกษตรกรรมมีแนวโน้มว่าจะมีต้นทุนการผลิตสูงขึ้นมาก แต่ผลตอบแทนจะน้อยลง ผู้ที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมอย่างเดียวจะยากจนมากขึ้น การมีอาชีพเสริมโดยการใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นให้เกิดประโยชน์มากที่สุดทำให้เกิดรายได้เสริม ซึ่งจะส่งผลให้ความเป็นอยู่ดีขึ้น มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพมีวัตถุประสงค์หลักคือ เพื่อจัดหาอาชีพเสริมเพิ่มรายได้ให้แก่ ผู้ประกอบอาชีพเกษตรกรรม และเพื่อธำรงรักษา สนับสนุนศิลปหัตถกรรมไทย ให้เป็นที่นิยมของประชาชนทั่วไป หลังจากที่ได้เข้ารับการฝึกที่ศูนย์ศิลปาชีพแล้วจะสามารถนำความรู้ความสามารถกลับไปใช้ประกอบอาชีพของตนได้

เป็นที่ทราบกันดีว่าศิลปหัตถกรรมท้องถิ่นที่เป็นเอกลักษณ์ของชาวอีสานนั้นไม่มีสิ่งใดจะเด่นเท่ากับ ผ้าทอ โดยเฉพาะผ้าไหมที่เกิดจากฝีมือการทอที่ประณีตงดงาม ที่สะท้อนให้เห็นรากฐานทางศิลปวัฒนธรรมที่ผสมผสานสอดคล้องกับวิถีชีวิตของชาวอีสาน เป็นมรดกทางศิลปะที่สืบทอดมาแต่บรรพบุรุษ แผนกทอผ้าไหม เป็นแผนกหนึ่งในศูนย์ศิลปาชีพ และศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม จังหวัดสกลนคร เป็นศูนย์ศิลปาชีพที่ประชาชนรู้จักกันมากที่สุดทางภาคอีสานจึงเห็นสมควรที่จะยกขึ้นมาเป็นกรณีตัวอย่างในการทำวิจัยชิ้นนี้ เพื่อเป็นการบันทึกเรื่อง

ราวและการดำเนินการของแผนทอผ้าไหม ศูนย์ศิลปาชีพ บ้านกุดนาขามขึ้นสำหรับใช้อย่างยิ่ง เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาและส่งเสริมอาชีพให้กับประชาชนในชนบท

ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาเกี่ยวกับการส่งเสริมศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น ซึ่งจัดเป็น กระบวนการศึกษานอกโรงเรียนในสายงานอาชีพ โดยเลือกศึกษางานทอผ้าไหมในศูนย์-ศิลปาชีพ บ้านกุดนาขาม ตำบลเจริญศิลป์ อำเภोजินเจริญศิลป์ จังหวัดสกลนคร ซึ่งเป็น โครงการหนึ่งของมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ

ความมุ่งหมายเฉพาะของการวิจัยมีดังนี้

๑. เพื่อศึกษาการดำเนินงานส่งเสริมอาชีพของสตรีในชนบท จากหัตถกรรมผ้าไหมในครัวเรือนมาเป็นการจัดการที่เป็นระบบ ด้วยการดำเนินงานของศูนย์ศิลปาชีพ บ้านกุดนาขาม
๒. เพื่อศึกษาพัฒนาการด้านแนวความคิดและระบบการดำเนินงานของแผนทอผ้าไหม ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม โดยทำการวิเคราะห์จากมุมมองของการศึกษานอกระบบโรงเรียน ได้แก่ แรงจูงใจและความสนใจของประชาชน การจัดระบบการเรียนการสอน ระบบการผลิต การจำหน่าย และการบริหารกิจการโดยรวม
๓. เพื่อศึกษาความคิดเห็นและข้อเสนอแนะของผู้เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมอาชีพให้กับประชาชนในท้องถิ่น

ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

ผลจากการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ จะให้คุณค่าและประโยชน์ ดังนี้

๑. ให้ตัวอย่างรูปแบบการทำงานเกี่ยวกับการรวมกลุ่มของสตรีในชนบทเพื่อพัฒนาอาชีพ โดยมีการประสานความร่วมมือที่ดีระหว่างหน่วยงานราชการ องค์กรเอกชน และประชาชนในท้องถิ่น
๒. เป็นการเสนอรูปแบบการดำเนินงาน การถ่ายทอดความรู้ความชำนาญจากการบอกเล่าฝึกสอนกันในระบบเครือญาติและในชุมชน ของงานทอผ้าไหมในศูนย์ศิลปาชีพ บ้านกุดนาขาม จังหวัดสกลนคร ที่เป็นการส่งเสริมอาชีพท้องถิ่นแบบครบวงจร สามารถนำมาเป็นแบบอย่างและนำแนวคิดไปพัฒนาและประยุกต์ให้เหมาะสมกับการส่งเสริมอาชีพในท้องถิ่นต่อไป

๓. ให้เห็นคุณค่าการรู้จักใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ จากการว่างงานของสตรีในชนบทจากอาชีพประจำ หันมาประกอบอาชีพเสริม เป็นการเพิ่มพูนรายได้ให้แก่ครอบครัวสู่การยกระดับพัฒนาคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น

๔. เป็นการอนุรักษ์และส่งเสริมศิลปหัตถกรรมผ้าไหมไทย ที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ เพื่อให้มีประสิทธิภาพการผลิตทั้งในด้านคุณภาพและรูปแบบของผลิตภัณฑ์สู่ความต้องการของ ตลาดในประเทศ และยังเป็นสินค้าออกนารายได้เข้าประเทศอีกด้วย

๕. ผลสืบเนื่องจากการประกอบอาชีพเสริมของสตรีในชนบทจากหัตถกรรมผ้าไหมในครัวเรือน นำไปสู่การพัฒนาท้องถิ่น ให้เป็นแหล่งศึกษาค้นคว้าหาความรู้ และส่งเสริมแหล่งท่องเที่ยว ทำให้ประชาชนรักและเห็นคุณค่าของท้องถิ่น ไม่ทิ้งท้องถิ่นเข้าหางานทำในเมืองใหญ่

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

การศึกษานี้เป็นกรณีศึกษาเกี่ยวกับการส่งเสริมศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น ที่ดำเนินงานในรูปแบบของศูนย์ศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ บ้านกุดนาขาม ตำบลเจริญศิลป์ อำเภोजังหวัดสกลนคร เน้นที่งานศิลปหัตถกรรมผ้าไหม ในงานวิจัยนี้จะพิจารณาในแง่ของกระบวนการจัดการศึกษานอกโรงเรียนด้านอาชีพ (Vocational Nonformal Education) มีขอบเขตด้านเนื้อหาในการศึกษาค้นคว้า ดังนี้

๑. แนวความคิดและการดำเนินงานของศูนย์ศิลปาชีพ จะครอบคลุมเนื้อหา ต่อไปนี้
 - ๑) ประวัติการจัดตั้งมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ
 - ๒) ปรัชญาและแนวคิดของโครงการส่งเสริมศิลปาชีพพิเศษ
 - ๓) พระราชนโยบายของสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถเกี่ยวกับโครงการศูนย์ศิลปาชีพ
 - ๔) การดำเนินงานของโรงฝึกศิลปาชีพสวนจิตรลดา
 - ๕) การดำเนินงานของศูนย์ศิลปาชีพต่างๆ ทั่วประเทศ
 - ๖) การดำเนินงานของศูนย์ศิลปาชีพ บ้านกุดนาขาม
๒. พัฒนาการของหัตถกรรมการทอผ้าไหม ครอบคลุมเนื้อหาดังนี้
 - ๑) การแพร่กระจายเกี่ยวกับการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมของโลก
 - ๒) ประวัติการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมในประเทศไทย
 - ๓) ประวัติความเป็นมาเกี่ยวกับการทอผ้าไหมไทย
 - ๔) แนวคิดริเริ่มการจัดตั้งหัตถกรรมผ้าไหมในศูนย์ศิลปาชีพ

- ๕) การพัฒนาตลาดผ้าไหมไทย ชนิด และคุณสมบัติของผ้าไหม
- ๖) การจัดระบบการผลิต ขั้นตอนการผลิตผ้าไหมในศูนย์ศิลปาชีพ
- ๗) การควบคุมคุณภาพของผลิตภัณฑ์ผ้าไหมในศูนย์ศิลปาชีพ
- ๘) การพัฒนารูปแบบผ้าไหมในศูนย์ศิลปาชีพ
- ๙) การจัดการด้านการตลาดของผลผลิตจากหัตถกรรมผ้าไหมในศูนย์ศิลปาชีพ

๓. การดำเนินงานของแผนกทอผ้าไหม ศูนย์ศิลปาชีพ บ้านกุดนาขาม มีเนื้อหาดังนี้

- ๑) จุดเริ่มต้นแนวคิดในการดำเนินงานแผนกทอผ้าไหม
- ๒) การวางแผนบริหาร การจัดการ การอำนวยการ การควบคุม
- ๓) การจัดระบบและขั้นตอนการผลิต การพัฒนาฝีมือของสมาชิก
- ๔) ครูฝึกและสมาชิกหัตถกรรมแผนกทอผ้าไหม
- ๕) แรงจูงใจและการรวมกลุ่มของผู้สนใจเข้าเป็นสมาชิก การฝึกอบรมสมาชิก
- ๖) ระบบการจำหน่าย การจัดการด้านการเงิน
- ๗) การประสานงานและการสนับสนุนจากทางราชการและองค์กรภาคเอกชน
- ๘) จุดเด่นและปัจจัยที่นำไปสู่ความสำเร็จ
- ๙) ปัญหาอุปสรรคและข้อจำกัดของการดำเนินงาน
- ๑๐) ผลจากการดำเนินงานหัตถกรรมผ้าไหม
- ๑๑) แนวโน้มและความคาดหวังในอนาคต

๔. ความคิดเห็นและข้อเสนอแนะของเจ้าหน้าที่ ประชาชน และผู้เกี่ยวข้อง ได้แก่ ข้อมูลต่อไปนี้

- ๑) ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการจัดการเรียนการสอนเพื่อส่งเสริมอาชีพท้องถิ่น
- ๒) ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการส่งเสริมและอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมในท้องถิ่น
- ๓) ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการส่งเสริมการตลาดผ้าไหมไทย
- ๔) ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการจัดการศึกษานอกโรงเรียนในท้องถิ่น
- ๕) ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการพัฒนาชนบทโดยรวม
- ๖) การประยุกต์ความรู้ไปใช้ในท้องถิ่นอื่น

นิยามศัพท์เฉพาะ

ศิลปหัตถกรรมผ้าไหม หมายถึง รูปแบบของการทำงานเกี่ยวกับงานศิลปะอันเกิดจากการทอ การประดิษฐ์ด้วยผ้าไหม โดยที่งานประดิษฐ์นั้นประกอบขึ้นด้วยการใช้มือประดิษฐ์เป็นส่วนใหญ่

โครงการศูนย์ศิลปาชีพ หมายถึง โครงการที่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งขึ้นเพื่อการทำงานเกี่ยวกับการส่งเสริมสนับสนุนงานฝีมือพื้นบ้านที่ชาวบ้านทำเป็นประจำอยู่ หรือการนำวัตถุดิบที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นนั้นมาประกอบเป็นงานฝีมือได้ และการฝึกอบรมให้ชาวบ้านทำงานฝีมือที่ตนเองไม่เคยทำมาก่อนอย่างเป็นระบบและต่อเนื่อง ทั้งที่เป็นแบบโบราณและที่คิดประดิษฐ์ขึ้นมาใหม่

ศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น หมายถึง กระบวนการผลิตผ้าไหมด้วยมือที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรม ด้วยกรรมวิธีแบบดั้งเดิมที่สืบทอดต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน โดยแรงงานสตรีในชนบท เช่น การทอ การเย็บ เป็นต้น ของสมาชิกแผนกทอผ้าไหม ศูนย์ศิลปาชีพ บ้านกุดนาขาม เพื่อส่งเสริมให้สตรีในชนบทมีงานทำและมีรายได้จากผลงานที่ทำขึ้น

รูปแบบของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ใช้รูปแบบการศึกษากรณี (Case Study) นำเสนอด้วยการบรรยาย อาศัยข้อมูลจากเอกสาร การเยี่ยมชมและศึกษาโครงการโดยตรง และการสอบถามเจ้าหน้าที่ ประชาชน และผู้เกี่ยวข้อง

เครื่องมือและวิธีการเก็บข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลสำหรับการวิจัย มีดังนี้

๑. การศึกษาค้นคว้าจากเอกสาร (Documentary Survey) ได้แก่ เอกสารและเนื้อหาดังต่อไปนี้

๑) ประวัติความเป็นมาและแนวคิดการจัดตั้งศูนย์ศิลปาชีพ ในสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ และศูนย์ศิลปาชีพ บ้านกุดนาขาม แผนกทอผ้าไหมการกำหนดนโยบาย

๒) รูปแบบการบริหารองค์กร การวางแผน การอำนวยความสะดวก การควบคุมงาน

๓) แรงจูงใจและการรวมกลุ่มของผู้สนใจเข้าเป็นสมาชิกศูนย์ศิลปาชีพ บ้านกุดนาขาม แผนกทอผ้าไหม

๔) เอกสารต่างๆของศูนย์ศิลปาชีพ ในสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ และศูนย์ศิลปาชีพ บ้านกุดนาขาม

๕) ปัจจัยที่ผลักดันสู่ความสำเร็จ การจัดหาดลาด และการประสานงานกับหน่วยงานของรัฐและองค์กรเอกชน

๒. การเยี่ยมชมและศึกษาโครงการโดยตรง (Field Study) จะได้เนื้อหาและข้อมูล ดังนี้

๑) ข้อมูลจากหลักฐานเอกสารของหมู่บ้าน ได้แก่ ข้อมูลเบื้องต้นในการสำรวจหมู่บ้าน สถิติต่างๆ ของหมู่บ้านกุดนาขาม

๒) ข้อมูลจากสื่อสารมวลชน ได้แก่ รายการโทรทัศน์ รายการวิทยุกระจายเสียง หนังสือพิมพ์ และวารสารต่างๆ เกี่ยวกับการดำเนินงานของศูนย์ศิลปาชีพ ในสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ และศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม

๓) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participatory Observation) ผู้วิจัยเข้าไปศึกษาที่ศูนย์ศิลปาชีพ บ้านกุดนาขาม แผนกทอผ้าไหม ตั้งแต่เดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๐ ถึงเดือนเมษายน ๒๕๕๑ เพื่อรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับวิธีดำเนินงาน การเผยแพร่ความรู้ โดยการเก็บข้อมูลด้วยการจดบันทึกเรื่องราวเหตุการณ์ต่างๆ

๓. การสอบถามเจ้าหน้าที่ ประชาชน และผู้เกี่ยวข้อง (Personnel Interview)

๑) สัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ประจำศูนย์ หรือผู้ปฏิบัติหน้าที่แทนในศูนย์ศิลปาชีพ บ้านกุดนาขาม เนื้อหาเกี่ยวกับประวัติความเป็นมา แนวคิดในการดำเนินงานของแผนกทอผ้าไหม การเผยแพร่ ความคิดเห็นและข้อเสนอแนะต่าง ๆ ในทิศทางการพัฒนาชนบทและการศึกษานอกโรงเรียน

๒) สัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ฝ่ายวิชาการและการผลิต แผนกทอผ้าไหม บ้านกุดนาขาม เนื้อหาเกี่ยวกับข้อมูลการดำเนินงาน การเรียนการสอนการฝึกอบรม การผลิต การจำหน่าย การเผยแพร่ความรู้ ความคิดเห็นและข้อเสนอแนะต่าง ๆ ในทิศทางการพัฒนาชนบทและการศึกษานอกโรงเรียน

๓) สัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่าง สมาชิกสตรี ศูนย์ศิลปาชีพ บ้านกุดนาขาม แผนกทอผ้าไหม เกี่ยวกับการเรียนรู้และการฝึกอบรมการทอผ้าไหมการเผยแพร่ความรู้

๔) สัมภาษณ์เจ้าหน้าที่หน่วยงานของรัฐ และองค์กรภาคเอกชนที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานและการเผยแพร่ความรู้

๕) สัมภาษณ์ความคิดเห็นของลูกค้า และผู้เยี่ยมชม ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม แผนกทอผ้าไหมในทิศทางการพัฒนาชนบทและการศึกษานอกโรงเรียน

การวิเคราะห์ข้อมูล

นำข้อมูลที่ได้จากเอกสาร การสัมภาษณ์ และข้อมูลที่ได้จากการสังเกตมาทำการวิเคราะห์ ตามแนวทางการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ โดยการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) คือ นำเนื้อหาที่จำแนกออกเป็นหมวดหมู่ เพื่อให้ได้เนื้อหาครบถ้วนตามที่ระบุไว้ในความมุ่งหมายและขอบเขตของการวิจัย แล้วนำเสนอในรูปการบรรยาย พร้อมทั้งหลักฐานรายละเอียด และรูปภาพประกอบ

บทที่ ๒

มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ

การจัดตั้งมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ

การเสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยมราษฎรในภูมิภาคต่างๆ ทั่วประเทศ นับแต่ต้นรัชกาลเป็นต้นมา สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ได้โดยเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไปทุกหนแห่ง ทรงพบเห็นความทุกข์ยากของราษฎรในท้องถิ่นทุรกันดารทั่วประเทศตลอดมา ขณะเดียวกันได้ทอดพระเนตรเห็นศิลปะและหัตถกรรมไทยอันสวยงามที่เป็นมรดกตกทอดมาแต่บรรพบุรุษทั่วทุกภูมิภาคของประเทศใกล้จะเสื่อมสูญไป จึงทรงหาแนวทางคลายความเดือดร้อนให้แก่ราษฎรเหล่านั้นมีอาชีพเสริมเพิ่มขึ้นจากอาชีพเกษตรกรรม และในเวลาเดียวกันก็สามารถที่จะอนุรักษ์ศิลปหัตถกรรมนั้นไว้ให้คงอยู่เป็น “ศิลปประจำชาติ” โดยทรงจัดตั้งโครงการช่วยเหลือราษฎร พระราชทานชื่อว่า “โครงการส่งเสริมศิลปาชีพ” ซึ่งต่อมาได้จัดตั้งเป็น “มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพพิเศษในพระบรมราชินูปถัมภ์” เมื่อวันที่ ๒๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๙ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงคิดมลงกลนามถวาย และหม่อมราชวงศ์ ทองน้อย ทองใหญ่ รองราชเลขาธิการ เป็นผู้คิดชื่อภาษาอังกฤษถวายว่า “The Foundation for the Promotion of Supplementary Occupations and Related Techniques under the Royal Patronage of Her Majesty the Queen” หรือชื่อย่อว่า “SUPPORT” โดยสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถทรงรับเป็นองค์ประธานมูลนิธิให้อยู่ในพระบรมราชินูปถัมภ์ และพระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์จำนวน ๑ ล้านบาท เป็นทุนก่อตั้งมูลนิธิ

ใน พ.ศ. ๒๕๓๑ มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพพิเศษในพระบรมราชินูปถัมภ์ เปลี่ยนชื่อใหม่เป็น “มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ” ชื่อภาษาอังกฤษว่า “The Foundation for the Promotion of Supplementary Occupations and Related Techniques of Her Majesty Queen Sirikit of Thailand” ชื่อย่อว่า “SUPPORT” สำนักงานตั้งอยู่ ณ สวนจิตรลดา กรุงเทพมหานคร มีวัตถุประสงค์ ๒ ประการ

คือ (มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ. ๒๕๓๙ : ๒)

๑. เพื่อให้ชาวนาชาวไร่และครอบครัวสามารถหารายได้เพิ่มเติมหากการทำนาทำไร่ไม่ได้ผล โดยไม่ต้องหวั่นต่ออุปสรรคและภัยธรรมชาติ ซึ่งเป็นการช่วยยกสถานะภาพของชีวิตให้ดีขึ้น

๒. เพื่ออนุรักษ์และสืบทอดศิลปและหัตถกรรมไทยไว้ให้คงอยู่คู่แผ่นดินไทยตลอดไป งานศิลปหัตถกรรมเป็นสิ่งที่คนไทยมีฝีมือสืบทอดกันมาแต่โบราณ จึงมีพระราชประสงค์ให้ฟื้นฟูขึ้นมาอีก ได้แก่ หัตถกรรมพื้นบ้านอันเป็นเอกลักษณ์ของวัฒนธรรมไทยทุกภาค และเพื่อให้ราษฎรได้มีอาชีพเสริม มีรายได้เพิ่ม เพียงพอในการดำรงชีวิต (ศิลปาชีพพิเศษ ในสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ. ๒๕๓๑ : ๑๕)

โครงการส่งเสริมอาชีพ ที่นับได้ว่าเป็นโครงการพระราชดำริแห่งแรก ในสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เริ่มขึ้นจากการที่ทรงแนะนำให้กลุ่มแม่บ้านหุบกะพง อำเภอชะอำ จังหวัดเพชรบุรี เข้ารับการเรียนรู้อาชีพที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปิดการอบรมประดิษฐ์สิ่งของเครื่องใช้จากป่านศรนารายณ์ จนชาวบ้านหุบกะพงสามารถผลิตเป็นสินค้าวางขายได้หลายชนิด เช่น กระเป๋า หมวก เข็มขัด รองเท้า ฯลฯ ซึ่งเป็นที่นิยมกันมากและสามารถหารายได้ที่ราษฎรพึงพอใจ และปราบปลื้มปิติในพระมหากรุณาธิคุณยิ่งนัก ✕

กำเนิดศิลปาชีพ เริ่มต้นที่ภาคอีสาน

เมื่อครั้งที่จังหวัดนครพนมเกิดอุทกภัยใหญ่ในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๓ ราษฎรเดือดร้อนแสนสาหัส พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ได้เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยมราษฎรผู้ประสบภัยเมื่อวันที่ ๒๗ พฤศจิกายน ๒๕๑๓ และได้พระราชทานเครื่องอุปโภคบริโภค บรรเทาความเดือดร้อนทั่วหน้ากัน

ข้อสังเกตที่ทรงสังเกตอย่างลึกซึ้งซึ่งยามที่ราษฎรทั้งหลายในภาคอีสานมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาททูลรับเสด็จ นั้น หญิงชาวบ้านทั้งหลายต่างแต่งกายนุ่งผ้าถุงไหมมัดหมี่ดงามแม้ท่าทางจะดูยากจน จึงมีพระราชดำริที่จะรักษาศิลปะพื้นบ้านนั้นให้คงอยู่และส่งเสริมให้ชาวบ้านทำงานที่ตนคุ้นเคย คือ การทอผ้าไหมมัดหมี่เป็นอาชีพเสริม โดยทรงแนะนำให้ใช้ไหมพันธุ์พื้นเมือง และให้ผู้ชำนาญการย้อมสีไปสอนชาวบ้าน จนสามารถย้อมสีได้ติดทนทานไม่ตกหรือต่าง ตลอดจนให้ทำการเสาะหาลายมัดหมี่แบบเก่าๆ โบราณของพื้นบ้านมาเป็นตัวอย่างและฟื้นฟูจัดทำขึ้นใหม่ นอกจากนั้นยังโปรดเกล้าฯ ให้ซื้อและนำมาใช้ตัดฉลองพระองค์ เป็นตัวอย่างแก่คนทั่วไป ซึ่งได้รับความนิยมแพร่หลายทั้งในและนอกประเทศในเวลาต่อมาจนถึงปัจจุบัน

งานศิลปาชีพ ได้ขยายในแต่ละภาคทั่วประเทศ ดังนี้

ภาคใต้ สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทอดพระเนตรต้นลิโหมากมายทั่วไป จึงมีพระราชดำริที่จะอนุรักษ์ศิลปะการจักสานย่านลิเภา ซึ่งเกือบจะสูญแล้วให้ฟื้นกลับมาอีกครั้งหนึ่ง โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หาครูมาฝึกสอนแก่ราษฎรภาคใต้ รวมทั้งฟื้นฟูศิลปหัตถกรรมแขนงต่างๆ ควบคู่ไปด้วย เช่น การทอผ้าฝ้ายโบราณ ลายดอกพิกุล ลายราชวัตร ลายดอกมะลิ การประดิษฐ์ดอกไม้ด้วยผ้า สานเสื่อกระจูด การทำถมทอง ถมเงิน คร่ำ การแกะสลัก และหนังตะลุง เป็นต้น

ภาคกลาง ภายหลังน้ำท่วมใหญ่เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๘ พระองค์ได้โดยเสด็จพระราชดำเนินพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไปทรงเยี่ยมราษฎรที่ประสบอุทกภัยนั้น ได้ทรงพบว่าดินริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาที่ตำบลบางเสด็จ อำเภอบ้านหมอก จังหวัดอ่างทอง เป็นดินเหนียวพอจะปั้นตุ๊กตาได้ ทรงรำลึกถึง “ตุ๊กตาชาววัง” เมื่อครั้งยังทรงพระเยาว์ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อาจารย์จากโรงเรียนเพาะช่างไปสอนการปั้นตุ๊กตาไทยแก่ชาวบ้านวังเสด็จ จนสามารถปั้นดินขายมีรายได้มั่นคงตราบถึงทุกวันนี้

ภาคเหนือ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ฟื้นฟู การทอผ้าไหม ฝ้ายก ฝ้ายตีนจก ฝ้ายฝายเนื้อหนา และงานเย็บปักถักร้อย ตลอดจนส่งเสริมการทำเครื่องประดับเงินและทองของชาวไทยภูเขาด้วย (มูลนิธิชัยพัฒนา. ๒๕๔๐ : ๕ - ๘)

ศูนย์ศิลปาชีพ แผนกทอผ้าไหมมีในจังหวัดต่าง ๆ ดังนี้ กรุงเทพมหานคร ปราชญ์บุรี นครราชสีมา บุรีรัมย์ ชัยภูมิ ขอนแก่น สุรินทร์ ศรีสะเกษ อุบลราชธานี หนองคาย เชียงใหม่ ร้อยเอ็ด กาฬสินธุ์ นครพนม สกลนคร อุดรธานี แม่ฮ่องสอน และนราธิวาส จังหวัดละ ๑ แห่ง ส่วนที่อยู่ชายมี ๒ แห่ง (มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ. ๒๕๓๙ : ๑๐)

ความหมายของคำว่า “ศิลปาชีพ” M - ๒๕

คำว่า “ศิลปาชีพ” ประชาชนทั่วไปมักเข้าใจว่า ก็คือ “ศิลปหัตถกรรม” จึงมีผู้นำคำว่าศิลปาชีพไปใช้แทนคำว่าศิลปหัตถกรรม ซึ่งแท้จริงคำว่า ศิลปาชีพ เป็นคำเฉพาะเช่นเดียวกับชื่อของบริษัท ห้างร้าน หรือชื่อสินค้าที่ได้จดทะเบียน จะนำไปใช้เรียกผลิตภัณฑ์หัตถกรรมโดยทั่วไปไม่ได้ เพราะเป็นคำศัพท์ที่บัญญัติขึ้นเฉพาะสำหรับมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ใช้เรียกชื่อและผลิตภัณฑ์ของมูลนิธิ และพระราชกรณียกิจด้านการส่งเสริมอาชีพของราษฎรของสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เท่านั้น

คำว่า “ศิลปาชีพ” หมายถึง ความประสงค์ที่จะช่วยเหลือคนไทยผู้มีรายได้น้อย และความหวังที่จะเชิดชูศิลปหัตถกรรมไทย เพราะศิลปาชีพถือกำเนิดมาจากน้ำพระราชหฤทัย

ของสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ที่ทรงพระเมตตากรุณาต่อราษฎรผู้ประสบทุกข์
เชิญเป็นประการสำคัญ

การดำเนินงานตามวัตถุประสงค์ของมูลนิธิ

วัตถุประสงค์ของมูลนิธิ คือ ส่งเสริมหารายได้พิเศษให้แก่ชาวนา ชาวไร่และราษฎร
ผู้มีรายได้น้อย ดังนี้ (ธนาคารเอเซีย. ๒๕๓๕ : ๓๒)

๑. ให้ความรู้เกี่ยวกับอุตสาหกรรมในครัวเรือนและเกษตรกรรม เช่น การจักสาน
การทอผ้า การเลี้ยงปลา ฯลฯ
๒. ให้การฝึกอบรมและจัดหาอาชีพเสริมที่เหมาะสมให้ เช่น การเป็นหมอมหมู่บ้าน
การอนุรักษ์ธรรมชาติอันรวมถึงพันธุ์สัตว์และสิ่งแวดล้อม เช่น โครงการปาร์กน้ำ ฯลฯ
๓. จัดหาอุปกรณ์ให้เปล่าหรือในราคาถูก
๔. ส่งเสริมและจัดหาตลาดสำหรับผลิตผลดังกล่าว
๕. ได้รับความร่วมมือจาก และให้ความร่วมมือกับสถาบันอื่นที่มีวัตถุประสงค์คล้ายคลึง
กันเพื่อความสะดวกและขยายกิจการ
๖. ดำเนินกิจการอื่นที่สมควรเพื่อส่งเสริมให้บรรลุวัตถุประสงค์ของมูลนิธิดังกล่าว
ข้างต้น

ศูนย์ศิลปาชีพ สวนจิตรลดา

สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ โปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งโครงการฝึกศิลปาชีพ
ขึ้นภายในบริเวณสวนจิตรลดา เมื่อวันที่ ๒๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๒๐ ทรงรับบุตรหลานของ
ข้าราชการบริพารที่ยังไม่มีงานทำมาฝึกหัดศิลปหัตถกรรมต่าง ๆ เริ่มด้วยการทอจกและจักสานไม้
ไผ่ ในระยะแรกไม่มีอาคารถาวร ใช้วิธีกางเต็นท์ข้างตึกที่ทำการกองราชเลขาการในพระองค์
สมเด็จพระบรมราชินีนาถเป็นสถานที่เรียน เรียกว่า “โรงฝึกศิลปาชีพ” ต่อมาทรงรับราษฎร
ยากจนเป็นนักเรียนศิลปาชีพเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ จึงได้จัดสร้างอาคารศิลปาชีพถาวรเป็นอาคาร
สองชั้น แล้วเสร็จใน พ.ศ. ๒๕๒๓ กิจการได้รุดหน้าไปอย่างรวดเร็ว จำนวนนักเรียน
เจ้าหน้าที่ และผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ เพิ่มขึ้นเป็นอันมาก จึงต้องต่อเติมอาคารเป็นสามชั้น แล้ว
เสร็จใน พ.ศ. ๒๕๒๕ ทั้งยังขยายอาคารออกทางด้านข้างอีกเป็นบริเวณกว้าง แต่อาคารศิลปา
ชีพหลังแรกก็ยังมีสถานที่ดำเนินการไม่เพียงพอกับความต้องการ

ต่อมาเมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๓ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรม
ราชกุมารี จึงทรงนำเงินจำนวนหนึ่งจากที่มีผู้ทูลเกล้าฯ ถวายพระองค์ท่าน โดยเสด็จพระราช
กุศลตามพระราชอัธยาศัย จัดสร้างอาคารศิลปาชีพขึ้นเป็นอาคาร ๓ ชั้น อยู่ตรงข้ามที่ทำการ

กองราชเลขาการในพระองค์สมเด็จพระบรมราชินีนาถและทรงควบคุมงานจนอาคารนี้สำเร็จทันน้อมเกล้าฯ ถวายสมเด็จพระราชมารดาในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษา พ.ศ. ๒๕๓๔ ซึ่งสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถได้เสด็จ ทรงประกอบพิธีเปิดอาคารศิลปะหลังใหม่ นี้ เมื่อวันที่ ๑๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๔

วัตถุประสงค์ของศูนย์กลางศิลปะ สวนจิตรลดา

นอกจากจะเปิดฝึกศิลปะเพื่อฝึกหัดหัตถกรรมไทยแขนงต่าง ๆ ให้เป็นอาชีพเสริมของราษฎรแล้ว ยังเป็นศูนย์กลางในการติดต่อประสานงานของเจ้าหน้าที่และสมาชิกศิลปะทั่วประเทศ ศูนย์กลางรับซื้อ เก็บรักษา จัดจำหน่ายผลิตภัณฑ์ศิลปะทั้งหมด และที่สำคัญคือเป็นที่ทำการถาวรของมูลนิธิส่งเสริมศิลปะในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ

โรงฝึกศิลปะสวนจิตรลดา

โรงฝึกศิลปะสวนจิตรลดา ตั้งขึ้นเมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๒๒ ภายในบริเวณสวนจิตรลดา กรุงเทพมหานคร เพื่อเป็นศูนย์กลางของการเรียนการสอนศิลปะแขนงต่าง ๆ ผลิตงานศิลปะหัตถกรรมที่สวยงามและหายาก ตลอดจนเป็นที่รวมผลิตภัณฑ์ศิลปะจากราษฎรทั่วประเทศด้วย

ในปัจจุบัน โรงฝึกศิลปะสวนจิตรลดา เปิดสอนงานศิลปะต่าง ๆ รวมทั้งสิ้น ๒๖ แผนก ดังนี้

๑. ถมเงินและถมทอง ไทยรู้จักทำเครื่องถมมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา และมาเฟื่องฟูมากในนครศรีธรรมราชในสมัยรัตนโกสินทร์ ส่วนทางภาคกลางมีทำกันไม่มากนัก สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ มีพระราชเสาวนีย์ให้จัดตั้งแผนกถมเงินถมทองขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๒ โดยผู้ที่มาทำงานถมเงินถมทองได้ จะต้องผ่านงานเขียนลายมาจนชำนาญเสียก่อน

๒. เครื่องเงินและเครื่องทอง ชาวไทยภูเขาผู้มีฝีมือในการทำเครื่องเงิน ได้กราบบังคมทูลสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ขอพระราชทานความช่วยเหลือในการประกอบอาชีพ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ชาวไทยภูเขาเหล่านั้นเข้ามาปฏิบัติงานถวายเป็นที่โรงฝึกศิลปะสวนจิตรลดา พร้อมกับให้ถ่ายทอดวิชาเครื่องเงินแก่นักเรียนศิลปะที่ทรงคัดเลือกมาจากครอบครัวราษฎรยากจนทั่วประเทศด้วย

๓. คร่ำเงินและคร่ำทอง การทำคร่ำเงินและคร่ำทองคือการตกแต่งเงินและเงินทองเส้นเล็ก ๆ ลงบนผิวผลิตภัณฑ์ที่ทำด้วยเหล็กให้เป็นลวดลายที่สวยงาม ซึ่งในสมัยโบราณ

ด้ามพระแสงของพระมหากษัตริย์มักประดับด้วยคร่ำเงินและคร่ำทอง สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ จึงโปรดเกล้าฯ ให้เปิดสอนงานคร่ำเงินและคร่ำทองขึ้นใน พ.ศ. ๒๕๒๓ เพื่อธำรงรักษาศิลปกรรมโบราณนี้ไว้

๔. จักสานย่านลิเภา คนไทยรู้จักการจักสานย่านลิเภามาตั้งแต่สมัยครั้งต้นกรุงรัตนโกสินทร์ โดยเริ่มต้นขึ้นที่เมืองนครศรีธรรมราช แล้วแพร่หลายมายังกรุงเทพฯ งานจักสานย่านลิเภาเป็นงานละเอียดประณีต ผู้ทำต้องใช้ความมานะอดทนสูง เครื่องจักสานย่านลิเภาแต่โบราณมีทั้งพาน เขียนหมาก หีบหมาก และกระเป๋าทือ ซึ่งต่อมาได้เสื่อมสูญไปจากความนิยมของคนไทย

สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ได้ทรงฟื้นฟูงานจักสานย่านลิเภาขึ้นอีกครั้งหนึ่ง เมื่อเสด็จประทับ ณ พระตำหนักทักษิณราชนิเวศน์ จังหวัดนราธิวาส ปี พ.ศ. ๒๕๑๗ ทรงเริ่มต้นหาผู้เชี่ยวชาญมาสอนสมาชิกศิลปาชีพ ทำให้ผลิตภัณฑ์จักสานย่านลิเภากลับมาสู่ความนิยมของคนไทย

๕. จักสานไม้ไผ่ ไม้ไผ่เป็นไม้สารพัดประโยชน์ของคนไทย แม้การจักสานไม้ไผ่จะเป็นที่รู้จักกันทั่วประเทศ แต่งานจักสานไม้ไผ่จากโรงฝึกศิลปาชีพสวนจิตรลดาแตกต่างจากที่อื่น ๆ เพราะเป็นงานจักสานที่ละเอียดและสวยงามมาก ผลงานที่ผลิตในปัจจุบัน ได้แก่ กระเป๋าทือและแจกันที่สานอย่างละเอียดเป็นลายขีด ซึ่งเป็นแบบฉบับของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๖. สานเสื่อกระจูด ต้นกระจูดมีขึ้นอยู่ทั่วไปทางภาคใต้ และขึ้นงามในดินที่มีน้ำขังเช่นพรุ ชาวบ้านเก็บต้นกระจูดจากพรุต่างๆ นำมาคลุกกับโคลนเพื่อทำให้เส้นกระจูดเหนียวไม่เปราะ นำไปผึ่งแดดแล้วย้อมสี พอแห้งดีจึงนำมาสานเป็นลวดลายต่าง ๆ สีสันสดใสตัดกันงดงาม

สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ โปรดเกล้าฯ ให้ครูผู้มีฝีมือมาสอนการสานเสื่อกระจูดลวดลายโบราณแก่สมาชิกศิลปาชีพ เพื่อรักษาลายเก่า ๆ ไม่ให้สูญหายไป พร้อมทั้งทรงแนะนำเพิ่มเติมเรื่องลายและการสลับสี ตลอดจนโปรดให้ทอเป็นผืนใหญ่สำหรับใช้แทนพรมได้ด้วย

๗. แกะสลักไม้ ขณะที่ศิลปะการแกะสลักไม้แบบโบราณกำลังจะสูญหายไป สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ จึงโปรดเกล้าฯ ให้เปิดสอนศิลปาชีพการแกะสลักไม้ขึ้น โดยเน้นความประณีตและความเหมือนจริงมากที่สุด เช่น หากแกะสลักภาพชีวิตธรรมชาติ ผู้แกะสลักจะต้องศึกษาส่วนสัต์และกิริยาท่าทางของสิ่งที่จะแกะสลักจนชำนาญเสียก่อน

๘. **แกะสลักหิน** งานแกะสลักหินเป็นอีกงานหนึ่งที่สมาชิกจะต้องเริ่มเรียนรู้จากงานเขียนภาพสิ่งมีชีวิตให้ได้สัดส่วนสวยงามและมีลักษณะเป็นธรรมชาติที่สุด ต่อด้วยการเรียนปั้น ก่อนที่จะมาถึงขั้นตอนของการแกะสลักลงบนหิน หินที่นิยมใช้ขณะนี้คือหินที่มีเนื้ออ่อน เช่น หินสบู่

๙. **แกะสลักหนัง** แผ่นหนังที่แกะสลักเป็นรูปตัวละครมากมาย โดยเฉพาะเรื่องราวเกียรติ ประกอบด้วยลายไทยงามวิจิตรพิสดารนั้น เป็นเอกลักษณ์อย่างหนึ่งของศิลปะไทยโบราณทางภาคใต้ ซึ่งมักนำมาใช้ในการแสดงหนังตะลุง แต่เมื่อความนิยมหนังตะลุงลดน้อยลง ศิลปะการแกะสลักหนังก็เริ่มจะสูญหายไปด้วยโดยปริยาย สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ จึงทรงค้นหาช่างฝีมือแกะสลักหนังให้มาถ่ายทอดวิชาที่โรงฝึกศิลปาชีพ และให้ประติมากรเป็นภาพประดับฝาผนังหรือของที่ระลึกต่าง ๆ

๑๐. **ทอผ้าไหม** ผ้าไหมมัดหมี่ ผ้าหางกระรอก ผ้าลายขิด ผ้ายกดอก และผ้ายกทอง เป็นงานฝีมือของคนไทยที่สืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน แต่เมื่อยุคของเครื่องจักรมาถึง หนุ่มสาวสมัยใหม่ก็ลืมนงานฝีมือโบราณนี้ จนแทบหาผู้สืบทอดอีกไม่ได้

จวบจนสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จฯ เยี่ยมราษฎรภาคอีสานในปี พ.ศ. ๒๕๑๓ จึงโปรดเกล้าฯ ให้หยิบยกหัตถกรรมโบราณอันสวยงามนี้มาเป็นอาชีพเสริมเพื่อให้ชาวบ้านมีรายได้เพิ่มขึ้น ทั้งยังทรงเป็นผู้นำในการใช้ผ้าไหมที่ทอด้วยฝีมือของคนไทยทุกชนิด ผ้าไหมจึงคืนกลับสู่ความนิยมของคนไทย และงานฝีมือนี้ได้รับการสืบทอดต่อไปอีกครั้งหนึ่ง

๑๑. **ทอผ้าฝ้าย** งานทอผ้าฝ้ายด้วยมือเป็นงานที่คนไทยทุกภาคทั่วประเทศรู้จักดีมาแต่โบราณ และมีชื่อเสียงอยู่ในหลายท้องถิ่น แต่ก็กำลังสูญหายไปจากความนิยม โดยมีผ้าที่ทอด้วยเครื่องจักรเข้ามาแทน สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ จึงโปรดเกล้าฯ ให้อนุรักษ์การทอผ้าฝ้ายไว้ โดยให้ทอด้วยกี่กระทบแบบของเก่าต่อไป

๑๒. **ทอผ้าจก จก** เป็นศิลปะการทอผ้าของคนไทยอีกแบบหนึ่ง ที่ทำให้เกิดลวดลายวิจิตรพิสดารและสีสันทั้งดงามบนผืนผ้า ซึ่งแต่ดั้งเดิมสตรีไทยใช้ต่อเป็นเชิงขึ้น แต่ปัจจุบันสามารถนำมาตกแต่งเสื้อผ้าและประกอบกับผ้าชนิดอื่น เป็นสิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ ได้อย่างสวยงาม

๑๓. **ทอผ้าแพรวา** ในคราวหนึ่งที่สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จฯ เยี่ยมราษฎรที่จังหวัดกาฬสินธุ์ สตรีชาวผู้ไทได้นำสไบไหมอันมีลวดลายละเอียดสวยงาม มาปูเป็นลาดพระบาทรับเสด็จ พร้อมทั้งห่มผ้าสไบไหมชนิดเดียวกันมาเฝ้าฯ ด้วย ผ้าสไบนั้นคือ

แพรวา ซึ่งสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ประทับพระราชหฤทัยในความงามยิ่งนัก ทรงทราบว่าแพรวาเป็นของหายาก ด้วยสตรีชาวผู้ไทจะทอไว้ใช้ตามประเพณีเพียงคนละผืนเดียวเท่านั้น และประเพณีนี้กำลังลบลือนไป จึงโปรดเกล้าฯ ให้อนุรักษ์การทอแพรวา และส่งเสริมจนขณะนี้แพรวาเป็นที่นิยมอย่างแพร่หลายของคนไทยทั่วประเทศ

๑๔. ปักชอยแบบไทย การปักผ้าของไทยแต่โบราณปักด้วยวิธีที่เรียกว่าปักชอยด้วยมือ ซึ่งได้รับการยกย่องว่าเป็นงานประณีตศิลป์ ที่มีคุณค่าเหนือกว่างานปักด้วยเครื่องจักรมาก สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ มีพระราชดำริให้อนุรักษ์การปักผ้าแบบโบราณไว้มิให้สูญหายไป จึงโปรดเกล้าฯ ให้เปิดสอนการปักด้วยวิธีปักชอยแบบโบราณ โดยใช้เส้นไหมไทยย้อมสีต่าง ๆ ตามสีลวดลายที่เป็นแบบ งานปักที่ออกมาจะมีความประณีต นุ่มนวล และกลมกลืนกันอย่างสวยงาม

๑๕. ตัดเย็บผ้า สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ โปรดเกล้าฯ ให้เปิดสอนการตัดเย็บผ้าขึ้น เพื่อส่งเสริมให้สมาชิกศิลปาชีพทั้งหลายรู้จักช่วยเหลือตนเองและครอบครัวในการตัดเย็บเสื้อผ้าและประดิษฐ์ของใช้ที่ทำจากผ้า ซึ่งผู้ที่มีความชำนาญมากอาจรับจ้างตัดเย็บให้แก่เพื่อนบ้านได้อีกด้วย

๑๖. ทอพรหม ช่วงหนึ่งยางพาราตกต่ำมาก ประกอบกับงานทอผ้าฝ้ายเป็นงานที่คนไทยทุกภาคสามารถทำได้ สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ จึงโปรดเกล้าฯ ให้ทอฝ้ายเป็นพรหมประกอบกับการใช้แผ่นยางพาราติดไว้ข้างหลังเพื่อกันลื่น จึงทำให้พรหมฝ้ายของศิลปาชีพมีคุณสมบัติพิเศษกว่าพรหมทั่วไป ทั้งยังช่วยส่งเสริมผลิตภัณฑ์ของคนไทยได้ ๒ ชนิดไปพร้อมกัน คือ ฝ้ายและยางพารา

๑๗. งานปั้น เริ่มจากการปั้นแบบดินเหนียวเป็นพื้นฐานให้แก่ผลิตภัณฑ์ของแผนกอื่นต่อมาได้พัฒนาหลักสูตรโดยสอนให้สมาชิกมีความรู้เรื่องกายวิภาคของคนและสัตว์ ตลอดจนสัดส่วนของสิ่งต่าง ๆ จนสามารถผลิตงานปั้นรูปจำลองที่สวยงามเหมือนธรรมชาติได้หลายชนิด

๑๘. ตุ๊กตาไทย สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงระลึกถึงตุ๊กตาไทยตัวเล็ก ๆ แบบโบราณที่เรียกว่าตุ๊กตาชาววัง จึงโปรดเกล้าฯ ให้เปิดสอนการประดิษฐ์ตุ๊กตาไทยขึ้น เพื่อจำลองชีวิตความเป็นอยู่และสิ่งแวดล้อมของคนไทยไว้ สำหรับเป็นอนุสรณ์แก่ชนรุ่นหลัง

๑๙. เขียนลาย การเรียนเขียนลายแบบไทยเป็นพื้นฐานที่สำคัญสำหรับนำไปประยุกต์ใช้ในการฝึกศิลปาชีพหลายแขนง เช่น ถมเงินถมทอง คร่ำเงินคร่ำทอง และงาน

ปั้น เป็นต้น สมาชิกศิลปาชีพส่วนใหญ่จะเริ่มฝึกด้วยการเรียนเขียนลายไทยเบื้องต้น จนทราบว่าแต่ละคนมีความถนัดหรือสนใจในศิลปาชีพแขนงใดแล้วจึงแยกไปฝึกศิลปาชีพแขนงนั้น ส่วนสมาชิกแผนกเขียนลายจะยังคงฝึกฝนต่อไป จนสามารถเขียนภาพจิตรกรรมไทยหรือภาพเหมือนต่าง ๆ ได้

๒๐. เครื่องปั้นดินเผา สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงทราบว่าคนไทยมีความสามารถในการประดิษฐ์เครื่องปั้นดินเผามาตั้งแต่ดึกดำบรรพ์แล้ว เริ่มตั้งแต่ยุคบ้านเชียงเป็นต้นมา จึงโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งแผนกเครื่องปั้นดินเผาขึ้น โดยเน้นการปั้นให้ได้สัดส่วน การเผาและเคลือบสีให้ละเอียดเนียน ประกอบกับการเขียนภาพตามพระราชดำริ คือ ภาพธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมรอบตัว ภาพจากวรรณคดี ตลอดจนชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทย ลงบนเครื่องปั้นดินเผานานาชนิด เพื่อให้มีความรักธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และศิลปวัฒนธรรม

๒๑. ประดับมุก งานประดับมุก คือศิลปะการฝังเปลือกหอยมุกชนิดต่าง ๆ ลงบนไม้ เพื่อทำเป็นเครื่องเรือนและเครื่องใช้นานาชนิด ซึ่งสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ มีพระราชดำริว่า เป็นงานฝีมือที่งดงามอีกแขนงหนึ่งที่ควรอนุรักษ์ไว้ จึงโปรดเกล้าฯ ให้เปิดการสอนประดับมุกในโรงฝึกศิลปาชีพสวนจิตรลดา

๒๒. ตกแต่งด้วยปีกแมลงทับ สตรีไทยรู้จักนำปีกแมลงทับมาตกแต่งเครื่องแต่งกายกันมานานแล้ว ก่อนที่จะรู้จักใช้เลื่อมของต่างประเทศ เช่น ใช้ตกแต่งสไบโบราณ เป็นต้น แมลงทับมีอายุสั้นเพียง ๓ เดือน หลังจากนั้นจะหล่นลงมาตายอยู่ตามพื้นดิน แม้จะตายแล้ว แต่ปีกของมันยังคงคุณสมบัติเหลือบเป็นเงาและสีสวยงามไปอีกนาน สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ จึงมีพระราชดำริให้นำปีกแมลงทับมาตกแต่งผลิตภัณฑ์หลายชนิด เช่น ประดับไม้แกะสลัก ประดับเครื่องเงิน หรือสานไปกับย่านลิเภา เป็นต้น

๒๓. ลงยาสี งานลงยาสีเป็นหัตถกรรมที่มีสีสันสวยงาม และคนไทยก็มีฝีมือมาแต่สมัยโบราณ สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ จึงโปรดเกล้าฯ ให้อนุรักษ์และศึกษาวิธีการสมัยใหม่เพิ่มเติม เพื่อให้ได้สีที่คงทนและหลากหลายยิ่งขึ้น แผนกลงยาสีจะนำผลงานเครื่องเงินที่แกะสลักแล้วจากแผนกถมเงินถมทองมาดำเนินการลงยาสีและเผาที่อุณหภูมิไม่ต่ำกว่า ๗๐๐ °C

๒๔. ดอกไม้ประดิษฐ์ สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ มีพระราชดำริว่าดอกไม้ไทย ๆ ของเรานั้น ปัจจุบันนี้หาได้ยาก และคนรุ่นหลังก็ไม่ใคร่รู้จัก สมควรจะนำความสวยงามจากธรรมชาติของไทยมาเผยแพร่ให้ได้ชมกันทั่วไป จึงโปรดเกล้าฯ ให้ประดิษฐ์

ดอกไม้ไทยชนิดต่าง ๆ เช่น ดอกสารภี อังกาบ จันทน์กะพ้อ เป็นต้น โดยทรงเน้นให้ประดิษฐ์ให้เหมือนจริงทั้งสี ขนาด รูปทรงของกลีบ ใบ กิ่งก้าน ให้ดูอ่อนพลิ้วมีชีวิตชีวาดูเหมือนดอกไม้ธรรมชาติ

๒๕. ช่างไม้และช่างหวาย แผนกช่างไม้จะอนุรักษ์งานช่างไม้แบบโบราณ เช่น การเข้ล้นด้วยไม้แทนตะปู เคล็ดของการประกอบไม้เข้ามุม และการกลึงไม้ด้วยมือ โดยใช้อุปกรณ์ที่สมาชิกประกอบขึ้นเอง แผนกช่างไม้มุ่งประติษฐานที่ประณีตสวยงาม เช่น พระที่นั่งวิมานเมฆจำลอง เรือไทยจำลองและเรือโบราณจำลอง ส่วนงานหายนั้นเป็นงานฝีมือในครัวเรือนของคนไทยมาแต่โบราณแล้วยังคงอนุรักษ์ไว้ แม้ว่าปัจจุบันนี้หวายต้นใหญ่จะหายาก แต่ก็ยังมีหวายที่สามารถประติษฐานเป็นของใช้ขนาดเล็กได้

๒๖. บรรจุภัณฑ์ ผลิตภัณฑ์ที่สวยงามหรือสูงค่า หากได้รับการบรรจุอยู่ในหีบห่อที่ประณีตงดงามเช่นเดียวกัน ก็จะมีคุณค่ายิ่งขึ้น เป็นที่พึงพอใจสูงสุดแก่ผู้รับ ดังนั้น สมาชิกศิลปาชีพจึงได้รับการฝึกหัดให้จัดทำบรรจุภัณฑ์อย่างสวยงาม ด้วยผ้าไหม ผ้าไหมมัดหมี่ กระดาษสา หรือวัสดุอื่น ๆ ตามควรแก่ผลิตภัณฑ์ที่จะนำไปบรรจุ

จากการเสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยมราษฎรทั่วประเทศ สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ จะทรงคัดเลือกสมาชิกศิลปาชีพจากครอบครัวราษฎรที่ยากจน ไร่ที่ทำกิน และมีบุตรมาจากทั่วทุกภาคของไทย เข้ามารับการฝึกศิลปหัตถกรรมในศูนย์ศิลปาชีพต่าง ๆ เช่นที่โรงฝึกศิลปาชีพสวนจิตรลดา อันเป็นโรงฝึกศิลปาชีพที่ใหญ่ที่สุด

การฝึกด้านศิลปาชีพ โรงฝึกแห่งนี้จะเน้นการเลือกสรรครูผู้สอน มีฝีมือการประติษฐานที่ครูแต่ละท่านได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ เพื่อให้ผู้รับการฝึกอบรมได้รับความรู้และขั้นตอนการประติษฐานอย่างถูกต้อง โดยทำการรวบรวมครูผู้ชำนาญงานด้านศิลปหัตถกรรมทุกแขนงไว้และยังสร้างช่างศิลป์รุ่นใหม่ที่มีฝีมือขึ้นอีกเป็นจำนวนมาก

ขณะที่เข้าฝึกในโรงฝึกศิลปาชีพสวนจิตรลดา ผู้รับการฝึกอบรมจะได้รับเบี้ยเลี้ยงรายวันตั้งแต่วันแรก เบี้ยเลี้ยงนี้จะเพิ่มขึ้นตามความสามารถของแต่ละคน และปรับขึ้นเป็นเงินเดือนในที่สุด ทางมูลนิธิฯ จัดที่พักและยานพาหนะในการเดินทางไปกลับให้ นอกจากนั้นยังมีการจัดอบรมทั้งทางโลกและทางธรรม ตลอดจนจัดไปทัศนศึกษาตามสถานที่สำคัญต่าง ๆ ในประเทศ เช่น สถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ เป็นต้น เพื่อปลูกฝังให้รู้จักและรักประเทศชาติยิ่งขึ้น

ผลงานด้านศิลปหัตถกรรมของโรงฝึกศิลปาชีพสวนจิตรลดา มีความงดงามประณีต ที่สะท้อนให้เห็นถึงความสามารถเชิงช่างศิลป์ในการประติษฐานศิลปะในลักษณะต่าง ๆ โรงฝึกศิลปาชีพสวนจิตรลดา จึงเป็นศูนย์รวมช่างศิลป์ที่มีฝีมือในงานศิลปหัตถกรรมประเภทต่าง ๆ ทั้งศิลปหัตถกรรมชั้นสูงและศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน ตลอดจนศิลปหัตถกรรมสมัยใหม่

ถมเงินและถมทอง

เครื่องเงินและเครื่องทอง

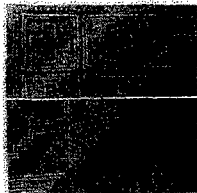
คร่ำเงินและคร่ำทอง

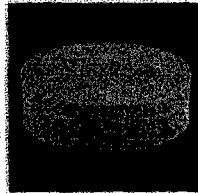
จักสานย่านลิเภา

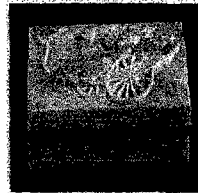
จักสานไม้ไผ่

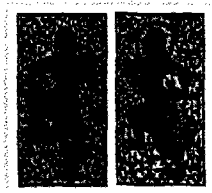
สานเสื่อกระจูด

แกะสลักไม้

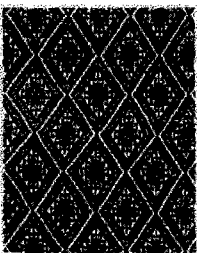
แกะสลักหิน

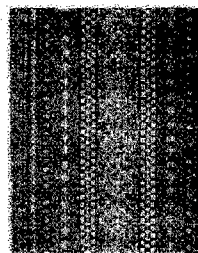
แกะสลักหนัง

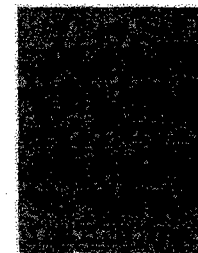
ทอผ้าไหม

ทอผ้าฝ้าย

ทอผ้าจก

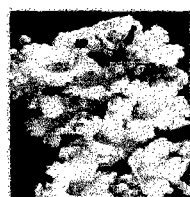
ทอผ้าแพรวา

ปักชอยแบบไทย

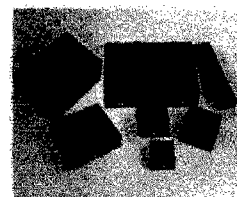
ลงยาสี

ดอกไม้ประดิษฐ์

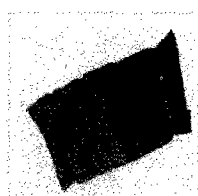
ช่างไม้และหวาย

บรรจุภัณฑ์

ตัดเย็บผ้า

ทอพรหม

งานปั้น

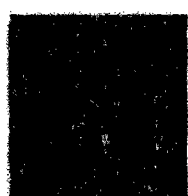
ตุ๊กตาไทย

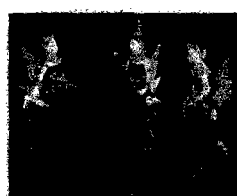
เขียนลาย

เครื่องปั้นดินเผา

ประดับมุก

ตกแต่งด้วยปีกแมลงทับ

นอกจากโรงฝึกศิลปาชีพสวนจิตรลดาแล้ว สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งศูนย์ศิลปาชีพในภาคอื่น ๆ อีกมาก เพื่อช่วยเหลือราษฎรในท้องถิ่น เช่น ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม อำเภอเจริญศิลป์ จังหวัดสกลนคร ศูนย์ศิลปาชีพบ้านแม่ต๋ำ อำเภอเสริมงาม จังหวัดลำปาง และศูนย์ศิลปาชีพบางไทร อำเภอบางไทร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นต้น

โรงฝึกศิลปาชีพสวนจิตรลดา ยังสนับสนุนการฝึกประดิษฐ์งานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านจากภูมิภาค การเปิดแผนกฝึกสอนศิลปหัตถกรรมประเภทต่าง ๆ เช่น การทอจกของภาคกลาง การทอผ้าไหม การจักสานไม้ไผ่ลายขีดของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ การจักสานย่านลิเภา การแกะหนังตะลุงของภาคใต้ เป็นต้น

โรงฝึกศิลปาชีพสวนจิตรลดา ชาวไทยหรือชาวต่างประเทศที่สนใจในงานศิลปหัตถกรรมไทยสามารถเข้าชมขั้นตอนกรรมวิธีการประดิษฐ์หัตถกรรมชนิดต่าง ๆ ได้อย่างละเอียด โดยมีเจ้าหน้าที่ให้คำอธิบายและตอบคำถาม ผู้ที่เข้าชมต้องแต่งกายสุภาพเรียบร้อย เพราะโรงฝึกศิลปาชีพตั้งอยู่ในเขตพระราชฐาน การติดต่อขออนุญาตเข้าชมผ่านทางเลขาธิการของมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพฯ

การจัดตั้งศูนย์ศิลปาชีพในภูมิภาค

หลังจากที่มีศิลปาชีพแขนงต่างๆ เกิดขึ้นอย่างมากมายในหลายภูมิภาค บางแห่งที่มีสมาชิกศิลปาชีพมารวมกันอยู่เป็นจำนวนมาก และมีศิลปาชีพหลายแขนง ก็ได้พัฒนาไปสู่การเป็น “ศูนย์ศิลปาชีพ” ของภูมินาภาคนั้น เพื่อเป็นศูนย์รวมของการเรียนการสอนศิลปาชีพ ศูนย์อำนวยการประสานงาน รวบรวมผลิตภัณฑ์ศิลปาชีพ การรับจ่ายเงินค่าผลิตภัณฑ์ บางศูนย์สามารถจัดจำหน่ายผลิตภัณฑ์ของศูนย์ให้แก่ผู้สนใจได้โดยตรง โดยมีเจ้าหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายจากมูลนิธิทำหน้าที่เป็นผู้ดูแลศูนย์ฯ

ศูนย์ศิลปาชีพในภูมิภาค มีดังนี้

๑. ศูนย์ศิลปาชีพบางไทร ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาในเขตอำเภอบางไทร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ใกล้พระราชวังบางปะอิน มีอาณาบริเวณทั้งสิ้น ๙๐๐ ไร่เศษ มีภูมิประเทศสวยงามและมีศิลปาชีพ กิจกรรมต่าง ๆ อย่างมากมาย การคมนาคมมีความสะดวกจึงทำให้ศูนย์ศิลปาชีพบางไทรกลายเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงแห่งหนึ่งของประเทศไทย

๒. ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม ตั้งอยู่ที่บ้านกุดนาขาม ตำบลเจริญศิลป์ อำเภอเจริญศิลป์ จังหวัดสกลนคร มีอาณาบริเวณทั้งสิ้นประมาณ ๕๐ ไร่ เส้นทางจากพระ

ตำหนักภูพานราชนิเวศน์ถึงบ้านกุดนาขาม ๑๑๘ กิโลเมตร ปัจจุบันศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขามเป็นศูนย์ศิลปาชีพที่มีชื่อเสียงที่สุดทางภาคอีสานในด้านเครื่องปั้นดินเผา นอกเหนือจากงานศิลปาชีพแขนงอื่นๆซึ่งผลิตออกสู่ตลาดเป็นจำนวนมาก

๓. ศูนย์ศิลปาชีพบ้านजार ตั้งอยู่ที่บ้านजार ตำบลม่วง อำเภอบ้านม่วง จังหวัดสกลนคร เป็นศูนย์ย่อยของศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม มีอาณาบริเวณทั้งสิ้นประมาณ ๔๐๐ ไร่

๔. ศูนย์ศิลปาชีพจังหวัดแม่ฮ่องสอน ตั้งอยู่ในเขตตำบลผาบ่อง อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน สมาชิกคัดเลือกมาจากราษฎรยากจนชาวไทยภูเขาและราษฎรยากจนทั่วไปในจังหวัดแม่ฮ่องสอน

๕. ศูนย์ศิลปาชีพบ้านห้วยเตือ ตั้งอยู่บ้านห้วยเตือ ตำบลผาบ่อง อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน เป็นศูนย์ศิลปาชีพที่ให้การส่งเสริมเป็นพิเศษแก่การทดลองปลูกหม่อนเลี้ยงไหม ราษฎรส่วนใหญ่เป็นชาวไทยภูเขาหลายเผ่า เช่น ม้ง เย้า มูเซอร์ ลีซอ กะเหรี่ยง ละว้า ไทยใหญ่ และชาวจีนอพยพของกองพล ๙๓ พรรคก๊กมินตั๋ง

๖. ศูนย์ศิลปาชีพบ้านแม่ตำ ตั้งอยู่บ้านแม่ตำ หมู่ที่ ๑ ตำบลเสริมซ้าย อำเภอเสริมงาม จังหวัดลำปาง เป็นหมู่บ้านยากจน พื้นที่ของหมู่บ้านส่วนใหญ่เป็นภูเขา มีที่ราบสำหรับเพาะปลูกน้อยและชาวบ้านไม่มีความรู้เรื่องอาชีพอื่น ศูนย์ศิลปาชีพบ้านแม่ตำมีชื่อเสียงในด้านเครื่องปั้นดินเผาเนื่องจากในเขตจังหวัดลำปางมีแหล่งดินที่มีคุณภาพดี

๗. ศูนย์ศิลปาชีพเครื่องปั้นดินเผาพระตำหนักทักษิณราชนิเวศน์ ตั้งอยู่ในบริเวณเขตพระราชฐานชั้นนอกของพระตำหนักทักษิณราชนิเวศน์ อำเภอเมือง จังหวัดนราธิวาส บนเส้นทางสายนราธิวาส-ตากใบ ห่างจากจังหวัดนราธิวาสประมาณ ๗ กิโลเมตร ศูนย์ศิลปาชีพแห่งนี้เริ่มต้นจากการที่สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ มีพระราชประสงค์จะทรงส่งเสริมอาชีพการทำเครื่องปั้นดินเผาให้เป็นอาชีพเสริมแก่ราษฎรในภาคใต้

๘. ศูนย์ศิลปาชีพบ้านวัดจันทร์ ตั้งอยู่บ้านวัดจันทร์ หมู่ที่ ๓ ตำบลบ้านจันทร์ อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ ราษฎรส่วนใหญ่เป็นชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยง ศูนย์ศิลปาชีพแห่งนี้ทอผ้าฝ้ายและทอผ้ากะเหรี่ยงพื้นเมืองมีลวดลายสวยงาม

การจัดตั้งศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม

เมื่อวันที่ ๒๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๕ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมราษฎร บ้านกุดนาขาม จังหวัดสกลนคร ทรงทราบว่า บ้านกุดนาขามเป็นหมู่บ้านที่มีราษฎรยากจนจำนวนมาก ราษฎรขาดแคลนน้ำสำหรับเพาะปลูกและบริโภค การทำนาไม่ได้ผล ในฤดูแล้งน้ำแห้งหายไปหมดทั้งที่มีลำห้วยผ่านหมู่บ้าน แต่ก็ไม่สามารถกักเก็บน้ำไว้ได้ ราษฎรพากันถวายฎีการ้องทุกข์ขอให้ทรงช่วยเหลือ สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงขอพระราชทานอ่างเก็บน้ำจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เพื่อใช้เป็นแหล่งน้ำต็มน้ำใช้ของราษฎร สร้างขึ้นที่ห้วยนกเค้า ห่างจากหมู่บ้านราว ๕ กิโลเมตร เพื่อแก้ปัญหาคความเดือดร้อนให้ราษฎรบ้านกุดนาขาม และทรงมีพระราชดำริว่า

ลำพังการสร้างอ่างเก็บน้ำเพียงอย่างเดียวแต่ไม่มีการปลูกต้นไม้รักษาป่าควบคู่ไปด้วย ไม่ใช่อ่างเก็บน้ำก็คงเหลือแต่อ่างที่ไม่มีน้ำ เพราะปัจจุบันป่าไม้ถูกทำลายไปเป็นอันมาก ทำให้ขาดความชุ่มชื้นและฝนไม่ตกตามฤดูกาล

ราษฎรบ้านกุดนาขามเป็นราษฎรที่มีความสามัคคีกันดีมาก เมื่อครั้งที่พื้นที่บริเวณนี้เป็นพื้นที่แทรกซึมของผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ ราษฎรบ้านกุดนาขามไม่ยอมเข้าร่วมกิจกรรมใดๆ กับผู้ก่อการร้าย ทั้งยังขอทางราชการฝึกอาวุธต่อต้านผู้ก่อการร้ายตามหลักสูตรไทยอาสาป้องกันตนเองร่วมกับบ้านหนองฮาง จนผู้ก่อการร้ายไม่กล้าเข้ามาข่มขู่คุกคาม ได้รับคำชมเชยอย่างมากจากทางราชการ และเป็นตัวอย่างให้ราษฎรหมู่บ้านอื่นๆ ขอฝึกหลักสูตรไทยอาสาป้องกันตนเองบ้าง จนในที่สุดโครงการนี้ได้พัฒนาไปเป็นโครงการไทยอาสาป้องกันชาติ (ทสปช.)

สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงชักชวนให้ราษฎรบ้านกุดนาขามเสียสละแรงงานด้วยการปลูกป่า ปลูกต้นไม้โตเร็วและรักษาพันธุ์ไม้มีค่า เช่น ไม้ประดู่ ไม้แดง ไม้พะยุง เป็นต้น ร่วมกันปลูกต้นไม้เสริมที่ยังมีเหลืออยู่เดิมในที่ดินบริเวณหมู่บ้าน ราษฎรบ้านกุดนาขามจึงพร้อมใจกันน้อมเกล้าถวายที่ดินสาธารณะของหมู่บ้านจำนวน ๔๐ ไร่ ๓ งาน ๓๒ ตารางวา สำหรับจัดตั้งโครงการปาร์กน้ำ ราษฎรบ้านกุดนาขาม เสียสละแรงงานช่วยกันปลูกต้นไม้ถวายอย่างรวดเร็วจนแล้วเสร็จภายใน ๑ เดือน

สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงมีพระราชดำริว่า ชาวบ้านกุดนาขามมีความขยันขันแข็ง และมีความสามัคคีกลมเกลียวกันดีมากน่าจะจัดตั้งให้เป็นหมู่บ้านตัวอย่างให้ราษฎรได้เรียนรู้และฝึกอาชีพที่ถนัด มีงานทำได้ มีอาชีพเสริมภายหลังเสร็จสิ้นฤดูการทำนา ทั้งนี้เพื่อหยุดยั้งมิให้ราษฎรต้องเดินทางออกจากหมู่บ้านไปแสวงหางานทำในกรุงเทพฯ หรือใน

ท้องถิ่นที่ห่างไกล นอกจากนั้นยังทรงมีความห่วงใยเล็กๆ ที่เป็นโรคขาดสารอาหาร มีโรคภัย เบียดเบียนและมีการศึกษาจำกัด เนื่องจากความจำเป็นภายในครอบครัว

วันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๒๖ สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ได้ เสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมโครงการปาร์กน้ำบ้านกุดนาขามอีกครั้งหนึ่ง ทรงทราบว่าเมื่อ สร้างอ่างเก็บน้ำแล้วน้ำได้ท่วมที่ดินของราษฎรไป ๒๑ ครอบครัวย เป็นราษฎรบ้านกุดนาขาม ๕ ครอบครัวย บ้านหนองฮาง ๑๖ ครอบครัวย จึงโปรดเกล้าฯ ให้ราษฎรกลุ่มนี้มาทำหน้าที่ดูแล รักษาป่าไม้ พระราชทานเงินเดือนช่วยเหลือครอบครัวละ ๑,๕๐๐ บาท เป็นเวลา ๓ ปี และให้จัดโครงการศิลปาชีพเป็นอาชีพเสริมด้วย เพื่อจะได้เลี้ยงตัวเองต่อไปในอนาคต

ต่อมา ทรงพระราชดำริให้จัดตั้งศูนย์ศิลปาชีพขึ้นที่บ้านกุดนาขาม เพื่อให้ราษฎรไม่ต้องทิ้งถิ่นฐานไปทำงานที่อื่น และหยุดยั้งการตัดไม้ทำลายป่า ทรงปลูกต้นไม้และทรงชักชวน ให้ราษฎรปลูกเพิ่มเติม และมีพระราชเสาวนีย์ให้ พันเอก เรวดี บุญทับ (ยศในขณะนั้น) จาก กรมทหารราบที่ ๒๓ ซึ่งได้ดูแลพื้นที่นี้มาตั้งแต่ครั้งยังมีผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ รับพระราช ทานนโยบายไปจัดซื้อที่ดินจำนวน ๕๐ ไร่เพื่อสร้างศูนย์ศิลปาชีพขึ้น เมื่อชาวบ้านทราบว่า จะพระราชทานโรงงานขึ้นในหมู่บ้านต่างก็ดีใจ ขอน้อมเกล้าถวายที่ดินโดยไม่คิดมูลค่า

อาคารแรกจัดสร้างขึ้นเมื่อวันที่ ๒๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๖ เป็นโรงงานสำหรับศิลปา ชีพประเภทแรก คือ เครื่องปั้นดินเผา ทรงรำลึกถึงศิลปกรรมเครื่องปั้นดินเผาของบ้านเชียง ซึ่งเป็นหมู่บ้านในภูมิภาคเดียวกัน แสดงถึงอารยธรรมยุคก่อนประวัติศาสตร์ของดินแดนแถบนี้ จึงน่าจะมีเครื่องปั้นดินเผาของภูมิภาคเดียวกันที่แสดงถึงอารยธรรมในยุคปัจจุบันบ้าง ทรงแนะ นำให้ถ่ายทอดศิลปวัฒนธรรมและชีวิตความเป็นอยู่ของท้องถิ่นอีสานลงบนเครื่องปั้นดินเผา เช่น พิธีแห่บั้งไฟ พิธีจับปลาบึก การแสดงดนตรีโปงลาง เชิงของชาวเรณูนคร การปลูก หม่อนเลี้ยงไหม การทำแพรวา พระธาตุพนม และดอกไม้ป่าในท้องถิ่น เป็นต้น ราษฎรได้ ช่วยกันจัดสร้างโรงงานอย่างรวดเร็ว ชั่วระยะเวลาเพียง ๗ วัน ก็สามารถสร้างอาคารโรงฝึก งานได้ถึง ๔ หลัง ระหว่างการก่อสร้างโรงงานได้พระราชทานครุมาช่วยฝึกสอนอาชีพต่างๆ ให้ราษฎรด้วย เช่น การปั้น การเขียนภาพ การแกะสลักไม้ การเย็บผ้า และช่างไม้ เป็นต้น ศูนย์ศิลปาชีพจึงเกิดขึ้นที่บ้านกุดนาขามตั้งแต่วันที่ ๒๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๖ เป็นต้นมา

จากนั้นมีพระราชเสาวนีย์ให้นำราษฎรบ้านกุดนาขามและบ้านใกล้เคียงไปฝึกศิลปาชีพ ประเภทต่างๆ ที่ราษฎรสนใจ ณ ศูนย์กลางศิลปาชีพสวนจิตรลดา เช่น การแกะสลักไม้ แกะ สลักหินสบู่ ช่างเครื่องเรือน จักสานไม้ไผ่ลายขีด ช่างตีเหล็ก เป็นต้น

ปัจจุบันศูนย์ศิลปาชีพ บ้านกุดนาขาม มีแผนกต่างๆ หลายแผนก สามารถสร้างงาน ให้ราษฎรได้จำนวนมาก ได้แก่ แผนกเครื่องปั้นดินเผา ทำเครื่องเรือน จักสาน ดอกไม้ ประดิษฐ์ ตีเหล็ก ทอผ้าหม่นวม ทำเอม ดัดผม ถักไหมพรม ซ่อมวิทยุ - โทรทัศน์ แกะ สลักไม้ ทำอิฐบล็อด ปลูกหม่อนเลี้ยงไหม ทอผ้าไหม ทอผ้าฝ้าย ดัดเย็บเสื้อผ้า เกษตร หล่อโลหะ อัดกรอบพระ เครื่องหนัง อาหาร ขนม และอื่นๆ อีกมาก ราษฎรบ้านกุดนาขาม

มีงานทำทุกคนและไม่มีใครไปหางานต่างถิ่น จากการสำรวจเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๕ ราษฎรบ้านกุดนาขามมีรายได้เฉลี่ยเพียงครอบครัวละ ๖,๐๐๐ บาทต่อปี ปัจจุบันนี้มีรายได้เพิ่มขึ้นถึง ๔ เท่า และราษฎรหมู่บ้านข้างเคียงพากันมาขอสมัครเป็นสมาชิกศิลปาชีพอย่างมากมาย (เอกสารสิ่งพิมพ์. ๒๕๓๙ : ๑ - ๔)

วัตถุประสงค์ของการจัดตั้งศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม

๑. ส่งเสริมให้ราษฎรมีอาชีพเสริมภายหลังเสร็จสิ้นฤดูกาลทำนา จะได้ไม่ละทิ้งถิ่นฐานตนเองเข้าไปรับจ้างทำงานในเมืองหรือในกรุงเทพมหานคร
๒. เพื่อให้ราษฎรมีความรู้ ความสามารถ ในอาชีพที่ตนถนัด และนำวิชาชีพนั้นไปประกอบอาชีพ เป็นการยกระดับรายได้ของราษฎรให้เพิ่มสูงขึ้น สามารถช่วยเหลือตนเองได้
๓. เพื่ออนุรักษ์สภาพแวดล้อม และให้ราษฎรมีส่วนช่วยกันรักษาสภาพป่าให้คงอยู่ตลอดไป
๔. เพื่อสืบทอดประเพณีวัฒนธรรมของท้องถิ่นลงบนผลิตภัณฑ์ เพื่อถ่ายทอดให้กับอนุชนรุ่นหลัง รวมทั้งประชาชนทั่วไป ได้ศึกษาและถ่ายทอดต่อไป
๕. เพื่อให้เป็นหมู่บ้านพัฒนาดีเด่น เป็นตัวอย่างในการพัฒนาหมู่บ้านอื่น ๆ ต่อไป
๖. เพื่อเป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยวในระดับท้องถิ่น

การดำเนินงานของศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม

สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ทรงเห็นว่าการจัดตั้งโรงงานเครื่องปั้นดินเผาเพียงอย่างเดียวยังไม่เป็นการเพียงพอ ควรจะมีอาชีพเสริมด้านอื่นที่ราษฎรถนัด จึงทรงมีพระราชเสาวนีย์ให้นาราษฎรบ้านกุดนาขาม และบ้านใกล้เคียงไปฝึกอาชีพเพิ่มเติมที่โรงฝึกศิลปาชีพสวนจิตรลดาตามที่ราษฎรสมัครใจ และขยายโครงการต่าง ๆ ภายในศูนย์ศิลปาชีพขึ้นอีกหลายโครงการ วิธีการดำเนินงาน ได้แก่

๑. จัดตั้งคณะทำงานเพื่ออำนวยการวางแผน ประสานงาน และติดตามผลการดำเนินงาน ของโครงการอย่างต่อเนื่อง
๒. จัดคณะกรรมการบริหารกลุ่มต่าง ๆ ภายในศูนย์ฯ พร้อมทั้งการจัดระเบียบการดำเนินงานของแต่ละกลุ่มโดยเจ้าหน้าที่เป็นผู้ให้คำปรึกษาและแนะนำ
๓. จัดการฝึกอบรมให้กับสมาชิกแผนกต่าง ๆ ให้มีความรู้ความชำนาญในเทคนิคใหม่ ๆ อยู่เสมอ
๔. จัดหาวัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ ที่ใช้เป็นวัตถุดิบในการทำงานและรับซื้อผลิตภัณฑ์ที่ผลิตได้ในหมู่บ้าน

๕. ผลิตภัณฑ์ที่ทางศูนย์ผลิต ได้จัดจำหน่ายภายในศูนย์ฯ ให้กับประชาชนและนักท่องเที่ยวที่เดินทางไปเยี่ยมชมศูนย์ฯ

หน้าที่ของเจ้าหน้าที่ทหารประจำศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม

๑. มีหน้าที่บริหารงานศิลปาชีพทุกแผนกให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์และนโยบายของศูนย์ศิลปาชีพ บ้านกุดนาขาม
๒. มีหน้าที่จัดทำเอกสาร สรุปรายงานตามสายการบังคับบัญชา
๓. มีหน้าที่จัดการด้านการเงิน การจัดจำหน่ายผลิตภัณฑ์ของศูนย์ฯ และจัดซื้อวัสดุอุปกรณ์ให้กับแผนกศิลปาชีพภายในศูนย์ฯ
๔. มีหน้าที่ติดตามผลงานและการเผยแพร่งานศิลปาชีพของศูนย์ฯ
๕. มีหน้าที่ประสานงานกับส่วนราชการต่าง ๆ

ข้อมูลเกี่ยวกับบ้านกุดนาขาม

บ้านกุดนาขาม หมู่ ๘ ตำบลเจริญศิลป์ อำเภोजินเจริญศิลป์ จังหวัดสกลนคร มี ๓๑๔ ครัวเรือน มีประชากรทั้งสิ้น ๑,๔๓๓ คน เป็นชาย ๗๑๓ คน และหญิง ๗๒๐ คน มี นายสิงห์กา สีวะรินทร์ เป็นผู้ใหญ่บ้าน อาชีพหลักคือการทำนา ปลุกข้าว ได้ผลผลิต ๓๐๐ กิโลกรัมต่อไร่ อาชีพรองได้แก่ การปลูกพืชผักสวนครัว ปลูกผลไม้ และทำงานในศูนย์ส่งเสริมศิลปาชีพ แต่ละครอบครัวมีรายได้เฉลี่ย ๖๗,๒๐๐ บาทต่อปี หมู่บ้านใกล้เคียงได้แก่ บ้านเจริญพัฒนา บ้านสร้างฟาก บ้านหนองฮาง บ้านโคกศิลา

วัดในหมู่บ้านมี ๑ แห่ง ชื่อวัดสว่างอารมณ์ เจ้าอาวาสชื่อพระถวิล ฐิตสาโร มีพระ ๔ รูป สามเณร ๑ รูป

โรงเรียนในหมู่บ้านมี ๑ แห่ง ชื่อโรงเรียนบ้านกุดนาขาม เขตจุฬารายาศ มี นายดาบชัย วงศ์กระจำ เป็นอาจารย์ใหญ่ มีครูทั้งหมด ๒๘ คน ชาย ๑๑ คน หญิง ๑๗ คน มีนักเรียนรวมทั้งสิ้น ๓๙๙ คน ชาย ๑๙๕ คน หญิง ๒๐๔ คน

เส้นทางคมนาคมภายในหมู่บ้านเป็นถนนลาดยาง มีรถบรรทุก ๒๕ คัน โรงสีข้าว ๙ แห่ง ร้านค้าภายในหมู่บ้าน ๑๗ แห่ง สถานีอนามัย ๑ แห่ง

การรับรู้ข่าวสาร มีหอกระจายข่าวในหมู่บ้าน ๑ แห่ง ที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน ๑ แห่ง โทรทัศน์ ๓๐๕ เครื่อง

แหล่งน้ำที่หมู่บ้านได้ใช้ประโยชน์ ได้แก่ อ่างเก็บน้ำห้วยนกเค้า ความจุ ๔.๑ ล้านลูกบาศก์เมตร มีคลองส่งน้ำแจกจ่ายเพื่อการเกษตรให้ราษฎรได้ในพื้นที่ประมาณ ๓,๔๐๐ ไร่ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานให้แก่ราษฎรเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๗ สระ

กักเก็บน้ำ ๔ แห่ง บ่อน้ำบาดาล ๒ บ่อ แหล่งน้ำธรรมชาติ ๓ แห่ง ได้แก่ ห้วยน้ำเค็ม ห้วยวังแก และห้วยน้ำยาม

พื้นที่เกษตรกรรม มีจำนวนทั้งหมด ๕,๗๓๔ ไร่ เป็นพื้นที่เพาะปลูก ๔,๐๐๗ ไร่ พื้นที่สาธารณะ ๑,๖๑๒ ไร่ พื้นที่อยู่อาศัย ๑๑๕ ไร่

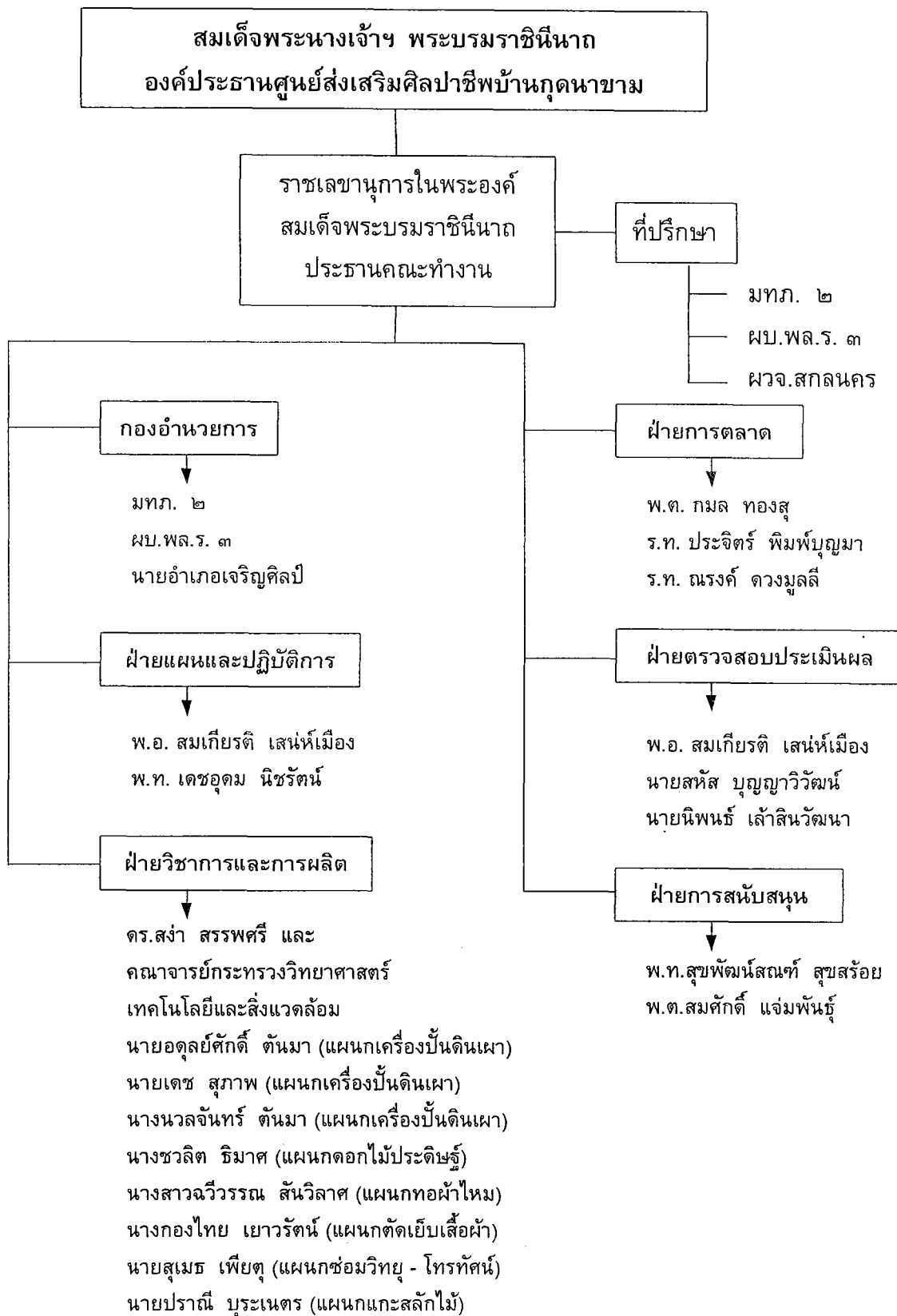
เส้นทางจากพระตำหนักภูพานราชนิเวศน์ถึงบ้านกุดนาขาม จากพระตำหนักภูพานราชนิเวศน์ - บ้านธาตุนาเวง ระยะทาง ๑๓ กิโลเมตร บ้านธาตุนาเวง - อำเภอพรรณานิคม ระยะทาง ๓๕ กิโลเมตร อำเภอพรรณานิคม - อำเภอพังโคน ระยะทาง ๑๕ กิโลเมตร อำเภอพังโคน - อำเภอสว่างแดนดิน ระยะทาง ๓๕ กิโลเมตร อำเภอสว่างแดนดิน - อำเภอเจริญศิลป์ ระยะทาง ๑๖ กิโลเมตร อำเภอเจริญศิลป์ - บ้านกุดนาขาม ระยะทาง ๔ กิโลเมตร รวมระยะทางทั้งสิ้น ๑๑๘ กิโลเมตร (เอกสารสิ่งพิมพ์. ๒๕๓๙ : ๔-๕)

การเดินทางมาศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม มีระยะทางห่างจากตัวเมืองสกลนครและอุดรธานีใกล้เคียงกันตามเส้นทางหลวงหมายเลข ๒๒ เป็นเส้นทางที่เชื่อมระหว่างสองจังหวัดจากอุดรธานีผ่านอำเภอหนองหานมาถึงอำเภอสว่างแดนดินระยะทางประมาณ ๗๗ กิโลเมตร เลี้ยวเข้าเส้นทางหมายเลข ๒๒๘๐ ไปอีก ๒๔ กิโลเมตร ถึงอำเภอเจริญศิลป์เลี้ยวแยกขวาไปอีก ๔ กิโลเมตรถึงศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม ถ้ามาจากสกลนครผ่านอำเภอพรรณานิคม อำเภอพังโคนมาถึงอำเภอสว่างแดนดินที่หลักกิโลเมตร ๘๓ แล้วเลี้ยวแยกเข้าตามเส้นทางที่มาจากอุดรธานีได้ทางหนึ่ง อีกทางหนึ่งจากสกลนครมาถึงอำเภอพังโคน เลี้ยวตรงแยกสถานีตำรวจตำบลศรีวิชัย เข้าเส้นทาง ๑๑๐๒๒ ระยะทาง ๑๖ กิโลเมตรถึงศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม

ภาพประกอบ ๒ ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม

ผังการจัดศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม

บทที่ ๓

ความเป็นมาและความรู้เกี่ยวกับผ้าไหม

ความเป็นมาและการแพร่กระจายของการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมของโลก

การปลูกหม่อนเลี้ยงไหมสันนิษฐานว่าเริ่มต้นในประเทศจีนเมื่อประมาณ ๔,๗๐๐ ปีมาแล้ว มีตำนานเล่าว่า พระนางซีหลิงสี (Xi Ling Shi) พระมเหสีของจักรพรรดิ ชวนหยวน (Xaun Yaun) ได้พบรังไหมโดยบังเอิญขณะประทับในราชอุทยาน พระนางทรงเห็นรังไหมอยู่บนต้นหม่อน ลักษณะเป็นรังสีขาว จึงให้นางกำนัลเก็บมาถวาย แต่นางกำนัลทำรังไหมตกลงในถ้วยน้ำร้อนโดยอุบัติเหตุ เมื่อตั้งรังไหมขึ้นมาก็ได้เส้นใยที่เลื่อมมันและอ่อนนุ่ม จึงลองนำเส้นใยที่ได้ไปทอเป็นผ้าเพื่อถวายพระจักรพรรดิ ได้รับการโปรดปรานมาก จึงโปรดให้มีการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมในพระราชวัง ต่อมาได้นำออกเผยแพร่ให้แก่ราษฎรทั่วไป ราษฎรจึงขนานนามพระนางซีหลิงสีว่า “เจ้าแม่แห่งไหม” และจัดให้มีการเซ่นไหว้เพื่อรำลึกถึงพระนางเป็นประจำทุกปี

ต่อมา ในสมัยราชวงศ์ฮั่น ในราวปี ๒๐๖ ก่อนคริสตกาล จนถึงคริสต์ศักราช ๒๒๐ ได้มีการส่งทูตไปเชื่อมสัมพันธไมตรีกับประเทศทางตะวันตก ทำให้มีการแพร่กระจายการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมออกไปด้วย โดยเริ่มต้นจากเมืองฉางอัน (Chang'an) ในปัจจุบันเรียกซีอาน (Xi'an) ซึ่งเป็นเมืองหลวงอยู่ในมณฑลชานซี (Shaanxi) ผ่านมณฑลกานซู (Kansu) มณฑลซินเจียง (Xinjiang) ข้ามเทือกเขาพามีร์ (Pamir) ไปสู่ประเทศอัฟกานิสถานและอิหร่านเป็นเส้นทางหนึ่ง อีกเส้นทางหนึ่งเดินทางผ่านทางตอนใต้ของประเทศรัสเซีย เข้าสู่เอเชียกลางไปยังประเทศแถบชายฝั่งทะเลเมดิเตอร์เรเนียน เส้นทางเหล่านี้ยาวมากกว่า ๑๐,๐๐๐ กิโลเมตร เป็นเส้นทางแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมและการค้าระหว่างประเทศจีน และประเทศในเอเชียกลาง เส้นทางนี้เป็นที่รู้จักกันในนาม “เส้นทางไหม” (Silk Road)

ในช่วงระยะเวลาเดียวกัน ยังมีการแพร่กระจายเกี่ยวกับการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมออกไปโดยการเดินทางทางทะเล ไปยังคาบสมุทรเปอร์เซียและประเทศแถบชายฝั่งทะเลอาหรับ (Arabian Sea) หลังจากนั้นจึงแพร่กระจายไปยังประเทศอื่น

ช่วงประมาณ ๓,๐๐๐ ปีมาแล้ว การปลูกหม่อนเลี้ยงไหมได้แพร่กระจายจากประเทศจีนไปยังประเทศเกาหลี หลังจากนั้นอีกประมาณ ๓๐๐ ปี ได้แพร่กระจายจากประเทศเกาหลีไปสู่ประเทศญี่ปุ่น

ช่วงต้นคริสตกาล การปลูกหม่อนเลี้ยงไหมได้แพร่กระจายไปสู่ประเทศอินเดียและคาบสมุทรอินโดจีน โดยรวมประเทศไทย พม่า ลาว เวียดนาม และกัมพูชา ต่อจากนั้นจึงแพร่กระจายไปสู่ประเทศอินโดนีเซีย

ประมาณคริสต์ศตวรรษที่ ๙ - ๑๑ การปลูกหม่อนเลี้ยงไหมแพร่กระจายไปสู่ประเทศอียิปต์ ประเทศชายฝั่งทางตอนเหนือของทวีปแอฟริกา ประเทศสเปน และเกาะซิติ นอกจากนี้ยังมีการแพร่กระจายไปยังแถบทางใต้ของประเทศรัสเซีย ซึ่งเป็นบริเวณที่เส้นทางไหมเดินทางผ่าน

ช่วงประมาณคริสต์ศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๓ การปลูกหม่อนเลี้ยงไหมได้แพร่กระจายไปสู่ประเทศอิตาลี และประมาณคริสต์ศตวรรษที่ ๑๔ ได้แพร่กระจายไปสู่ประเทศฝรั่งเศสตามลำดับ

ประมาณปี ค.ศ. ๑๕๒๒ การปลูกหม่อนเลี้ยงไหมแพร่กระจายไปสู่ทวีปอเมริกา โดยชาวสเปนซึ่งได้เข้าไปปกครองเม็กซิโก ผู้ปกครองชาวสเปนได้บังคับให้ราษฎรแถบชนเมืองปลูกหม่อนและเลี้ยงไหม หลังจากนั้นได้แพร่กระจายไปยังประเทศแถบทวีปอเมริกาเหนือและทวีปอเมริกาใต้ เช่น สหรัฐอเมริกา เปรู และบราซิล จึงสรุปได้ว่าเกือบทั่วโลกรู้จักไหมและผ้าไหมกันอย่างแพร่หลาย (กรมส่งเสริมการเกษตร. ๒๕๓๘ : ๑-๒)

ประวัติการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมในประเทศไทย

การปลูกหม่อนเลี้ยงไหมในประเทศไทยเริ่มตั้งแต่เมื่อใดไม่สามารถยืนยันได้ แต่พอสันนิษฐานได้ว่าคงกระทำกันมานานแล้ว อาจจะโดยคนไทยที่อพยพลงมาจากประเทศจีนได้นำไข่ไหมและพันธุ์หม่อนติดเข้ามาด้วย การเลี้ยงไหมในสมัยนั้นคงไม่ได้ทำกันเป็นล่ำเป็นสัน นอกจากจะเลี้ยงไหมไว้เพื่อทอเป็นเครื่องนุ่งห่มไว้ใช้เองเท่านั้น จัดเป็นหัตถกรรมครัวเรือนที่ทำสืบทอดกันมาเป็นเวลาช้านาน

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ ได้มีการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมกันทั่วไป โดยเฉพาะครัวเรือนในภาคอีสานมีการเลี้ยงไหมมากที่สุด แต่เส้นไหมที่ทำไดยังเป็นเส้นหยาบไม่สม่ำเสมอ นำไปใช้ทอเป็นผ้าอย่างดียังไม่ได้ ต้องมีการสั่งซื้อไหมดิบและผ้าไหมชนิดต่างๆ จากต่างประเทศเข้ามาใช้เป็นจำนวนมาก ดังนั้น พระองค์จึงทรงมีพระราชดำริที่จะบำรุงอุดหนุนการทำไหม เพื่อให้เพียงพอแก่การอุปโภคภายในประเทศ โดยไม่ต้องสั่งซื้อจากต่างประเทศ

ในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ กระทรวงเกษตรราธิการ ซึ่งมีเจ้าพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์เป็นเสนาบดี ได้จ้างผู้เชี่ยวชาญการปลูกหม่อนและเลี้ยงไหมชาวญี่ปุ่น โดยมีศาสตราจารย์โทยาม่า (Kametarō Toyama) เป็นหัวหน้าคณะ เข้ามาทำการสำรวจหาแหล่งในการปรับปรุงการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมของไทย

พ.ศ. ๒๔๔๕ กระทรวงเกษตรราธิการได้ให้คณะผู้เชี่ยวชาญหม่อนไหมชาวญี่ปุ่นทำการทดลองปลูกหม่อน เลี้ยงไหม สาวไหม เพื่อหาความรู้สำหรับใช้เป็นแนวทางพิจารณาความเป็นไปได้ในการปรับปรุงการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมในประเทศไทย ส่วนด้านการสาวไหม

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ข้าหลวงในสมเด็จพระพันปีหลวง ฝึกหัดใช้เครื่องสาวไหมของญี่ปุ่นชนิดหมุนด้วยมือและใช้เท้าเหยียบ

พ.ศ. ๒๔๔๖ พระองค์ท่านได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งกรมช่างไหมสังกัดกระทรวงเกษตรธิการขึ้น โดยมีพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนพงศ์เป็นอธิบดี ที่ว่าการตั้งอยู่ที่ตำบลทุ่งศาลาแดง กรุงเทพฯ เนื้อที่ประมาณ ๒๓,๗๑๖ ตารางเมตร เป็นสถานที่ทำการทดลองเลี้ยงไหมและปลูกสวนหม่อน โดยกรมช่างไหม มีหน้าที่ (๑) จัดการบำรุงพันธุ์ไหมที่เลี้ยงอยู่แล้วให้ดีขึ้น (๒) แนะนำให้ราษฎรทำสวนหม่อนและเลี้ยงไหมตามแบบวิธีการอย่างใหม่ (๓) ฝึกหัดให้ราษฎรสาวเส้นไหมตามวิธีใหม่ โดยใช้เครื่องสาวไหมชนิดสามัญของญี่ปุ่นที่ใช้หมุนด้วยมือหรือใช้เท้าเหยียบ และ (๔) แก้ไขเปลี่ยนแปลงเครื่องทอผ้าให้ดีขึ้น และฝึกหัดราษฎรให้รู้จักการทอผ้าชนิดต่างๆ ที่นิยมใช้กันทั่วไป

พ.ศ. ๒๔๔๗ ได้ตั้งสาขากองช่างไหมขึ้นที่มณฑลนครราชสีมา เรียกว่า กองช่างไหมนครราชสีมา เปิดอบรมวิธีการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมและสาวไหม รับผู้เข้าอบรมเป็นชาย ระดับความรู้ประถมศึกษาปีที่ ๓ เข้ามาฝึกอบรมการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม ส่วนการสาวไหมนั้นได้จ้างผู้หญิงมาฝึกหัด กำหนดหลักสูตร ๑ ปี ขณะเดียวกันรัฐบาลได้เปิดโรงเรียนช่างไหมสอนเกี่ยวกับการทำไหมขึ้นในกรมช่างไหม ตำบลทุ่งศาลาแดง กรุงเทพฯ และในปีต่อมาคือ พ.ศ. ๒๔๔๘ กรมช่างไหมได้ตั้งสาขาขึ้นอีกแห่งหนึ่งที่จังหวัดบุรีรัมย์ เรียกว่า กองช่างไหมเมืองบุรีรัมย์

พ.ศ. ๒๔๕๐ - ๒๔๕๒ กรมช่างไหมได้ทดลองส่งเจ้าพนักงานชาวญี่ปุ่นออกไปสอนการทำสวนหม่อน การเลี้ยงไหม และการสาวไหม ตามวิธีสมัยใหม่ซึ่งได้ทดลองแล้วพบว่าดีกว่าวิธีเก่าที่ราษฎรปฏิบัติกันอยู่ ให้แก่ราษฎรในอำเภอพุทไธสง จังหวัดบุรีรัมย์ มณฑลนครราชสีมา จากการทดลองสอนพบว่ามีความเป็นไปได้จึงได้ทำการสอนเพิ่มอีก ๓ อำเภอ คือ อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด และอำเภอพยัคฆภูมิพิสัย จังหวัดมหาสารคาม

นอกจากสอนการทำไหมแล้ว กรมช่างไหมยังได้แจกพันธุ์ไหมให้แก่ราษฎรปีละ ๓ - ๔ ครั้ง ในครั้งแรกได้แจกเมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๒ ให้แก่ราษฎรในอำเภอพุทไธสง จังหวัดบุรีรัมย์ จำนวน ๑๑๐ คน และอำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ จำนวน ๘๔ คน ได้รับคนละตั้งแต่ ๒๕ แม้ขึ้นไป เพื่อนำไปทดลองเลี้ยงตามวิธีใหม่

พ.ศ. ๒๔๕๓ - ๒๔๕๔ กรมช่างไหมได้สอนการทำไหมเพิ่มขึ้นอีก ๖ แห่งที่อำเภอเมืองอุบลราชธานี อำเภอเมืองร้อยเอ็ด อำเภอเมืองสุรินทร์ อำเภอเมืองชัยภูมิ อำเภอเมืองศรีสะเกษ และอำเภอจตุรัส จังหวัดชัยภูมิ

พ.ศ. ๒๔๕๕ กระทรวงเกษตรธิการได้ยกเลิกกรมช่างไหมและสาขาต่างๆ โดยให้เหตุผลว่ารัฐบาลได้สิ้นเปลืองงบประมาณอุดหนุนงานนี้เป็นเงินจำนวนมากแล้ว ประกอบกับการเกิดโรคระบาดของตัวไหม ทำให้การผลิตไหมไม่คุ้มทุน จึงตกลงเลิกบำรุงการทำไหมและ

ปิดสถานี่ทดลองเลี้ยงไหมทุกแห่ง เพื่อจะได้นำเงินไปใช้บำรุงกิจการอย่างอื่น หลังจากนั้นการส่งเสริมการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมได้ซบเซาไป แต่ราษฎรในภาคอีสานก็ยังคงเลี้ยงไหมกันในครัวเรือนเป็นประเพณีสืบต่อกันมา

พ.ศ. ๒๔๗๙ ทางราชการได้กลับมาพิจารณาฟื้นฟูเรื่องไหมอีกครั้งด้วยการส่งเสริมอุตสาหกรรมไหมขึ้นอย่างเป็นระบบ โดยทางกระทรวงเกษตรราธิการได้ส่งเสริมให้เกษตรกรปลูกหม่อนเลี้ยงไหมเป็นอาชีพเสริมจากการทำนาทำไร่

ในปี พ.ศ. ๒๔๘๐ กระทรวงเศรษฐกิจได้จัดตั้งโรงงานสาวไหมด้วยเครื่องจักรขนาดเล็กขึ้นที่จังหวัดนครราชสีมา โดยซื้อเครื่องจักรจากประเทศอิตาลี ขนาด ๔๘ อ่าง สาวได้เส้นไหมอย่างละ ๖๐๐ กรัมต่อ ๑๐ ชั่วโมง มีผู้ชำนาญการติดตั้งและสอนการเดินเครื่องจักรเป็นเวลา ๘ เดือน แต่โรงงานนี้ต้องประสบปัญหาทางวัตถุดิบ เนื่องจากราษฎรไม่ชำนาญในการเลี้ยงไหมพันธุ์ต่างประเทศที่เหมาะสมจะใช้สาวโดยเครื่องจักร และช่างประจำโรงงานก็ไม่มี ความชำนาญพอที่จะดัดแปลงเครื่องจักรให้สามารถสาวรังไหมพันธุ์พื้นเมืองได้ กิจการจึงไม่ได้รับการพัฒนาเท่าที่ควร

ในช่วงปีพ.ศ. ๒๔๘๔ กรมเกษตรและการประมง กระทรวงเกษตรราธิการ ได้ตั้งหมวดส่งเสริมการเลี้ยงไหมขึ้น ๕ แห่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คือ หมวดการเลี้ยงไหมปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา หมวดการเลี้ยงไหมพุทไธสง จังหวัดบุรีรัมย์ หมวดการเลี้ยงไหมหนองคาย จังหวัดหนองคาย หมวดการเลี้ยงไหมชนบท จังหวัดขอนแก่น และหมวดการเลี้ยงไหมร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด ทั้ง ๕ แห่งนี้สังกัดกองพืชพันธุ์ โดยมีหม่อมเจ้าลักษณะการเกษมสันต์ เป็นหัวหน้ากอง

พ.ศ. ๒๔๘๘ ภายหลังจากที่ทางราชการได้ส่งเสริมอุตสาหกรรมไหมอย่างเป็นระบบแล้ว ได้มีชาวอเมริกันเข้ามาช่วยฟื้นฟูอุตสาหกรรมไหมไทย ด้วยการปรับปรุงพัฒนาคุณภาพผ้าไหมไทยและบุกเบิกตลาดต่างประเทศ ทำให้ผ้าไหมของไทยเป็นที่นิยมแพร่หลายทั้งในหมู่ชาวไทยและชาวต่างประเทศ

พ.ศ. ๒๔๙๔ หมวดการเลี้ยงไหมที่ตั้งขึ้น ๕ แห่ง เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๘๔ ได้ยกฐานะเป็นสถานี่ส่งเสริมการเลี้ยงไหม สังกัดแผนกส่งเสริมการเลี้ยงไหม กองส่งเสริมและเผยแพร่ หลังจากนั้นประมาณ ๗ ปี ได้ยุบสถานี่ส่งเสริมการเลี้ยงไหมปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา โดยย้ายไปสร้างขึ้นใหม่ที่จังหวัดอุบลราชธานี

พ.ศ. ๒๕๐๐ กรมกสิกรรมได้ออกแผนกส่งเสริมการเลี้ยงไหมไปขึ้นกับกองการค้นคว้าและทดลอง มีหน้าที่โดยตรงในการศึกษาวิจัยเพื่อปรับปรุงพันธุ์หม่อนและพันธุ์ไหม

พ.ศ. ๒๕๐๔ รัฐบาลได้เล็งเห็นความสำคัญของอุตสาหกรรมไหมไทย จึงได้มีนโยบายส่งเสริมอุตสาหกรรมไหม โดยมีการแต่งตั้งคณะกรรมการส่งเสริมสินค้าไหมไทย ประกอบด้วยเจ้าหน้าที่ของกระทรวงเกษตรและอุตสาหกรรม เพื่อทำหน้าที่เสนอแนะดำเนินนโยบายการส่งเสริม พัฒนา และแก้ปัญหาทั้งระบบ นอกจากนี้ยังติดตาม ประสานงาน

การดำเนินงานส่งเสริมพัฒนาใหม่ของหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ทั้งภาครัฐและเอกชน มีการจัดตั้งสมาคมไหมไทยขึ้น กิจกรรมการส่งเสริมและพัฒนาอุตสาหกรรมไหมไทยจึงดำเนินงานทางด้านการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม สาวไหมและทอผ้าไหม

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๑๑ ได้มีการสถาปนากรมส่งเสริมการเกษตรขึ้นในกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ งานด้านการส่งเสริมการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม ก็ได้เป็นแผนงานหนึ่งของกรม ซึ่งในปัจจุบัน คือ กลุ่มหม่อนไหม กองส่งเสริมพืชสวน กรมส่งเสริมการเกษตร มีหน้าที่ดำเนินการส่งเสริมการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมแก่เกษตรกร (กรมส่งเสริมการเกษตร. ๒๕๓๘ : ๓-๕)

ความเป็นมาเกี่ยวกับการทอผ้าไหมไทย

วิบูลย์ ลี้สุวรรณ (๒๕๓๑ : ๒ - ๓๔) ได้ค้นคว้าเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของการทอผ้าไหมไทย ซึ่งมีสาระโดยสรุปดังนี้

ประเทศไทยเป็นดินแดนที่อยู่อาศัยของมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์มานานนับหมื่นปีก่อนที่คนเผ่าไทยจะรวมตัวกันเป็นอาณาจักรและเป็นดินแดนของประเทศไทยในปัจจุบัน มนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์ดังกล่าวใช้ชีวิตแบบสังคมเกษตรกรรม รู้จักประดิษฐ์เครื่องปั้นดินเผาและการหล่อหลอมโลหะ อันเป็นจุดกำเนิดความรู้ทางเทคโนโลยีและวิทยาการในการแปรสภาพวัตถุดิบธรรมชาติมาทำเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ในการดำรงชีวิต ตลอดจนหัตถกรรมการทอผ้าและสิ่งทอ โดยใช้วัตถุดิบธรรมชาติมาทำเป็นเส้นใยในการถักทอ

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ สามารถยืนยันได้ว่า มนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์มีการทอผ้าขึ้นใช้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง มีแน่ชัดที่บ้านเชียง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี ซึ่งได้พบเศษผ้า เส้นใยของฝ้ายและไหมติดอยู่กับกำไลสำริด สร้อย เศษโลหะ และเหล็ก

กระบวนการทอผ้าได้มีการพัฒนาสืบต่อมาในสมัยประวัติศาสตร์ ที่มนุษย์มีตัวอักษรบันทึกเรื่องราวสิ่งที่พบเห็น เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในยุคสมัยนั้น จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์เหล่านี้แม้ไม่มีหลักฐานที่เป็นผ้ายืนยันได้เช่นเดียวกันกับสมัยก่อนประวัติศาสตร์ก็ตาม แต่จากจดหมายเหตุและบันทึกต่าง ๆ ทำให้รู้ว่าผ้าได้เข้ามามีบทบาททางด้านการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ สังคม และในการดำรงชีวิตมนุษย์มาโดยตลอด รวมทั้งความเจริญก้าวหน้าทางด้านศิลปะ วัฒนธรรม เทคโนโลยี จากประเทศใกล้เคียง ได้แพร่เข้าสู่ประเทศไทย ก่อให้เกิดการพัฒนาและปรับปรุงกระบวนการทอผ้า ให้ผสมผสานกับกรรมวิธีการทอผ้าพื้นบ้านพื้นเมืองของไทย

สมัยอาณาจักรสุโขทัย ที่มีความเจริญทางด้านศิลปกรรม ศาสนา และเทคโนโลยีทางอุตสาหกรรม ก็พบหลักฐานว่ามีการทอผ้าฝ้าย ผ้าไหม ชนิดและสีต่างๆ ขึ้นใช้ทั่วไป โดยเฉพาะผ้าฝ้ายห่าสี เรียกว่า เบญจรงค์ คือ ผ้าสีแดง เหลือง ดำ เขียว และขาว ซึ่งเป็น

ผ้าฝ้ายสี ที่มีชื่อเสียงของสุโขทัย นอกจากนี้ยังมีผ้าสกุลพัสดร์ เป็นผ้าขาวเนื้อละเอียด ผ้าเหล็กหลก ผ้าหนง เป็นผ้าเนื้อแน่น ผ้ากรอบ เป็นผ้าลวดลายสำหรับพันรอบหน้าผาก เป็นต้น สันนิษฐานว่าเป็นการผลิตเพื่อใช้ในชีวิตรประจำวันมากกว่าที่จะนำไปซื้อขายแลกเปลี่ยนกับปัจจัยในการดำรงชีพออย่างอื่น

สมัยกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระนารายณ์มหาราช มีการติดต่อค้าขายผ้ากับต่างประเทศ โดยทรงเป็นผู้ควบคุมและเป็นผู้ค้าผ้าด้วยพระองค์เอง สมัยกรุงศรีอยุธยาถือว่าเป็นยุคทองของการค้า ผ้าในสมัยนั้นเข้ามามีบทบาททางสังคม การต่างประเทศ และการปกครอง การใช้ผ้าเป็นเครื่องนุ่งห่มที่กำหนดยศและตำแหน่งของผู้สวมใส่ ผ้าใช้เป็นเครื่องราชบรรณาการ บำเหน็จรางวัล หรือพระราชทานต่างเงินเดือนแก่ขุนนาง ข้าราชการบริวาร เรียกว่า “ผ้าหวัดรายปี”

ในสมัยกรุงธนบุรีและสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งสืบต่อการทอผ้าจากสมัยกรุงศรีอยุธยา ผ้ายังคงมีบทบาทสำคัญต่อเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมของไทย

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ได้มีการสนับสนุนการใช้ผ้าไหมและการทอผ้าไหมขึ้นในประเทศ มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของข้าราชการหลายครั้งให้เข้าสู่แนวทางแบบตะวันตก แต่ยังคงเอกลักษณ์ความเป็นไทย โดยเฉพาะเครื่องแต่งกายประจำชาติตามประเพณีและวัฒนธรรมของไทย ที่สืบทอดกันมาแต่บรรพบุรุษ

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือภาคอีสาน มีการทอผ้าฝ้ายและผ้าไหมตั้งแต่อดีตสืบมาจนถึงปัจจุบันอย่างไม่ขาดสาย ภาคอีสานยังคงเป็นแหล่งผลิตผ้าทอที่มีเอกลักษณ์ของผ้าไทยที่สำคัญ ทั้งในระบบอุตสาหกรรมในครอบครัวและหัตถกรรมที่สืบทอดกันเรื่อยมา การทอผ้าของชาวอีสานนั้น เป็นความรู้และวิชาชีพที่สืบทอดกันมา ไม่ได้มีการจดบันทึกอย่างเป็นทางการ แต่ใช้กระบวนการผลิตที่มีลักษณะพิเศษ คือ การใช้ฝีมือ ความรู้ ความชำนาญจากการบอกเล่า ฝึกสอนกันในระบบเครือญาติ และในชุมชน รูปแบบของการทอผ้าจึงเป็นไปตามขนบธรรมเนียมประเพณีและคตินิยมในกลุ่มชนแต่ละกลุ่มเป็นหลัก เมื่อทอผ้าได้แล้วก็จะต้องใช้เวลาในการพัฒนาฝีมือการทอให้สวยงามและมีคุณภาพ

สำหรับการพัฒนาเปลี่ยนแปลงด้านกรรมวิธีและรูปแบบได้รับอิทธิพลมาจากสังคมภายนอก ที่ทำให้เกิดผ้ารูปแบบใหม่ๆ ซึ่งมีทั้งข้อดีและข้อด้อยต่อผ้าอีสานไปพร้อมกันด้วย แต่อิทธิพลที่ชาวอีสานรับเอามากที่สุด คือ อิทธิพลของธรรมชาติรอบข้าง มาใช้เป็นศิลป์ในการทอผ้าลาย โดยมีการเลียนแบบ และจินตนาการลวดลายในการทอจากธรรมชาติรอบตัว นับตั้งแต่ใบไม้ สัตว์ แมลง ได้อย่างงดงาม

ผ้าที่ทอส่วนใหญ่มักจะนำไปดัดแปลงทำผลิตภัณฑ์เครื่องใช้ในครัวเรือน ได้แก่ หมอน มุ้ง ผ้าห่ม ผ้าเช็ด ผ้าขาวม้า ผ้าโสร่ง การทอผ้าจึงมีความสำคัญต่อวิถีการดำรงชีวิตร สังคม และวัฒนธรรม จึงก่อให้เกิดเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นของภาคอีสาน โดยเฉพาะผ้ามัดหมี่ซึ่งเป็นที่ยอมรับในปัจจุบัน แต่เดิมได้มีการทำด้วยตนเองทุกขั้นตอน นับตั้งแต่การปลูกหม่อน การ

เลี้ยงไหม การสาวไหม และการนำไหมที่สาวได้ไปทอเป็นผืนผ้า แต่ในปัจจุบัน การทอผ้าไหมนั้น ผู้ทอไม่จำเป็นต้องปลูกหม่อนเลี้ยงไหมและสาวไหมเองก็สามารถทำได้ โดยการซื้อเส้นไหมจากตลาดมาทอเป็นลวดลายได้ตามต้องการ

การทอผ้าพื้นบ้านพื้นเมืองอีสาน

การทอผ้าพื้นบ้านพื้นเมืองของทางอีสานนั้นนอกจากจะเป็นเครื่องนุ่งห่มตามขนบธรรมเนียมประเพณีในครอบครัวโดยตรงแล้ว ยังมีการทอขึ้นเพราะความเชื่อถือและศรัทธาในพระพุทธศาสนา เช่น การทอผ้าสำหรับทำหมอนถวายพระ ทอผ้าห่มคัมภีร์ใบลาน ทำธงถวายพระในงานบุญตามประเพณี สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างการทอผ้ากับขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อ และศาสนาของชาวอีสานที่สืบทอดกันมา

ผ้าทอพื้นบ้านพื้นเมืองอีสานที่เป็นที่รู้จักกันดีและทำกันมาแต่โบราณ คือ ผ้าที่ทอจากเส้นใยฝ้ายและไหม ผ้าประเภทต่าง ๆ ที่รู้จัก มีดังนี้

๑. **ผ้ามัดหมี่** มีกรรมวิธีในการย้อมสีอย่างหนึ่งเรียกว่า มัดย้อม เพื่อให้ผ้าที่ทอเป็นลวดลายสีสันต่าง ๆ ซึ่งจะคล้ายคลึงกับการทำผ้าปาเต๊ะ จะต่างกันก็ที่ผ้าปาเต๊ะใช้วิธีการกันสีย้อมด้วยขี้ผึ้ง แต่การมัดย้อมหรือมัดหมี่ใช้วิธีการกันสีด้วยการใช้เชือกกล้วย ภายหลังใช้เชือกฟางไนลอนหรือพลาสติกอ่อน ผูกมัดรัดบางส่วนของเส้นฝ้ายหรือเส้นไหม เพื่อไม่ให้สีย้อมซึมติดส่วนที่มัดไว้ จะยากง่ายขึ้นอยู่กับความซับซ้อนและสีสันต่าง ๆ ที่ต้องการ

การทอผ้ามัดหมี่เป็นการทอผ้าที่ต้องอาศัยทักษะ ความสามารถ และความอดทนสูงกว่าจะทอให้ได้ในแต่ละลายจนกลายเป็นผ้าแต่ละผืน การทอผ้ามัดหมี่จึงนิยมใช้เส้นไหมซึ่งเป็นวัสดุที่ดีมีคุณภาพและคุณค่าสูงเป็นส่วนใหญ่ ถ้าเป็นผ้ามัดหมี่ที่ทอจากใยฝ้าย เช่น ที่บ้านหนองเชียงช้าง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ก็มักเป็นลวดลายและสีแบบง่าย ๆ เช่น สีขาวกับสีครามเท่านั้น (วิบูลย์ ลิ้มสุวรรณ. ๒๕๓๐ : ๑๔๒ - ๑๔๓)

๒. **ผ้าจก** เป็นผ้าทอผืนแคบ หน้ากว้างประมาณ ๑ ศอก หรือประมาณ ๑๒ หลบ (๑ หลบ = ๔๐ เส้น) จึงทอด้วยกี่ขนาดเล็ก ผ้าจกทอด้วยฝ้ายหรือไหม หรือทอผสมผสานกันทั้งสองอย่าง

คำว่า “จก” ความหมายโดยตรงคือ ล้วง ค้วง หรือ ดึง ซึ่งเป็นกรรมวิธีในการทำให้เกิดลวดลายบนผ้าทอชนิดนี้ ว่าจะต้องมีลักษณะของการทอและปักไปพร้อม ๆ กัน

ผ้าจกนิยมใช้เป็นส่วนประกอบในการตกแต่งกับผืนผ้าใหญ่ เช่น นิยมใช้ต่อเป็นเชิงผ้าขึ้น เรียกกันว่า “ผ้าขึ้นตีนจก”

ผ้าจกเป็นผ้าพื้นบ้านที่มีความประณีตงดงามและใช้เวลาในการทอมาก มีกรรมวิธีที่สลับซับซ้อน การทำให้เกิดลวดลายบนผืนผ้าก็ใช้วิธีที่แตกต่างไปจากผ้าทออื่น ๆ ผ้าที่ทอและ

ปักจะถูกสอย หรือ ควัก เส้นฝ้าย เส้นไหมขึ้นมาให้เกิดเป็นลวดลาย ลายผ้าจกมักเป็นลายหน้ากระดานหรือลายแถบคั่นเป็นชั้น ๆ ผ้าจกแต่โบราณมามีลายอยู่สองสามลาย เป็นผ้าทอพื้นบ้านที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวเด่นชัด การทอผ้าจกแต่ละชิ้นใช้เวลาในการทอประมาณ ๔ - ๘ เดือน ขึ้นอยู่กับความยากง่ายของลาย เมื่อทอผ้าจกได้ก็เชื่อกันว่าสามารถทอผ้าชนิดอื่น ๆ ได้

๓. ผ้าขิด เป็นชื่อลวดลายการทอชนิดหนึ่ง โดยใช้ไม้แผ่นแบนบางปาดโค้งให้ปลายแหลมด้านหนึ่ง เป็นเครื่องมือสำหรับสะกิดเส้นเครื่องหรือเส้นยืน เพื่อเก็บยกขึ้นตามรูปลักษณะลวดลายที่ต้องการในแต่ละแถวแต่ละลาย เมื่อเก็บยกได้ตลอดเส้นเครื่องแล้วก็จะยกไม้เก็บตั้งขึ้นเพื่อพุ่งกระสวยเส้นพุ่งเส้นหนึ่ง ทำเช่นนี้ไปเรื่อย ๆ จนกว่าจะได้ลายแต่ละแถว จนหมดเส้นเครื่อง ซึ่งต้องใช้เวลาและความอดทนมากเช่นเดียวกันกับการทอผ้ามัดหมี่ เพียงแต่ไม่ยุ่งยากซับซ้อนเท่าผ้ามัดหมี่ เพราะการทอผ้าขิดจะใช้ เข (ตะกอ) เพียงสองเขเท่านั้น

กรรมวิธีที่ต้องใช้ไม้เก็บยกเส้นเครื่อง โดยการนับเส้นเครื่องแล้วเก็บยกตามลักษณะลวดลายนิยมเรียกว่า **เก็บขิด** มากกว่า **ทอขิด** การเก็บขิดคือการเก็บลวดลาย ส่วนการทอนั้นเป็นขั้นตอนที่เมื่อพุ่งเส้นพุ่งแล้วกระแทกจะทำให้เนื้อผ้าแน่นขึ้น

ผ้าขิด ที่นิยมเก็บและทอนั้นมีอยู่ ๓ ชนิด ตามลักษณะและประโยชน์ในการใช้สอยเป็นหลัก คือ

ผ้าตีนชิ้น เป็นผ้าขิดที่ชาวอีสานทอขึ้นเพื่อใช้ต่อชายล่างของผ้าชิ้น (ผ้าถุง) เป็นผ้าหน้าแคบตามขนาดของฟืมที่ใช้ ตัวผ้าชิ้นจะสั้นมาก จึงต้องใช้วิธีต่อตีนและต่อหัวจนกลายเป็นค่านิยมทางวัฒนธรรม ขิดตีนชิ้นนิยมใช้ฝ้ายทอเช่นเดียวกันกับผ้าชิ้นแต่จะมีสีสันลวดลายมากกว่า ส่วนความกว้างของขิดตีนชิ้นนั้นไม่แน่นอน จะกว้างประมาณสองสามนิ้วขึ้นไป ขึ้นอยู่กับขนาดความกว้างหรือความสูงของตัวชิ้น และความต้องการของผู้ใช้เป็นสำคัญ

ขิดหัวชิ้น เป็นผ้าขิดที่ใช้ต่อชายบนของตัวชิ้นด้วยเหตุผลเดียวกันกับการต่อตีนชิ้น ส่วนใหญ่จะนิยมทอด้วยผ้าไหมเพราะมีลักษณะบางเบาเวลานุ่งที่ต้องป้ายพับและขมวดที่เอวทำให้นุ่มไม่เจ็บเอวและแน่นกระชับกว่าการใช้ผ้าฝ้ายที่มีเนื้อหยาบ การทอด้วยไหมนิยมใช้สีแดงและสีขาเป็นสีพื้น ถ้าจะทอเป็นลวดลายก็มักใช้สีแดง ขาว และเหลือง

ขิดหมอน เป็นการทอผ้าฝ้ายเพื่อใช้ทำหมอนโดยเฉพาะ นิยมทำกันหลายแบบหลายขนาด เช่น หมอนสี่เหลี่ยม หมอนเก้า (หมอนสี่เหลี่ยมแต่มีขนาดใหญ่) หมอนสามเหลี่ยม (หมอนขวาน) และหมอนช่อง (หมอนสามเหลี่ยมที่ยัดหนุนช่องเว้าช่อง) เป็นต้น ขิดหมอนจะมีขนาดของลายกว้างและใหญ่กว่าขิดตีนชิ้นและขิดหัวชิ้น แต่ก่อนนิยมใช้พื้นสีขาว

และสีเหลือง เก็บลายสีดำหรือสีครามกันมากที่สุด จะวางลายขีดพาดกลางตัวหมอนแล้วต่อข้างทั้งสองออกไปด้วยสีขาว สีแดง สีคราม หรือสีดำเหมือนกันทั้งสองข้าง

การทอผ้าขิดเพื่อทำหมอนชนิดต่าง ๆ มีจุดประสงค์ต่างจากขิดตีนชิ้นและขิดหัวชิ้น คือนอกเหนือจากใช้สอยแล้ว ก็เพื่อสนองความเชื่อทางศาสนาในเทศกาลงานบุญประเพณีต่าง ๆ และใช้ประกอบพิธีกรรม เช่น งานศพ ตลอดจนการต้อนรับแขก เป็นต้น

๔. ผ้าแพรวา หรือ แพววา เป็นศิลปหัตถกรรมของชาวภูไท หรือ ผู้ไท จังหวัดกาฬสินธุ์ ผ้าแพววาในภาษาถิ่นของชาวภูไทหมายถึงผ้าสไบที่ทอด้วยเส้นไหมของชาวภูไท โดยการทอเป็นลวดลายและสีสันต่าง ๆ ผสมผสานกลมกลืนกันอยู่บนพื้นสีแดงคร่ำ ยาวประมาณ ๒ เมตร หรือประมาณ ๑ วา ศิลปะการทอผ้าแพรวาเป็นมรดกตกทอดสืบต่อกันมาแต่บรรพบุรุษ ตลอดชีวิตของสตรีชาวภูไทจะทอผ้าแพรวาด้วยฝีมือของตนไว้ใช้เพียงผืนเดียวเท่านั้น

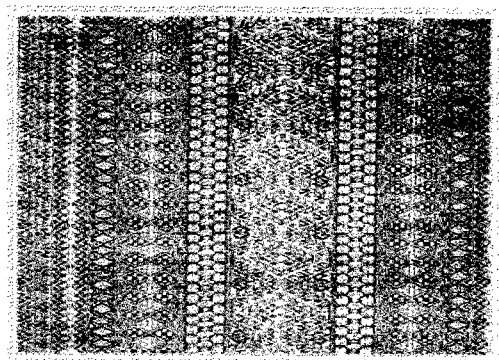
การทอผ้าแพรวา เป็นการทอที่ผสมกับการปักไปพร้อม ๆ กัน ผ้าแพรวาใช้เส้นไหมเส้นละเอียดล้วนในการทอ ในส่วนที่เป็นลวดลายใช้วิธีทำเช่นเดียวกันกับการทอผ้าจกหรือผ้าขิด คือ ใช้วิธีสะกิดเอาเส้นไหมสีต่าง ๆ ขึ้นมาให้เกิดเป็นลวดลายหรือที่เรียกว่า ยกขิดก็ได้ ซึ่งแตกต่างจากการทอผ้าจกตรงที่ใช้นิ้วก้อยสะกิดเส้นไหมแทนการใช้ขนเม่นสะกิด

๕. ผ้าพื้นและผ้าอื่น ๆ เป็นผ้าที่ทอไว้ใช้ในชีวิตประจำวัน มีทั้งชนิดที่ทอด้วยไหมและฝ้ายตามความต้องการ ถ้าต้องการใช้ในโอกาสพิเศษก็จะทอด้วยไหมและมีการเก็บขิดหรือเก็บจกที่ชายทั้งสองข้าง แต่ถ้าทอด้วยฝ้ายจะเป็นผ้าพื้นสีเดียวหรือสองสี ลายตาหมากรุก เช่น ผ้าโล่ร้าง ผ้าขาวม้า ลายเส้นขั้ดตารางและลายเส้นธรรมดา เช่น ผ้าแย่ง (ผ้าห่ม) ผ้าตัดเสื้อ ผ้าตัดกางเกง เป็นต้น

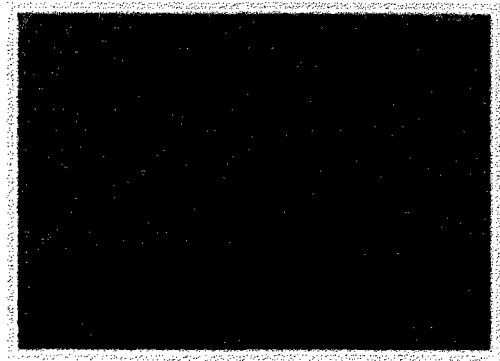
การทอผ้าพื้นจัดว่าเป็นการทอที่ใช้กรรมวิธีการทอง่ายที่สุดในการทอผ้าทุกชนิด โดยจะทอเป็นลายขั้ดธรรมดาที่ใช้เขา (ตะกอก) เหยียบเพียงสองเขาเท่านั้น

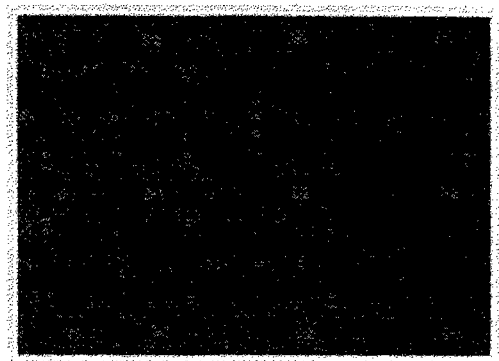
ผ้ามัดหมี่

ผ้าจก

ผ้าขิด

ผ้าแพรวา หรือแพว

ผ้าพื้น และผ้าอื่นๆ ที่ทอใช้ในชีวิตประจำวัน

ภาพประกอบ ๓ ผ้าทอพื้นบ้านพื้นเมืองอีสาน

ชนิดและคุณสมบัติของผ้าไหม

ผ้าไหมทอมาจากเส้นไหมซึ่งเป็นเส้นใยที่ได้จากสิ่งมีชีวิต มีคุณลักษณะพิเศษที่ต่างไปจากผ้าที่ทำด้วยวัสดุอื่น ๆ ไຍไหมมีความเหนียวมาก เมื่อเปรียบเทียบกับลวดทองแดงที่รีดให้เป็นเส้นใยขนาดเดียวกัน ไຍไหมจะมีความเหนียวมากกว่า นำมาใช้ทำสายร่มชูชีพได้ดีที่สุดแต่มีราคาแพงมาก ผ้าไหมไม่นำความร้อน สามารถปรับสภาพให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงอุณหภูมิของอากาศได้ดี กล่าวคือถ้าใส่ผ้าไหมในฤดูหนาวจะรู้สึกอุ่น แต่ถ้าใส่ในฤดูร้อนจะรู้สึกเย็น เนื่องจากผ้าไหมมีน้ำหนักเบาจึงนิยมใช้ในฤดูร้อนมาก ผ้าไหมทนความร้อนได้ดีกว่าผ้าขนสัตว์ ไม่มีการผลิตเส้นใยชนิดใดที่มีคุณสมบัติเทียบเท่าหรือทำได้เหมือนกับเส้นใยไหม ชนิดของผ้าไหมเรียกแตกต่างกัน ซึ่งจะทำให้ทราบชนิดของใยที่ใช้ทอได้ทันที คือ

Silk ผ้าไหมที่ผลิตด้วยไຍไหมเลี้ยง

Reeled Silk ผ้าไหมที่ทำมาจากไຍไหมเลี้ยงที่ยาวตั้งแต่ ๓๐๐ หลาขึ้นไป

Wild Silk และ Tussah Silk ไຍไหมป่า สีสน้ำตาลอ่อน ไยสั้น ผลิตเป็นผ้าโดยไม่ฟอกสีผิ้ออก นิยมใช้ธรรมชาติ ส่วนมากทำมาจากประเทศจีน

Raw Silk ผ้าไหมดิบทอจากไຍไหมเลี้ยงไม่ฟอกเอายางออก สีธรรมชาติมีสีนวล บางที่มีสีเหลืองเข้ม

Dupion Silk ผ้าที่ทำด้วยไຍไหมที่ตัวหนอนไหม ๒ ตัวทำรังอยู่ด้วยกัน เรียกสั้นๆ ว่า Dupioni ไຍมีขนาดใหญ่ไม่เรียบ

Spun Silk ผ้าที่ทำด้วยไຍไหมสั้นๆ บางทีก็เป็นเศษไหมที่ดึงออกในเวลาสาวไหม บางทีก็นำมาจากรังไหมที่ตัวผีเสื้อไหมเจาะออกไปแล้วทำเป็นผ้าเนื้อหยาบ หนา เวลาทอมักใช้ Reeled Silk เป็นด้ายยืนใช้ตัดเสื้อชุดชายและหญิง

ผ้าไหมไทย (Thai Silk) คือ ผ้าที่ทอด้วยไหมแท้ทั้งหมด มีสิ่งอื่นเป็นส่วนประกอบเพื่อการตกแต่งหรือไม่ก็ได้ **ผ้าไหมจู้รี (Thai Juri)** คือผ้าที่ทอด้วยไหมแท้เกินร้อยละ ๒๐ ของน้ำหนักทั้งหมด

คุณลักษณะที่จะแสดงว่าผ้าไหมดีหรือไม่นั้น พิจารณาจากไຍไหมและเส้นด้ายต้องมีขนาดสม่ำเสมอเท่ากัน จะทอได้ผ้าไหมที่ออกมามีเนื้อเรียบ มีความสดใส และเป็นมันตลอดทั้งผืนผ้า

คุณสมบัติอีกอย่างหนึ่งซึ่งไม่มีในใยชนิดใด คือ **เสียงส่ายไหม (Scroop)** เวลาเคลื่อนไหวไหมเสียดสีกันจะทำให้เกิดเสียงเบา ๆ เป็นที่นิยมมากและเป็นคุณสมบัติตามธรรมชาติของไหม (อัจฉราพร ไสละสุต. ๒๕๒๕ : ๘๑ - ๘๓)

ประเภทของผ้าไหม

ผ้าไหมไทยที่ทอเสร็จแล้วนำไปใช้ประโยชน์ตามประเภทของผ้าไหม ได้แก่ ผ้าไหมชนิดบางมาก (Light Weight) หรือเรียกว่าผ้าไหม ๑ เส้น เหมาะสำหรับทำผ้าพันคอ ผ้านวม ผม ตัดเย็บเสื้อผ้า

ผ้าไหมชนิดบาง (Medium Weight) หรือเรียกว่า ผ้าไหม ๒ เส้น

ผ้าไหมชนิดค่อนข้างหนา (Light Heavy Weight) หรือเรียกว่า ผ้าไหม ๓ เส้น เหมาะสำหรับใช้ทำเครื่องนุ่งห่ม

ผ้าไหมชนิดหนา (Heavy Weight) หรือเรียกว่า ผ้าไหม ๔ เส้น เหมาะสำหรับตัดเสื้อผ้าเมืองหนาว ผ้าไหมชนิดนี้เป็นที่นิยมในต่างประเทศ สำหรับผ้าไหมชนิดหนาพิเศษเหมาะสำหรับบุเฟอร์นิเจอร์ ทำผ้าม่าน แต่การทอทำได้ยากและราคาแพง คำว่าเส้นที่กล่าวถึงนี้ หมายถึง เส้นไหมพุ่ง (อารีย์ งามศิริพัฒนกุล. ๒๕๓๙ : ๒๘)

ผลิตภัณฑ์ไหม

ผลิตภัณฑ์ไหมไทยนอกจากผ้าไหมชนิดที่เป็นผ้าผืน ผ้าพับ แล้วยังมีการนำผ้าไหมมาผลิตเป็นผลิตภัณฑ์อื่นอาจใช้ผลผลิตที่ประดิษฐ์จากไหมทั้งหมดหรือใช้ไหมเป็นส่วนผสมได้แก่

การนำผ้าไหมมาพัฒนาและดัดแปลงเป็นเสื้อผ้าสำเร็จรูป เช่น เสื้อผ้าไหม เสื้อพระราชทาน เสื้อแจ็กเก็ต กางเกง กระโปรง ชุดแต่งงาน เน็คไท ผ้าพันคอ ผ้านวม ผาเช็ดหน้า

ของใช้ตกแต่งบ้านเรือน เช่น ผ้าม่านประตูหน้าต่าง ปลอกหมอน ผ้านวมเตียง ผ้าปูโต๊ะ ผ้าห่มเบาะเฟอร์นิเจอร์ ผ้ารองแก้ว ผ้าเช็ดปาก และผารองภาชนะต่าง ๆ

เครื่องประดับเครื่องใช้สอย เช่น กรอบรูป กล่องใส่เครื่องประดับ กล่องใส่บุหรี่ กล่องใส่ลิปสติก กระเป๋าสตางค์ สมุดโน้ต ซองแว่นตา ซองใส่กระดาษเช็ดปาก และยังมีการจำหน่ายผลิตภัณฑ์เกี่ยวกับไหม เช่น การเอารังไหมมาย้อมสีประดิษฐ์เป็นดอกไม้ไหมสำหรับปักแจกันและเข็มกลัดติดเสื้อ ผลิตภัณฑ์เหล่านี้เหมาะสำหรับเป็นของฝากและของที่ระลึกซึ่งมีราคาไม่แพงนัก

ภาพประกอบ ๔ ผลิตภัณฑ์ใหม่

การพัฒนาดลาดผ้าไหมไทย

ในอดีต ผ้าไหมไทยมีตลาดจำกัดเฉพาะภายในประเทศ ชาวบ้านเป็นผู้ผลิตและใช้ การใช้ผ้าไหมส่วนใหญ่จะใช้ในงานเทศกาลใหญ่ เช่น งานบุญและงานเข้าพรรษา

ในช่วงต้นของตลาดผ้าไหม ยังไม่มีการพัฒนามากมายนัก เพราะการใช้และการรักษาที่ยาก ต่อมาได้มีการบุกเบิกตลาดต่างประเทศอย่างจริงจัง และประสบผลสำเร็จโดยการแนะนำของมหาเศรษฐีจิม ทอมสัน อดีตทหารอเมริกันที่พำนักอยู่ในประเทศไทยสมัยหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ผู้เห็นคุณค่าและความสวยงามของผ้าไหมไทย และคุณค่าของงานหัตถกรรมในครัวเรือนที่สืบทอดมาแต่โบราณ

จิม ทอมสัน ได้รวบรวมและสร้างกลุ่มผู้ทอผ้าไหมอาชีพ เพื่อทำการทอผ้าและส่งออกจำหน่ายไปยังประเทศสหรัฐอเมริกา ด้วยการปรับปรุงพัฒนาคุณภาพผ้าไหมไทยให้เป็นที่ยอมรับของตลาดโลก การพัฒนาดังกล่าวดำเนินการทั้งในด้านวัตถุดิบ ปรับปรุงกี่ทอผ้าให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น ปรับปรุงเทคนิคการฟอกย้อมและแต่งสำเร็จเส้นไหม เป็นต้น แต่ยังคงกรรมวิธีการทอผ้าไหมด้วยมือไว้ นับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา การทอผ้าไหมได้รับการพัฒนา และเปลี่ยนแปลงจากหัตถกรรมครัวเรือนมาเป็นหัตถอุตสาหกรรม ผ้าไหมไทยจึงกลายเป็นสินค้าส่งออกที่ทำรายได้แก่ประเทศในเวลาต่อมา

ปัจจุบัน ผ้าไหมที่จำหน่ายในตลาดโลกแบ่งออกเป็น ๒ ชนิด คือ

๑. ผ้าไหมทอด้วยเครื่องจักร เป็นผ้าไหมที่มีลักษณะนุ่ม มีความละเอียดประณีตไม่มากนัก โดยทั่วไปนิยมนำมาใช้ตัดเย็บเสื้อผ้าสำเร็จรูป ผ้าไหมชนิดนี้ทอได้ทุกขนาดความยาวและเจดสี ปริมาณการส่งมอบผ้าไหมมีแน่นอนและสามารถผลิตส่งโรงงานตัดเย็บเสื้อผ้าได้ทันฤดูกาลที่สวมใส่

๒. ผ้าไหมทอด้วยมือ เป็นผ้าไหมที่ค่อนข้างหนา แต่มีความละเอียดอ่อน สวยงาม ประณีต ราคาค่อนข้างสูง ตลาดผู้ซื้อส่วนใหญ่จึงเป็นตลาดระดับสูง

ประเทศผู้ผลิตและส่งออกผ้าไหมที่สำคัญมี ๒ ประเทศ คือ ไทยและอินเดีย แต่ผ้าไหมที่ประเทศไทยผลิตมีข้อได้เปรียบอินเดียตรงที่ใช้เส้นไหมพุ่งที่สาวด้วยมือ ทำให้มีลักษณะนุ่มปม มีความแวววาวในตัว ทำให้ผ้าไหมทอด้วยมือของไทยสามารถครองตลาดผ้าไหมในตลาดโลกได้

การส่งออกผ้าไหมไทยมีอยู่ ๒ ตลาด คือ

๑. ตลาดในประเทศ เป็นผ้าไหมคุณภาพปานกลางลงมา ส่วนใหญ่จำหน่ายให้กับนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศ การใช้ภายในประเทศมีน้อยมาก ส่วนใหญ่จะใช้เส้นไหมที่ผลิตในประเทศ

๒. ตลาดต่างประเทศ มีความแตกต่างจากตลาดภายใน เนื่องจากผ้าไหมส่งออกจะเป็นผ้าไหมที่ทอจากไหมสาวด้วยเครื่องจักร ซึ่งผ้าไหมส่งออกจะต้องมีคุณภาพสม่ำเสมอ เส้นไหมในการทอส่วนมากเป็นเส้นไหมนำเข้าและต้องใช้เส้นไหมหลายชนิดมาทอแต่ละประเภทให้สอดคล้องกับความต้องการของคำสั่งซื้อ (อารีย์ งามศิริพัฒนกุล. ๒๕๓๙ : ๔ - ๕, ๕๒)

การเผยแพร่การแต่งกายแบบไทยและผ้าไหมไทย

การแต่งกายแบบดั้งเดิมของไทยในชีวิตประจำวันของชายและหญิงในสังคมเมืองนั้น รับเอาอิทธิพลวัฒนธรรมตะวันตกมาทั้งหมด ยกเว้นเวลาอยู่กับบ้าน หญิงบางคนยังนิยมนุ่งผ้าซิ่น ชายบางคนยังนิยมสวมกางเกงแพรแบบจีน ส่วนในสังคมชนบท หญิงชาวบ้านยังคงนิยมนุ่งผ้าซิ่นผ้ายหรือไหม ใส่เสื้อแขนกระบอกหรือคอกระเช้าเป็นประจำ ผู้สูงอายุยังนุ่งผ้าโจงกระเบนอยู่บ้าง ชายนิยมสวมกางเกงขาสั้นสามส่วน ขาวาวเอวหลวมหรือขากว้างแบบกางเกงแพร ใส่เสื้อผ้าป่านคอกลมสีพื้นหรือลายดอก ขมวดขอบบนกางเกงเป็นปมเหน็บไว้ที่เอว หรือมีผ้าขาวม้าคาดทับเสื้อไว้ตรงเอว ไม่มีเครื่องแต่งกายที่เป็นแบบฉบับประจำชาติเหมือนเครื่องแต่งกายของบางประเทศ เช่น สำหรับของอินเดีย กิโมโนของญี่ปุ่น ที่รู้จักแพร่หลายไปทั่วโลก

ในการตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเมื่อปลายปี พ.ศ. ๒๕๐๒ จนถึงต้นปี พ.ศ. ๒๕๐๓ ทรงเยี่ยมประเทศเพื่อนบ้านของไทย คือ พม่า เวียดนาม อินโดนีเซีย และในเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๓ ทรงเยือน ๑๕ ประเทศในทวีปอเมริกาและยุโรปของสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ พระองค์ทรงมีพระราชดำริให้คิดแบบเครื่องแต่งกายประจำชาติขึ้น เพราะขณะนั้นสตรีไทยยังไม่มีเครื่องแต่งกายประจำชาติที่เป็นแบบพิธีแน่นอนเช่นเดียวกับฝ่ายบุรุษ

ความงามของผ้าไหมมัดหมี่เป็นที่ทรงโปรดของสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ พระองค์ทรงขึ้นไหมมัดหมี่เป็นพระภูษา และทรงโปรดให้ตัดเย็บผ้าไหมมัดหมี่เป็นฉลองพระองค์ด้วย นับเป็นแบบอย่างให้เห็นว่าผ้าไหมมัดหมี่นำมาตัดเย็บเป็นเสื้อผ้าได้หลายแบบไม่จำเป็นต้องเป็นเพียงซิ่นเท่านั้น และสตรีทุกระดับก็สามารถแต่งกายด้วยผ้าไหมมัดหมี่ได้อย่างงดงาม

สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ มีพระราชดำริที่จะทรงฉลองพระองค์แบบไทย เพื่อให้ทั่วโลกรู้จักเครื่องแต่งกายประจำชาติของไทย โดยการนำเครื่องแต่งกายของสตรี

ไทยและเจ้านายสตรีไทยในสมัยโบราณหลายสมัย มาปรับปรุงและออกแบบประยุกต์อย่างเหมาะสม ให้เป็นเครื่องแต่งกายแบบไทยสำหรับใช้ในงานพิธีและโอกาสต่าง ๆ

ชุดไทยพระราชนิยม ประกอบด้วยผ้าชิ้นเสื้อแขนกระบอก เสื้อแขนสั้นหรือแขนยาว ผ้าชิ้น กับสไบแบบต่าง ๆ ที่มีความงดงาม ประณีตแตกต่างกันตามโอกาสของงาน เครื่องแต่งกายเหล่านี้ได้รับการแต่งตั้งชื่อตามชื่อพระที่นั่งในพระบรมมหาราชวัง และพระตำหนักหลายพระองค์ มีด้วยกันหลายชุด ได้แก่

ชุดไทยจักรี ใช้ในงานราตรีที่กำหนดให้แต่งเต็มยศ

ชุดไทยอมรินทร์ ใช้ในงานพิธีตอนค่ำ

ชุดไทยบรมพิมาน ใช้ในงานพิธีตอนกลางวันที่กำหนดให้แต่งเต็มยศหรือครึ่งยศ

ชุดไทยดุสิต ใช้ในโอกาสพิเศษที่กำหนดให้แต่งกายเต็มยศ

ชุดไทยจักรพรรดิ ใช้ในงานพิธีเช่นเดียวกับชุดไทยจักรี

ชุดไทยจิตรลดา ใช้ในงานพิธีกลางวัน

ชุดไทยเรือนต้น ใช้ในโอกาสจำลองไม่เป็นงานพิธีการ

ชุดไทยประยุกต์แบบต่าง ๆ ดัดแปลงมาจากชุดไทยจักรี นิยมใช้กันมากในงานราตรีสโมสรหรือสำหรับเจ้าสาว

สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงมีพระราชเสาวนีย์ให้ดัดเย็บชุดไทยเหล่านี้ด้วยผ้าไหมไทย เพื่อเป็นการแนะนำเครื่องแต่งกายแบบไทยและผ้าไหมไทยให้ทั่วโลกรู้จักไปในเวลาเดียวกัน พระราชดำรินี้ประสบผลสำเร็จเป็นอย่างดี ผ้าไหมไทยได้มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักแพร่หลาย เป็นที่นิยมของสตรีไทยต่อมา และในที่สุดก็กลายเป็นเครื่องแต่งกายประจำชาติของสตรีไทยในปัจจุบัน

แบบเสื้อประจำชาติของชายไทย เรียกว่า **เสื้อพระราชทาน** เป็นเสื้อผ่าหน้า คอตั้ง มีกระเป๋าด้านล่าง ๒ ข้าง มีกระดุมหุ้มผ้า ๕ เม็ด มีขลิบที่กระเป๋านุ่งกับกางเกงขายาวแบบสากล มีด้วยกัน ๓ แบบ คือ (๑) เสื้อแขนสั้นสีเรียบหรือลวดลายสุภาพใช้ในโอกาสธรรมดาหรือพิธีกลางวัน (๒) เสื้อแขนยาว และ (๓) เสื้อแขนยาวมีผ้าคาดเอวเสื้อพระราชทานแขนยาวนี้ส่วนมากใช้ในงานพิธีที่กำหนดว่าเป็นชุดสากลหรือชุดราตรีสโมสร ส่วนงานศพใช้ได้ทั้งเสื้อแขนสั้นและแขนยาว สีเสื้อจะเป็นสีขาวหรือสีดำก็ได้ไม่ต้องติดแขนทุกข์

บทที่ ๔

ศิลปหัตถกรรมผ้าไหม ศูนย์ศิลปาชีพ บ้านกุดนาขาม

การผลิตเส้นไหม

เส้นไหมที่ใช้ในการทอผ้าไหมพื้นและผ้าไหมมัดหมี่เป็นเส้นไหมที่สาวออกมาจากรังไหมที่ต้มแล้ว นำมาปั่นหรือดีเกลียวให้รวมตัวเกาะกันเป็นเส้นไหม (Silk Yarn) ตามขนาดที่ต้องการ โดยดำเนินการตามลำดับดังนี้ (มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ. ม.ป.ป. : ๕๒ - ๕๗ , กรมส่งเสริมการเกษตร. ๒๕๓๘ : ๗ - ๘ , อารีย์ งามศิริพัฒนกุล. ๒๕๓๙ : ๑๙ - ๒๐)

๑. **ต้นหม่อน** ชาวบ้านนิยมปลูกตามที่ว่างในบริเวณบ้านเรือน ในสวนหรือในไร่ เพื่อเลี้ยงตัวไหม ต้นหม่อนมีความสำคัญในการเลี้ยงไหมมากเพราะใบหม่อนเป็นอาหารสำคัญที่ดีที่สุดของตัวหนอนไหม จึงต้องมีการปลูกและดูแลต้นหม่อนให้เกิดใบ ต้นหม่อนเป็นไม้ยืนต้นจำพวกพุ่มที่ขึ้นง่าย ทนต่อความแห้งแล้ง เจริญเติบโตได้โดยไม่ต้องอาศัยน้ำมากนัก ขยายพันธุ์โดยใช้ลำต้น ตัดเป็นท่อน ๆ แล้วปลูกในดินที่เตรียมไว้ได้เลย ต้นหม่อนขึ้นได้ดีในดินร่วนปนทรายที่มีธาตุอาหารสมบูรณ์ ใบหม่อนมีลักษณะปลายแหลม ขอบใบหยัก ฐานใบมีลักษณะคล้ายใบโพธิ์ ดอกออกเป็นช่อ ช่อหนึ่งมีดอก ๔ - ๑๐ ดอก ถ้าเริ่มปลูกตอนต้นฤดูฝนต้นหม่อนก็จะสามารถมีชีวิตรอดอยู่ตลอดไป แม้นในฤดูแล้งต้นหม่อนก็ไม่ตาย ปัจจุบันมีการส่งเสริมพันธุ์หม่อน วิธีปลูกและการบำรุงรักษาเพื่อให้ได้ผลผลิตที่เหมาะสมกับพื้นที่และความต้องการในการเลี้ยงตัวหนอนไหม

๒. **ตัวไหม** เป็นแมลงชนิดหนึ่งจำพวกผีเสื้อ เริ่มเลี้ยงตั้งแต่ยังเป็นไข่เล็ก ๆ เท่าปลายเข็มจนเติบโตเป็นตัวหนอนไหมวัยอ่อนจนถึงวัยแก่ ตัวหนอนไหมมีลักษณะพิเศษประจำตัวที่ เมื่อถึงวัยจะผลิตเส้นไหมออกมาทำรังห่อหุ้มตัวของมันเอง แล้วลอกคราบกลายเป็นดักแด้อยู่ภายในรัง

ตัวหนอนไหมแม้จะกินพืชได้หลายชนิดแต่ชอบกินใบหม่อนมากที่สุดเนื่องจากมนุษย์นำมาเลี้ยงสืบทอดกันมานาน จึงเชื่อกันว่าตัวหนอนไหมไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้เองตามธรรมชาติ จะต้องตายถ้าไม่ได้รับการเลี้ยงดูจากมนุษย์ ทั้งนี้เพราะความรู้สึกในการดมกลิ่นของตัวหนอนไหมนั้นว่าต่ำมาก แม้จะมีใบหม่อนอยู่ห่างออกไป ๒ - ๓ เมตร ตัวหนอนไหมก็ไม่สามารถที่จะรับรู้ได้ นอกจากนี้ตัวหนอนไหมยังไม่มีความแข็งแรงพอที่จะเคลื่อนที่ไปหาอาหารและอ่อนแอเกินกว่าที่จะเกาะติดกับกิ่งหม่อนที่สั่นสะเทือนด้วยแรงลม

ไหมพันธุ์พื้นบ้านหรือไหมพันธุ์พื้นเมือง ที่ชาวบ้านเลี้ยงกันอยู่เป็นพันธุ์ไหมที่
 พักได้ตลอดปี เมื่อตัวหนอนไหมเติบโตจะมีลักษณะสีขาวนวลและเมื่อแก่ขึ้นก็จะมีสีเหลือง เมื่อ
 ทำรังไหมจะเป็นสีเหลือง การขยายพันธุ์ไหมของชาวบ้านโดยการขอแบ่งตัวแม่ไหม หรือตัว
 หนอนไหมวัยอ่อนมาจากบ้านใกล้เคียง

๓. รังไหม คือเส้นใยที่ตัวไหมพ่นออกมาพันหุ้มตัว เพื่อเป็นเกราะป้องกันตัวไหม
 เองจากศัตรูก่อนที่จะตัวหนอนไหมจะพัฒนาเป็นดักแด้ และป้องกันการเปลี่ยนแปลงของสภาวะ
 อากาศด้วย รังไหมประกอบด้วย รังไหมชั้นนอก ที่เป็นปุย (Floss) ห่อหุ้มส่วนที่เป็นรังไหม
 โดยรอบ ลักษณะเป็นเส้นใยฟูมีสีเหลืองหรือสีขาวตามพันธุ์ รังไหมชั้นที่สอง คือส่วนที่เป็น
 เปลือกรังไหม (Cocoon Layer) หรือส่วนที่มีเส้นใยไหมแท้เรียงเกาะกันแน่นหุ้มตัวดักแด้อยู่
 ภายในกับส่วนที่เป็นเยื่อบางถัดจากชั้นเปลือกนอก ซึ่งห่อหุ้มตัวดักแด้ รังไหมชั้นในสุด เป็น
 ตัวดักแด้ที่รอเวลาเป็นผีเสื้อ จึงทำให้บางครั้งรังไหมไหมอาจเสียได้โดยที่ตัวดักแด้ภายในรังไหม
 เจริญเติบโตเป็นตัวผีเสื้อไหม เพราะสาเหตุจากการมีน้ำมากและความร้อนที่เกิดจากการหายใจ
 ของตัวดักแด้ การป้องกันความเสียหายและการรักษาคุณภาพของรังไหมให้คงที่เก็บไว้ได้นาน
 คือ การเก็บรังไหมมาแล้วอบรังไหมให้แห้งด้วยความร้อนหรือตากแดดให้ตัวดักแด้ตาย

การเก็บไหมสุก การสังเกตไหมสุกหรือไม่นั้นให้สังเกตจากมูลไหมมีขนาด
 ใหญ่ บิวดูแล้วนุ่มมีสีเขียวคล้ำโยบหมอน ตัวไหมไม่กินอาหารลำตัวไหมหดสั้นและโปร่งแสง
 หัวของตัวไหมเริ่มส่ายไปมาไต่หาที่แห้งและเดินเร็วกว่าปกติ ตัวไหมจะถ่ายปัสสาวะและมูลไหม
 สุกท้ายเป็นสีน้ำตาลขาว

เมื่อเห็นว่าไหมสุกแล้วให้เก็บไหมเข้าจ่อ ซึ่งเป็นภาชนะสำหรับให้ไหมสุกเข้า
 ไปทำรัง หากเลือกจ่อที่เหมาะสมแล้วจะทำให้ได้รังไหมที่มีคุณภาพ ได้แก่ จ่อหมุน จ่อลูกฟูก
 จ่อมูคาเด เป็นต้น คุณภาพของจ่อนั้นพิจารณาได้จากวัสดุที่ใช้ทำจ่อ รูปร่าง ประโยชน์และ
 ความทนทาน จ่อมีหลายชนิดด้วยกัน เช่น จ่อที่ทำจากกิ่งไม้ จ่อที่ทำจากฟางข้าว จ่อที่ทำ
 จากหลอดโลหะ เป็นต้น การเก็บไหมเข้าจ่อทำได้หลายวิธี เช่น ใช้ตาข่ายวางบนกระดังเลียง
 ให้ใบหมอนบาง ๆ ไหมจะได้ขึ้นมาแล้วยกตาข่ายออกเอาจ่อวางทับ ไหมจะได้ขึ้นไปทำรังเอง
 หรือเก็บเอากิ่งหมอนที่มีตัวไหมสุกเกาะอยู่มาแขอลงจ่อ

การเก็บรังไหม ระยะเวลาที่เหมาะสมในการเก็บรังไหมอยู่ระหว่าง ๕ - ๗ วัน
 หลังจากไหมเข้าจ่อ ถ้าเป็นจ่อพลาสติกหรือจ่อกกให้ขยายจ่อโดยการยืดให้ใยไหมหลุดแล้วใช้
 มีดรูต แต่ถ้าเป็นจ่อหมุนก็ใช้หวีกดลงตามช่องจ่อหรือดันรังออกมา การเก็บรังไหมมาสาวไหม
 ถ้ามีปริมาณมากจะต้องเอาไปตากแดดหรืออบแห้งเพื่อป้องกันไม่ให้ดักแด้แตกตัวเป็นผีเสื้อแล้ว
 ออกไข่ฟักตัวเป็นหนอนไหมต่อไปอีกตามลำดับ

การเตรียมรังไหม ก่อนที่จะทำการสาวไหมให้คัดเลือกรังไหมที่จะทำการสาว ก่อน โดยแยกรังดีออกจากรังเสียเพื่อให้ได้เส้นไหมที่มีคุณลักษณะเส้นกลมขนาดสม่ำเสมอ

การคัดเลือกรังไหม ได้แก่ การคัดเลือกรังที่ดีออกจากรังที่ไม่สมบูรณ์ รังไหมที่ไม่สมบูรณ์มีลักษณะดังนี้

(๑) รังแฝด (Double Cocoon) หมายถึง รังไหมที่ไหมทำรังรวมกันมากกว่า ๒ ตัว มีขนาดใหญ่และหนาสามารถนำรังชนิดนี้มาสาวเป็นเส้นใยไหมหยาบ

(๒) รังที่ติดข้างจอ (Cocoon with Prints of Cocooning Frame) หมายถึง รังไหมที่ด้านหน้าของรังไหมกดยึดกับขอบจอเป็นรอยหรือร่อง

(๓) รังเปื้อนภายนอก (Out – side Soiled Cocoon) หมายถึง รังไหมที่เปื้อนทางด้านนอกเกิดจากการปัสสาวะรดหรือเปื้อนเลือดของตัวไหมที่ตาย

(๔) รังเปื้อนภายใน (Inside Soiled Cocoon) หมายถึง ตัวไหมตายภายในรังหลังจากทำรังเสร็จหรือลอกคราบเสร็จใหม่ ๆ โดยปกติจะเกิดกับไหมที่เป็นโรคตาย แต่ในกรณีไหมที่สมบูรณ์อาจเกิดจากผิวหนังแตกหรือผิวหนังยังอ่อนหลังจากลอกคราบเสร็จใหม่ ๆ

(๕) รังผิดรูปร่าง (Malformed Cocoon) หมายถึง รังที่บวมเป็นบางส่วน แผลมหรือเสียรูปร่าง

(๖) รังที่เปลือกบาง (Thin Shell Cocoon) หมายถึง รังที่มีเปลือกบางเมื่อเทียบกับรังลักษณะปกติ

(๗) รังที่มีรูเจาะ (Pierced Cocoon) หมายถึง รังที่เกิดจากแมลงวันลายหรือผีเสื้อเจาะรัง

(๘) รังหลวม (Loose Shell Cocoon) หมายถึง รังที่เกิดจากสภาพแวดล้อมในขณะที่ไหมทำรังไม่เหมาะสม

(๙) รังบางหัวท้าย (Thin – end Cocoon) หมายถึง รังที่เกิดจากลักษณะสายพันธุ์ไหมหรือเกิดจากอุณหภูมิในการกกไข่สูง บางครั้งเกิดจากสภาพอากาศเย็นเกินไประหว่างไหมเข้าทำรัง

(๑๐) รังบวบ (Crushed Cocoon) หมายถึง รังที่เกิดการกระทบกระแทกกันจนรังบวบยุบลงไป

(๑๑) รังที่เป็นเชื้อรา (Musty Cocoon) หมายถึง รังที่ขึ้นราทำให้เส้นใยเสื่อมคุณภาพ

คุณภาพของเส้นไหม จะดีหรือไม่ขึ้นอยู่กับ **คุณภาพของรังไหม** รังไหมที่มีคุณภาพดีจะต้องมีเส้นใยที่สม่ำเสมอ สาวง่าย เมื่อสาวเส้นไหมแล้วจะได้เส้นไหมที่เรียบและมีคุณภาพ

การต้มรังไหม เป็นการทำให้สาวไหมออกจากรังได้ง่ายทำให้เหลือเศษไหมชั้นนอก เศษไหมชั้นใน และรังไหมที่สาวไม่ออกมีปริมาณน้อยที่สุด ทั้งยังทำให้รังไหมอ่อนนุ่มสม่ำเสมอจนตลอดทั้งรัง ช่วยให้สาวหาเงื่อนไขได้ง่ายและไม่ขาดบ่อย เพราะเส้นใยคลายตัวออกอย่างเป็นระเบียบ โดยการต้มน้ำให้เกือบเดือดหรือประมาณ ๘๐ องศาเซลเซียส แล้วจึงนำรังไหมที่เตรียมไว้ใส่ลงไปให้หม้อต้มประมาณ ๘๐ - ๑๐๐ รัง รักษาระดับความร้อนของน้ำไว้ประมาณ ๖๐ - ๗๐ องศาเซลเซียส

๔. การสาวไหม การเลี้ยงไหมตั้งแต่เป็นไข่จนกระทั่งเป็นตัวไหมสร้างใยเป็นรังใช้ระยะเวลาประมาณ ๔๕ วัน ต่อจากนั้นจึงนำรังไหมมาต้มเพื่อสาวให้เป็นเส้นไหม โดยมากทางอีสานใช้หม้อดินที่รอบปากหม้อมีวงโค้งยึดขาตั้งสูงเหนือปากหม้อ มีไม้แบน ๆ หนึ่งอันเจาะรูตรงกลางวางพาดเหนือไม้อันนี้ขึ้นไปมีรอกเป็นเฟืองกลม ๆ นำรังไหมใส่ในหม้อต้มน้ำและไม่ให้รังไหมในหม้อแน่นจนเกินไป หลังจากต้มรังไหมได้ที่ดีแล้วก็ทำการดึงเส้นใยออกจากรังไหม โดยหาเงื่อนไขเส้นใยให้ได้ก่อนจะนำเข้าเครื่องสาว ซึ่งปกติ ๑ รังจะมีเงื่อนไขไหมเพียง ๑ เส้นเท่านั้น สาวเส้นไหมขึ้นลอดดูไม้แบนที่ปากหม้อ สาวขึ้นมาพันกับรอก ขณะที่ใช้มือหนึ่งสาวไหมจากรอกลงภาชนะที่รองรับอยู่ อีกมือหนึ่งถือไม้จุ่มยาวประมาณ ๒ คืบ เรียกว่า “ไม้ขิ้น” คอยกดและเขยารังไหมที่ลอยตัวอยู่ในหม้อเพื่อทำให้ไหมแน่น เส้นไหมที่สาวลงในภาชนะรองรับจะเรียบและไม่ยุ่งเหยิง

การสาวไหมพื้นเมือง มีวิธีการสาว ๒ แบบ คือ การสาว ๒ ครั้ง และการสาวครั้งเดียว การสาว ๒ ครั้ง มีดังนี้

การสาวครั้งที่ ๑ เป็นการสาวไหมโดยแยกเส้นใยชั้นนอกกับชั้นใน การสาวครั้งแรกเป็นการสาวเส้นใยชั้นนอกที่เป็นปุยุฟู เส้นไหมที่ได้จะมีเส้นใหญ่เนื้อหยาบ สีเหลืองอมส้ม มีปมปมมาก ขนาดของเส้นไหมไม่สม่ำเสมอ ไหมชนิดนี้เรียกว่า “ไหมสาม” หรือ “ไหมลึบ” การสาวไหมลึบจะสาวไปจนสังเกตเห็นว่ารังไหมสีจางลงเป็นสีเหลืองอ่อน จึงจะดักรังไหมมาพักไว้ การทอดผ้าจะใช้ไหมลึบเป็นเส้นไหมพุ่งเพื่อให้เนื้อหนา

การสาวครั้งที่ ๒ หลังจากที่เราสาวเส้นไหมลึบออกแล้วก็จะนำรังไหมที่ดักพักไว้ลงหม้อเพื่อสาวต่อไปอีก เป็นการสาวเส้นใยส่วนในของรังซึ่งเป็นใยไหมแท้ เส้นไหมที่ได้จะมีเส้นเล็กละเอียด เรียบเป็นมันวาว ขนาดของเส้นไหมสม่ำเสมอ ไหมชนิดนี้เรียกว่า “ไหมหนึ่ง” หรือ “ไหมน้อย” ในการทอดผ้าจะนิยมใช้ไหมน้อยเป็นเส้นไหมยืนหรือเรียกว่า เครื่องผูก

การสาวครั้งเดียว เป็นการสาวไหมควบทั้งใยที่เป็นปุยุรอบนอกและเส้นใยภายในไปพร้อมกัน เส้นไหมที่ได้จะมีขนาดใกล้เคียงกับไหมน้อย มีลักษณะหยาบเป็นปมปมเส้นเล็กกว่าไหมลึบ ไหมชนิดนี้เรียกว่า “ไหมสอง” หรือ “ไหมกลาง” การทอดผ้าเนื้อละเอียดมักนิยมใช้ไหมกลางเป็นเส้นไหมพุ่งมากกว่าไหมลึบ

๕. เส้นไหม ที่ใช้ในการทอผ้าไหมมี ๓ ระดับ คือ (๑) ไหมหนึ่งหรือไหมน้อย เป็นไหมที่มีคุณภาพดีที่สุดลักษณะเส้นไหมเล็กละเอียด มีสีนวลสวยงาม นิยมใช้เป็นเส้นไหม ยืนสำหรับทอผ้า (๒) ไหมสองหรือไหมกลาง เป็นไหมที่มีคุณภาพรองลงมา เส้นไหมมี ลักษณะหยาบเป็นปมปมบ้างเล็กน้อย เส้นไหมโตกว่าไหมหนึ่ง นิยมใช้เป็นเส้นไหมพุ่งในการ ทอผ้าเนื้อละเอียด (๓) ไหมสามหรือไหมลืบ เป็นไหมที่มีคุณภาพต่ำสุด มีลักษณะเป็นเส้น หยาบและเส้นใหญ่กว่าไหมสอง เส้นไหมชนิดนี้ใช้ทำเส้นไหมพุ่งสำหรับผ้าเนื้อหนาและผ้าเนื้อ หยาบกว่าผ้าไหมชนิดอื่น

๖. ใจไหม เมื่อทำการสาวไหมจนกระทั่งเส้นไหมเต็มระวิงสาวไหมก็ให้ปลดเส้น-ไหมออกจากระวิงสาวไหม นำเส้นไหมที่สาวแล้วมาทำเป็นใจ หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า เปีย เส้นไหมที่ได้มานี้จะเป็นสีเหลือง เรียกว่า ไหมดิบ เส้นไหมมีลักษณะแข็ง เส้นไหมที่สาว ควรนำมากระตุกเป็นใจไหมทันที เพราะถ้าปล่อยให้เส้นไหมแห้งก่อนกระตุกเป็นใจไหมแล้วจะ ส่งผลทำให้การย้อมสีทำได้ยาก อาจเกิดรอยเป็นแถบบนผืนผ้าและเมื่อกระตุกใจไหมเรียบร้อยแล้ว ให้ทำการแบ่งใจไหมออกเป็นสี่ส่วนเพื่อสะดวกต่อการฟอก ย้อมสี และเส้นไหมในแต่ละใจ ไม่พันกัน

๗. การตากไหม เส้นไหมที่จะนำมาตากให้แห้งจะต้องเป็นเส้นไหมที่ได้จากการ สาวไหมและทำใจไหมมีการแบ่งส่วนเรียบร้อยแล้ว นำมาตากผึ่งลมในที่ร่มไม่ควรนำไปตาก แดดเพราะจะทำให้เส้นไหมเสียคุณภาพได้

๘. การฟอกไหม เส้นไหมที่สาวได้เป็นเส้นไหมดิบต้องนำไปฟอกให้นิ่มและเป็น สีนวล วิธีฟอกไหมนั้นไม่ได้ใช้สารเคมี ทำโดยนำไหมดิบไปฟอกน้ำด่างเพื่อล้างเอาขาวไหมออก น้ำด่างที่ใช้เป็นน้ำด่างธรรมชาติ ที่ทำจากเถ้ากาบกล้วย ใบกล้วย เครือกกล้วยแห้ง เถ้าของ งวงตาล เปลือกจาว ฝักหรือใบเพกา ฯลฯ อย่างใดอย่างหนึ่ง นำมาผานให้บาง ตากแดดให้ แห้ง และสุมไฟเผาจนมอดเป็นขี้เถ้า นำเถ้าไปแช่น้ำทิ้งไว้ให้นอนกัน รินน้ำออกมาเป็นน้ำด่าง นำเส้นไหมที่จะฟอกลงแช่ในน้ำด่าง โดยทุบเส้นไหมให้อ่อนตัวเพื่อให้น้ำด่างจะได้ซึมเข้าได้ง่าย แช่วจนไหมนิ่มและขาวจึงนำไปตากแดดให้แห้ง หากว่าไหมยังไม่สะอาดก็นำไปแช่น้ำด่างตามวิธี เดิมอีกครั้งหนึ่ง จากนั้นจะต้องระวังโดยการดึงเส้นไหมออกจากกลุ่ม เพื่อไม่ให้เส้นไหมพันกัน ยุ่งและนำเส้นไหมไปตีเกลียวเพื่อที่จะควบเส้นไหมให้เป็น ๒ เส้น หรือ ๔ เส้น บางครั้งก็นำ มาย้อมสีแรกก่อนจึงนำไปปั่นใส่หลักหมี่เพื่อเตรียมมัดต่อไป

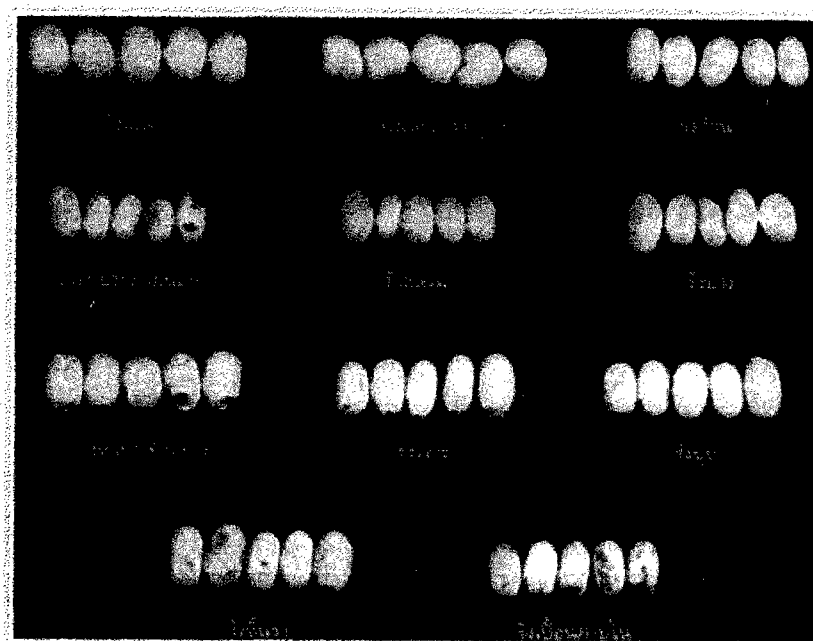
ต้นหม่อน

ตัวไหม

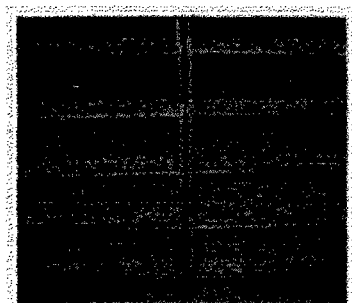

รังไหม

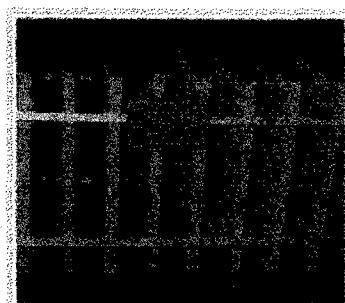

ลักษณะรังไหมที่ไม่สมบูรณ์

ภาพประกอบ ๕ ต้นหม่อน, ตัวไหม และรังไหม

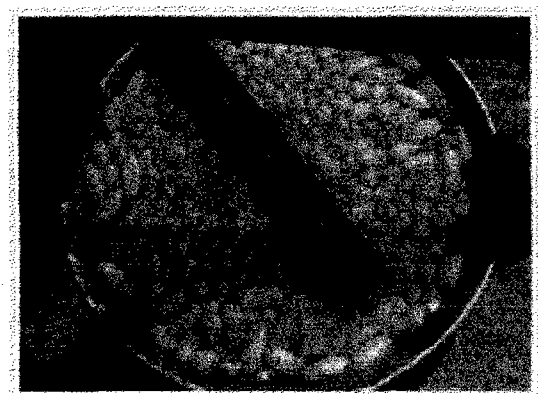
จ่อพลาสติก

จ่อหมุน

จ่อตะขาบ

การต้มรังไหม

การสาวไหม

การทำใจไหม

ภาพประกอบ ๖ จ่อ, การต้มรังไหม, การสาวไหม และการทำใจไหม

เครื่องมือทอผ้า

เครื่องมือทอผ้าไหมและผ้าไหมมัดหมี่แบ่งออกเป็น ๒ พวก คือ เครื่องมือสำหรับเตรียมเส้นไหมและเครื่องมือสำหรับทอผ้า ดังนี้ (อุบลศรี อรรถพันธ์. ๒๕๒๙ : ๔๕ - ๕๔, กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม. ๒๕๓๑ : ๔ - ๘, เริงฤทธิ์ วัฒนศึกษา. ๒๕๓๓ : ๒๖ - ๓๐, ทองสุข วันแสน. ๒๕๓๗ : ๒๗ - ๓๒)

เครื่องมือสำหรับเตรียมเส้นไหม

การเตรียมเส้นไหมก่อนทอผ้าไหม จะใช้เครื่องมือต่อไปนี้

๑. **ไน** เป็นเครื่องมือสำหรับปั่นและกรอเส้นไหมเข้าหลอด ลักษณะเป็นวงล้อ ทำด้วยไม้ไผ่หรือหวาย ปัจจุบันใช้วงล้อรถจักรยานที่ถอดยางออกแทนก็ได้ ฐานของไนทำด้วย ไม้ซึ่งเป็นที่สำหรับตั้งแกนของวงล้อและแกนหลอดระหว่างวงล้อและแกนหลอดมีเส้นเชือกเชื่อมโยง เพื่อทำให้วงล้อหมุนและเมื่อหมุนวงล้อแกนหลอดก็จะหมุนด้วย

๒. **ระวิง** เป็นเครื่องมือกรอไหม มีลักษณะเหมือนกังหัน ๒ ดอก ทำด้วยไม้หรือไม้ไผ่หลายแบบ ๆ ดอกละ ๓ อัน ระหว่างกังหันทั้งสองมีแกนและเส้นด้ายหรือไน ล่อนเชื่อมโยงสำหรับรองรับปอຍไหม ฐานของระวิงทำด้วยไม้ การใช้ระวิงมักจะใช้คู่กับไนเมื่อต้องการกรอเส้นไหมย่นหรือเส้นไหมพุ่งเข้าหลอด โดยจะสวมหลอดคัน หรือหลอดพุ่งที่แกนหลอดของไนแล้วนำปอຍไหมที่ต้องการกรอสวมที่ระวิง และดึงเส้นไหมจากปอຍนั้นผูกติดกับหลอดคันหรือหลอดพุ่ง เมื่อหมุนวงล้อของไนแกนหลอดก็จะหมุนทำให้หลอดคัน หรือหลอดพุ่ง ที่ติดอยู่หมุนดึงเส้นไหมจากระวิงพันติดไปด้วย โดยระวิงจะหมุนตามช่วยคลายเส้นไหมจากปอຍไหม ทำให้เส้นไหมไม่ยุ่งพันกัน

๓. **หลอดคันหรือหลอดไหมย่น** คือ หลอดที่ใช้สำหรับพันเส้นไหมย่น สมัยก่อนทำด้วยไม้ไผ่ ลำขนาดพอสมควร ตัดเป็นท่อน ๆ แต่ปัจจุบันอาจใช้ท่อพลาสติกแทนได้ และสิ่งที่สำคัญคือแกนของหลอดคันจะต้องเป็นรูกลวงเพื่อสวมกับแกนหลอดของไนหรือแกนของรางคัน เมื่อต้องการกรอไหมเข้าหลอด หรือคันไหมย่น

๔. **หลอดพุ่ง** คือหลอดที่ใช้พันเส้นไหมพุ่ง เดิมอาจทำด้วยต้นไต้ตัน หรือสังกะสี ปัจจุบันอาจใช้ด้ามปากกาถูกลื่นที่ไม่ใช้แล้ว หรือท่อพลาสติกขนาดเล็ก ทั้งนี้โดยหลอด พุ่งจะต้องตัดให้พอเหมาะที่จะใส่ลงในกระสวยสำหรับทอผ้าด้วย

๕. **รางคัน** คือ รางสำหรับใส่หลอดคัน เมื่อต้องการคันไหมย่น ลักษณะเป็นกรอบไม้สี่เหลี่ยมผืนผ้า ด้านยาวทั้งสองของรางคันต้องเจาะรูตรงกันเพื่อใช้สอดแกนที่ทำ

ด้วยเหล็กหรือไม้ไผ่หลายขนาดเล็ก รูแต่ละช่องห่างกันพอประมาณ แขนของรางคันแต่ละแกน จะใส่หลอดคันได้ ๑ - ๒ หลอด ขึ้นอยู่กับขนาดของหลอดคัน รางคันแต่ละรางจะบรรจุหลอด คันได้ ๓๐ - ๘๐ หลอด การใช้รางคันต้องใช้คู่กับหลักคัน โดยผูกไว้ในที่สูงกว่าหลักคัน

๖. **หลักคันหรือคราด** คือ หลักที่ใช้คล้องไหมยีน ตอนที่คันไหมเพื่อทำ เครือหูก หลักคันทำด้วยไม้ลักษณะคล้ายคราด มีหลักเรียกว่า “ลูกคราด” ๒ แถว โดยจะมี แถวละกี่หลักขึ้นอยู่กับจำนวนผืนผ้าที่จะทอหรือความยาวผ้าที่จะทอระหว่างหลักคัน แถวที่ ๑ และหลักคันแถวที่ ๒ สามารถปรับระยะได้ตามความต้องการที่จะคันไหมยีนหรือความยาวผ้า ที่จะทอ ทั้งนี้หลักคันจะใช้ควบคู่ไปกับรางคัน โดยนำไปวางใต้รางคันเมื่อต้องการคันไหมยีน

๗. **ไม้สอด** คือ เครื่องมือที่ใช้เกี่ยวเส้นไหมยีนเข้าฟันเฟ็ม ทำด้วยไม้ไผ่ หลายบาง ๆ และแบน ส่วนปลายทำเป็นตะขอหรือเงี่ยงเกี่ยวเส้นไหม

๘. **ไม้ทัดหรือไม้ขัดด้าย** เป็นไม้ ๒ อันที่ใช้สอดในเส้นไหมยีนซึ่งขัด กัน เพื่อสะดวกในการสอดไหมยีนเข้าฟันเฟ็มและทราบตำแหน่งเส้นขาดในขณะที่ทอผ้า

๙. **ไม้ลูกพัน** เป็นไม้ ๒ อันที่ใช้สอดในเส้นไหมยีนเพื่อสะดวกในการม้วน เส้นไหมเข้ากระดานม้วนหูกไม้ลูกพันอาจทำด้วยไม้ไผ่เหลากลม ๆ หรือไม้อื่น ๆ ก็ได้

๑๐. **ไม้ตะกอกหรือไม้ลูกเขา** คือ ไม้ที่ใช้ผูกเส้นเชือกตะกอกหรือเขาหูก ทำ ด้วยไม้ไผ่หรือไม้อื่น ๆ เหลาให้กลม ทั้งนี้ตะกอกหรือเขาหูกตัวหนึ่ง จะใช้ไม้ลูกเขา ๔ อัน

๑๑. **ไม้ก่อกะกอกหรือไม้ก่อกเขา** คือ ไม้แบบที่ใช้ในการผูกเชือกตะกอก เพื่อให้เส้นเชือกตะกอกที่ร้อยควบไหมยีนแต่ละเส้นมีระยะเท่ากัน ไม้ก่อกะกอกหรือไม้ก่อกเขาของ หูกแต่ละชนิดอาจเรียกไม่เหมือนกัน เช่น ผ้าไหมที่ทอยกดอกด้วยหูก จะมีไม้ก่อกะกอก ๒ ชนิด คือ ไม้ก่อกะกอกเนื้อและไม้ก่อกะกอกดอก ส่วนผ้าไหมที่ทอด้วยกี่กระตุกจะมีไม้ก่อกะกอก เรียกว่า ก้ามปู เป็นต้น

๑๒. **หวี** คือ เครื่องมือสำหรับหวีไหมยีนให้เรียบหลังจากลงแบ่งแล้วหรืออาจ ทำจากกาบของต้นชกหรือต้นตาล นำมาทุบให้เป็นเส้นปอยซ้อนกันหลายชั้นแล้วนำมาเข้าด้าม ไม้สำหรับถือ เพื่อใช้จับหวีเส้นไหมยีน

๑๓. **เชือกตะกอก** เป็นวัสดุที่ใช้สำหรับผูกตะกอก หรือก่อกเขา ทำด้วยเส้นด้าย สีขาวเบอร์ ๖ หรือเบอร์ ๘ หรือไนลอนเบอร์ ๔ หรือเบอร์ ๒๑๐/๔ ซึ่งการทอผ้าไหมส่วนใหญ่จะใช้ไนลอนเพราะไม่ทำให้เส้นไหมยีนเป็นขุย

เครื่องมือสำหรับทอผ้า

เครื่องมือที่ใช้ทอผ้าที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบันมี ๒ ชนิด คือ กี่พื้นบ้านซึ่งชาวบ้านทั่วไปเรียกว่า “หูก” และกี่กระตุก สำหรับการทอผ้าไหมมัดหมี่นั้นจะใช้กี่พื้นบ้าน ส่วนที่กระตุกนั้นใช้สำหรับการทอผ้าไหมพื้น ผ้าไหมลายร่อง ลายสก๊อต ลายยกดอก เป็นต้น เพราะไม่ต้องใช้ความประณีต บรรจง เหมือนการทอผ้าไหมมัดหมี่ ส่วนสำคัญของกี่พื้นบ้านและกี่กระตุก มีดังนี้

๑. โครงหูกหรือโครงกี่ ประกอบด้วยเสา ๔ ต้น มีราวหูกหรือราวกี่ ๔ ด้านทั้งด้านบนและด้านล่าง และบางหูกอาจมีราวตรงกลางเพื่อให้หูกแข็งแรงยิ่งขึ้น สำหรับหูกแบบโบราณ จะฝังเสาหูกไว้ติดดิน แต่ในปัจจุบันไม่ค่อยนิยมเนื่องจากเคลื่อนย้ายลำบาก

๒. ฟืมหรือพื้นหวี เป็นเครื่องมือสำหรับทอผ้ามีพื้นเป็นซี่ ๆ คล้ายหวี ใช้สำหรับสอดไหมยืนเพื่อจัดเส้นไหมให้อยู่ห่างกัน และใช้กระทบไหมพุ่งที่สานขัดกับไหมยืนที่อัดแน่นเป็นเนื้อผ้า ฟืมหรือพื้นหวีอาจทำด้วยไม้หรือเหล็ก หรือสแตนเลสก็ได้ ฟืมมีหลายขนาดขึ้นอยู่กับผู้ใช้งานว่าการทอผ้ากว้างขนาดเท่าใด เช่น ฟืมอาจมี ๓๕ ถึง ๕๐ หลบหรือมากกว่านี้ แต่ละหลบมี ๔๐ ช่องฟืม แต่ละช่องฟืมจะใช้สอดเส้นไหมยืน ๒ เส้น ดังนั้นการทอผ้าครั้งหนึ่ง ๆ อาจใช้เส้นไหมยืนประมาณ ๒,๘๐๐ - ๔,๐๐๐ เส้น การเรียกขนาดของฟืมชาวบ้านจะเรียกตามจำนวนหลบ เช่น ฟืม ๔๐ ฟืม ๔๒ เป็นต้น

๓. เขาหูกหรือตะกอล คือ เชือกที่ร้อยคล้องไหมยืนเพื่อแบ่งเส้นไหมเป็นหมวดหมู่ตามที่ต้องการ เมื่อยกเขาหูกหรือตะกอลขึ้นก็จะดึงเส้นไหมยืนเปิดเป็นช่องสามารถพุ่งกระสวยเข้าไปให้ไหมพุ่งสานขัดกับไหมยืนได้

๔. กระสวย คือ เครื่องมือทอผ้าที่ใช้บรรจุหลอดไหมพุ่งสำหรับพุ่งสอดไประหว่างช่องของเส้นไหมยืน ทำให้เส้นไหม ๒ ชนิดสานขัดกันจนเกิดเป็นเนื้อผ้าขึ้น กระสวยส่วนใหญ่จะทำด้วยไม้เนื้อแข็ง กระสวยของกี่พื้นบ้านหรือหูกพื้นบ้านจะต่างจากกระสวยของกี่กระตุก โดยที่กระตุกจะมีรางให้กระสวยวิ่ง และที่กระสวยมีเชือกโยงสำหรับกระตุกดึงกระสวยพุ่งกลับไปมา ทำให้ทอผ้าได้อย่างรวดเร็วและสะดวกยิ่งขึ้น

๕. ไม้หน้าหูก คือ ไม้ที่อยู่ส่วนหน้าสุดของหูก สำหรับผูกขึงลูกดั่งทำด้วยไม้ไผ่ทั้งลำ

๖. ไม้ราวหูก คือ ไม้ที่พาดขวางโครงหูก ส่วนบนทำด้วยไม้ไผ่ทั้งลำมี ๓ - ๔ ท่อน ใช้สำหรับผูกแขวนลูกดั่ง ไม้ข้างเขา เขาหูก และฟืม

๗. กระดานม้วนหูก เป็นไม้กระดานที่ใช้ม้วนปลายด้านหนึ่งของเส้นไหม ยืน ซึ่งม้วนเก็บและจัดเรียงเส้นเป็นระเบียบแล้ว นอกจากนี้ยังช่วยให้เส้นไหมยืนในหูกซึ่งตั้ง โดยที่ปลายอีกด้านหนึ่งผูกติดหรือพันไว้กับม้วนผ้า สำหรับที่กระตุกมีแกนไม้สำหรับม้วนไหม ยืน เรียกว่า “ระหัด”

๘. ลูกตั้ง คือ ไม้ที่ใช้สอดข้างกระดานม้วนหูก มี ๒ ลูก ทำด้วยไม้เนื้อ แข็ง ส่วนหัวของลูกตั้งเจาะรูสำหรับร้อยเชือกแขวนไว้กับราวหูก และต้องผูกยึดลูกตั้งไว้กับไม้ หน้าหูกเพื่อไม่ให้ลูกตั้งแกว่งไปมา สำหรับที่กระตุกไม่มีลูกตั้ง

๙. ไม้ค้างเขาหรือไม้ค้างตะกอ เป็นไม้ ๒ อันสำหรับแขวนเขาหูกหรือ ตะกอ ส่วนปลายทั้ง ๒ ด้าน จะเจาะรูผูกเชือกแขวนไว้กับไม้ที่พาดขวางราวหูก

๑๐. ดินพื้มหรือดินเหยียบหรือคานเหยียบ คือ ไม้ ๒ - ๔ อันขึ้นอยู่กับจำนวนเขาหรือตะกอ โดยดินเหยียบนี้จะผูกเชือกเชื่อมโยงกับเขาหูก เพื่อใช้สำหรับเหยียบ ดึงเขาหูก ๒ - ๔ ดับ ให้รังไหมยืนขึ้นลงสลับกันและเปิดช่องเมื่อพุ่งกระสวยไหมพุ่งเข้าไปใน ช่องดังกล่าว เส้นไหมทั้ง ๒ ชนิด จะสานขัดกันเป็นเนื้อผ้า ดินพื้มทำด้วยไม้มีตั้งแต่ ๒ - ๔ คาน คานลักษณะกลมไม่ใหญ่นัก สำหรับหูกทั่วไปลักษณะการวางของโครงหูกนั้นกว้าง ส่วน ดินพื้มของที่กระตุกมี ๒ - ๔ คานจะวางทอดไปตามส่วนยาวของโครงที่กระตุก

๑๑. ไม้ม้วนผ้า ไม้พันผ้าหรือพัน คือ ไม้ที่ใช้ผูกปลายด้านหนึ่งของไหมยืน ซึ่งสอดผ่านพื้นหวีหรือใช้พันผ้าไหมที่ทอเป็นเนื้อผ้าแล้วไม้ม้วนผ้าทำด้วยไม้เหลี่ยมความยาว ประมาณ ๑๒๐ - ๑๘๐ เซนติเมตร

๑๒. บ่ากี คือ ไม้ที่ใช้รองรับส่วนปลายสองด้านของไม้ม้วนผ้า มี ๒ หลัก แต่ละหลักมีระยะห่างกันตามความกว้างของหูก

๑๓. ไม้นั่ง เป็นไม้กระดานที่ใช้สำหรับนั่งทอผ้า ความยาวของไม้นั่งเท่ากับ ความกว้างของโครงหูก

๑๔. ผัง เป็นไม้ที่ใช้ซึ่งไว้ตามความกว้างของริมผ้าที่ทอเพื่อทำให้หน้าผ้าตั้ง พอดีกับพื้ม ปลายทั้งสองของผังอาจเหลาแหลมเป็น ๒ แฉก หรือเป็นทองเหลืองที่มี ๒ แฉก สวมทั้งสองข้าง

การมัดไหมให้เป็นลวดลาย เรียกว่า “มัดหมี่”

คำว่า “มัดหมี่” เป็นลักษณะของการประดิษฐ์ลวดลายให้เกิดบนผืนผ้าด้วยการใช้เชือกมัดเส้นไหมหรือฝ้ายในส่วนที่ไม่ต้องการให้ติดสีเวลาย้อมเป็นเปลาะ หลังจากการย้อมแล้วเมื่อตัดเชือกที่มัดออกจึงเกิดลวดลายตามต้องการ

มัดหมี่ที่รู้จักและทำกันในประเทศต่าง ๆ มี ๓ ชนิด ได้แก่ (๑) มัดหมี่เส้นพุ่ง (๒) มัดหมี่เส้นยืน (๓) มัดหมี่เส้นพุ่งและเส้นยืน สำหรับในประเทศไทยทำกันเฉพาะเส้นพุ่งเท่านั้น และทำกันมากในจังหวัดทางภาคอีสาน

การมัดย้อม หรือการมัดหมี่ โดยการนำเส้นไหมที่ฟอกขาวและนุ่มดีแล้วนั้นมาพันหลักหมี่ ซึ่งมีลักษณะเป็นไม้กลม ๒ ท่อน ตั้งตรงข้ามห่างกันเท่ากับหน้าผ้าของผ้านุ่งที่จะทอพันไหมไปรอบหลักตามจำนวนรอบที่ต้องการ ใช้วิธีกันสีย้อมด้วยการใช้เชือกกล้วย เชือกฟางในล่อน หรือพลาสติกอ่อน มามัดเส้นไหมที่พันอยู่กับหลักหมี่ให้เป็นลวดลายตามที่ต้องการจะประดิษฐ์ เพื่อให้ไม่ให้สีย้อมซึมติดเส้นไหมในส่วนที่มัดไว้ ตอนนี่เองที่เรียกว่า “มัดหมี่” โดยผู้มัดใช้จินตนาการหรือความจำโดยไม่ต้องมีร่างแบบ แล้วนำเส้นไหมที่มัดแล้วนี้นำไปย้อมสีแล้วนำมามัดแล้วย้อมอีกเพื่อให้เกิดลวดลายและสีตามที่ต้องการบนผืนผ้า (มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ. ม.ป.ป. : ๕๒)

การออกแบบลวดลาย นับว่ามีส่วนสำคัญอย่างมากในการทอผ้าไหมมัดหมี่ที่จะช่วยให้ผ้าไหมเกิดความงดงามประสานกับคตินิยมของกลุ่มชน โดยเฉพาะการออกแบบลวดลายต่าง ๆ นั้นนอกจากช่วยให้เกิดความงามแล้วในบางกลุ่มชนลวดลายของผ้ามัดหมี่ยังบอกถึงสถานะทางสังคม เศรษฐกิจ และอื่น ๆ อีกด้วย ส่วนลวดลายที่สวยงามแปลกใหม่เป็นสิ่งที่หนึ่งแสดงถึงคุณค่าและคุณภาพของผ้าไหมมัดหมี่

การออกแบบลวดลายจะต้องประสานสัมพันธ์กับเส้นไหมพุ่งที่ใช้ คือจะต้องคำนวณเส้นไหมพุ่งให้มีจำนวนตามลวดลายที่ออกแบบไว้ก่อนแล้วจึงมัดลาย เมื่อทอเป็นผ้าไหมมัดหมี่ก็จะได้ลายบนผืนผ้าไหมมัดหมี่ตามที่ต้องการ

สำหรับวิธีในอดีตนั้นจะใช้วิธีการคิดออกแบบลวดลายเองและดูลวดลายจากผ้าตัวอย่าง เป็นต้นแบบและคำนวณเส้นไหมพุ่งให้มีจำนวนตามลวดลายที่ออกแบบไว้ จากนั้นก็นำไปมัดลายและย้อมสีให้เป็นลวดลายที่ต้องการ การประดิษฐ์ลวดลายของผ้าไหมมัดหมี่ในภาคอีสานก็มีความคล้ายคลึงกับการออกแบบลวดลายของผ้าพื้นบ้าน โดยทั่วไปที่มักจะได้รับแรงบันดาลใจในด้านรูปแบบมาจากธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นหลัก ซึ่งพอจะประมาณได้เป็น ๔ ประเภทด้วยกัน คือ (วิบูลย์ ลีสุวรรณ. ๒๕๓๐ : ๑๕๔ - ๑๕๕)

๑. ลวดลายที่ได้มาจากรูปทรงของสัตว์ ได้แก่ ลายแมงป่องหรือลายแมงงอด ลายตะขาบ ลานนาคเกี้ยว ลายนาคชูภาพลวง ลายขอแมงมุมหรือลายขิตขอแมงมุม ลายขิตคน ลายม้า ลายนกยูง ลายไก่ ลายสิงโต ลายหางกระรอก ลายช้าง ลายนก เป็นต้น

๒. ลวดลายที่ได้มาจากรูปทรงของพืช ได้แก่ ลายดอกสร้อย ลายดอกแก้ว ลายดอกพิกุล ลายอ้อ ลายข้าวตอก ลายดอกพวง ลายดอกจันทร์ ลายดอกต้น ลายหมากเนิ้ง เป็นต้น

๓. ลวดลายที่มาจากสิ่งประดิษฐ์ ได้แก่ ลายสามไม้ใหญ่ ลายสองไม้ ลายข้อเครือ ลายตะเกาหลงเกาะ ลายกานใหญ่ ลายโคมเจ็ด ลายปราสาท ลายธรรมาสัน ลายพุ่มข้าวบิณฑ์ เป็นต้น

๔. ลวดลายเบ็ดเตล็ด ได้แก่ ลายขิตตา ลายข้อหวาน ลายหมี่ร้าย ลายผสม ลายหมี่เชิง ลายอัมปรม เป็นต้น

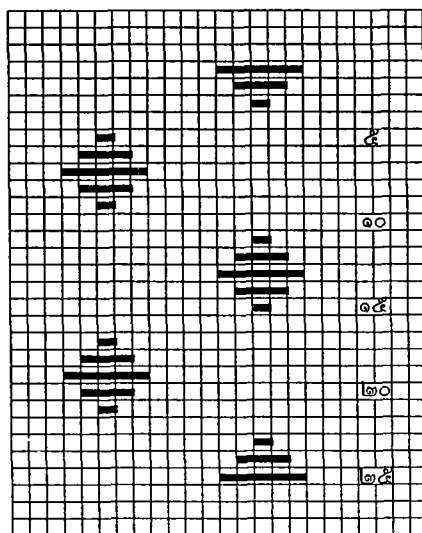
ลวดลายเหล่านี้จะมีชื่อเรียกต่างกันหรือเพี้ยนกันไปตามคตินิยมและภาษาของแต่ละท้องถิ่น ลวดลายอาจต่างกันบ้างแม้จะมีชื่อเหมือนกันก็ตาม เพราะการออกแบบและการเรียกชื่อลวดลายแต่ละชนิดเป็นไปตามธรรมชาติของงานพื้นบ้านที่ไม่ได้มีหลักเกณฑ์ที่กำหนดแน่นอนตายตัว เมื่อเปลี่ยนสถานที่และกาลเวลาก็ย่อมต้องเปลี่ยนแปลงไปตามความพอใจของผู้คิดประดิษฐ์และการเรียกชื่อของท้องถิ่นนั้น

ปัจจุบันนี้ช่างทอระดับฝีมือหรือผู้ทอรุ่นใหม่จะนิยมออกแบบลวดลายผ้าไหมมัดหมี่ โดยเขียนลวดลายลงบนกระดาษกราฟก่อน ตัวอย่างการออกแบบลวดลายลงบนกระดาษกราฟ แม่ลายมัดหมี่ พอสังเขปดังนี้

การออกแบบลวดลายลงบนกระดาษกราฟ การออกแบบลวดลายผ้าไหมมัดหมี่ลงบนกระดาษกราฟ ผู้ออกแบบจะทำความเข้าใจกับการคำนวณเส้นไหมพุ่งที่จะใช้ทอต่อผืนด้วย ซึ่งมีขั้นตอนดังนี้คือ (กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม. ๒๕๒๖ : ๙, ๑๒ - ๑๔ ; ทองสุข วันแสน. ๒๕๓๗ : ๕๑ - ๕๗)

การกำหนดจำนวนลำที่จะใช้ คำว่าลำ หมายถึง การแบ่งจังหวะเส้นพุ่งที่ทำให้เกิดลวดลาย เส้นไหมในหนึ่งลำจะมีจำนวนคู่ ๒, ๔, ๖, ๘ ฯลฯ โดยปกติแต่ละลำจะนิยมใช้ ๔ หรือ ๖ เส้น เพราะทำให้ลายไม่เล็กหรือใหญ่จนเกินไป

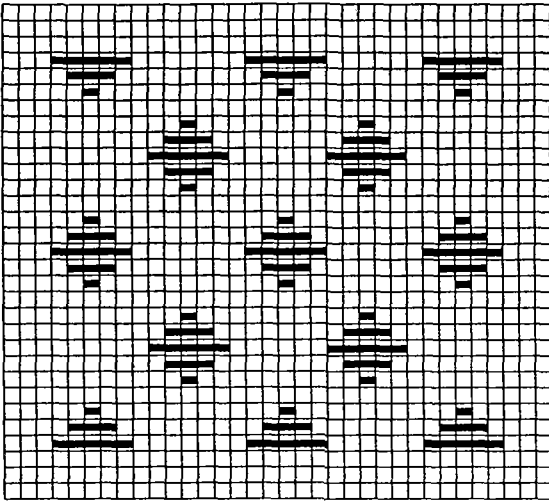
เขียนลายลงบนกระดาษกราฟ ให้พอดีกับจำนวนลำที่กำหนดไว้ ดังตัวอย่าง กราฟแสดงลายมัดหมี่สี่เตี่ยว ดังภาพ

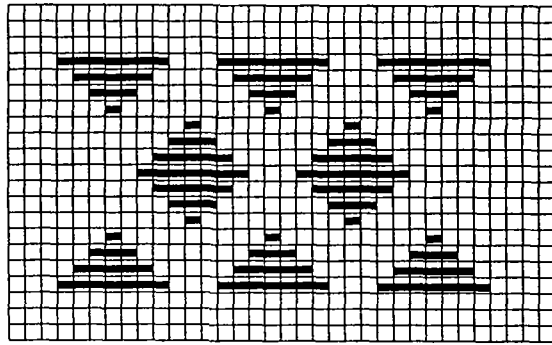
ภาพประกอบ ๗ กราฟแสดงลายมัดหมี่สี่เดียว

จากภาพ สมมุติว่าผู้ออกแบบต้องใช้ ๒๕ ลำ การออกแบบลวดลายต้องให้ลงตัวใน ๒๕ ลำ ในที่นี้ให้ ๑ ลำ ใช้เส้นไหม ๔ เส้น ดังนั้น ใน ๒๕ ลำนี้จะต้องใช้เส้นไหมทั้งหมด ๑๐๐ เส้น สำหรับการทอใน ๑ นิ้วหรือประมาณ ๒.๕๔ เซนติเมตร จะใช้เส้นไหมประมาณ ๕๐ เส้น ดังนั้น ๑๐๐ เส้นหรือ ๒๕ ลำสำหรับการออกแบบครั้งนี้จะทอผ้าได้ยาวประมาณ ๒ นิ้ว และถ้าหากทอเป็นผ้า ๑ ผืน ยาว ๗๕ นิ้ว หรือประมาณ ๑๘๐ เซนติเมตร จะใช้เส้นไหม ๓,๖๐๐ เส้น ในทำนองเดียวกัน ถ้าต้องการทอให้ยาว ๒๐๐ เซนติเมตร ก็จะใช้เส้นไหมประมาณ ๔,๐๐๐ เส้น เป็นต้น

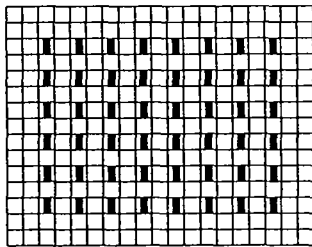
แม่ลายผ้าไหมมัดหมี่ ลายผ้าไหมมัดหมี่ที่ทอกันในภาคอีสานและภาคกลางมีจำนวนมากมาย แต่จากการศึกษาลวดลายดังกล่าวแล้ว สามารถจัดกลุ่มและคัดเลือกออกมาเป็นแม่ลายพื้นฐานได้ ๗ ลาย ได้แก่ หมี่ข้อ หมี่โคม หมี่ปักจับ หมี่กงน้อย หมี่ดอกแก้ว หมี่ข้อ และหมี่ไบไฟ ดังนี้

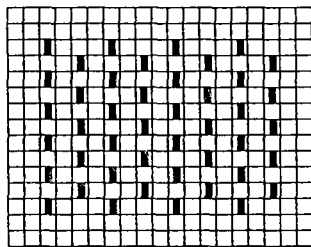
หมี่โคมห้า

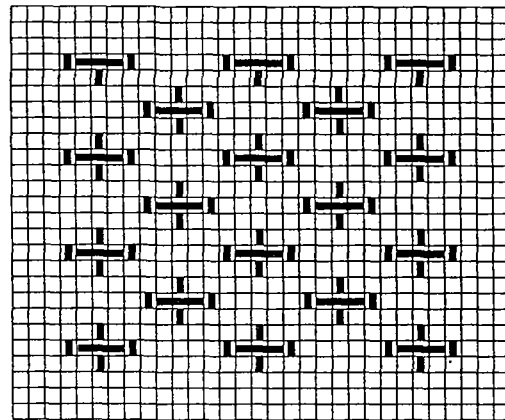
หมี่โคมเจ็ด

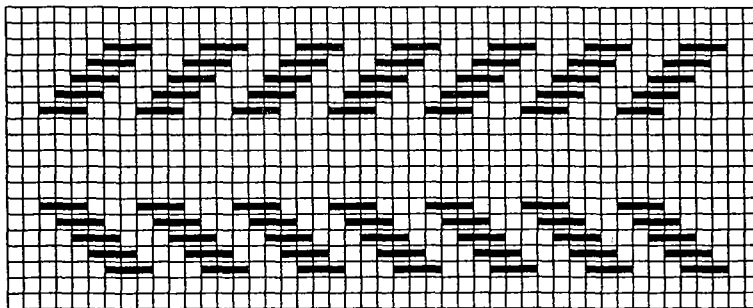
หมี่ข้อตรง

หมี่ข้อหวาน

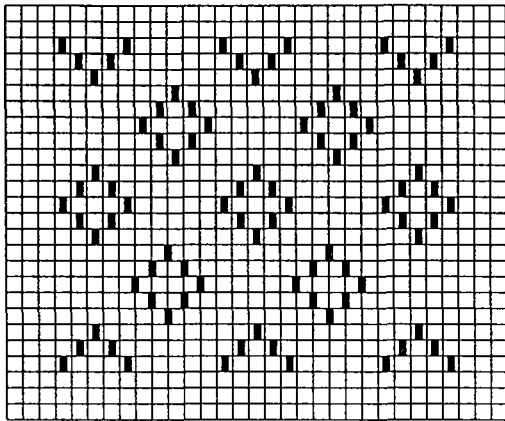

หมี่ปักจับ

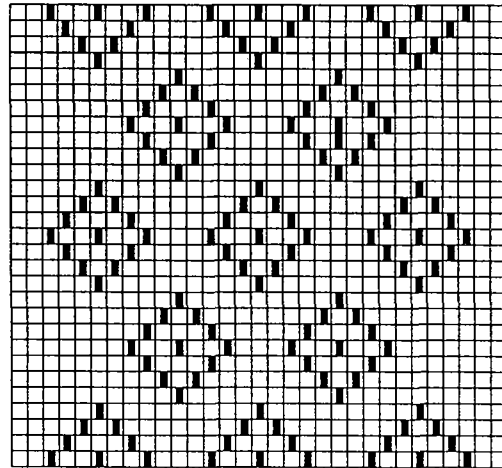

หมี่ใบไผ่

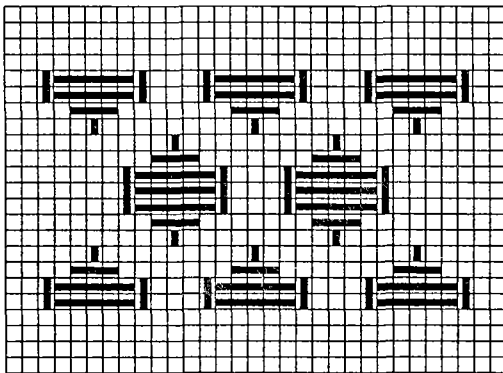
ภาพประกอบ ๘ แม่ลายผ้าไหมมัดหมี่

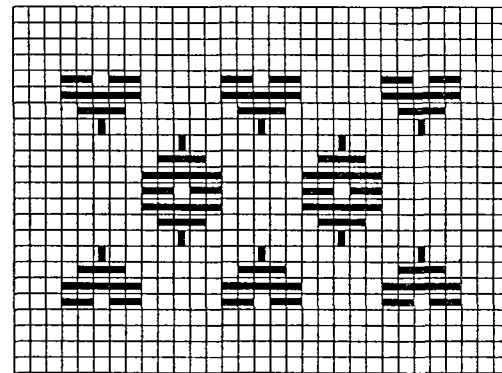
หมี่กึ่งน้อยห้า

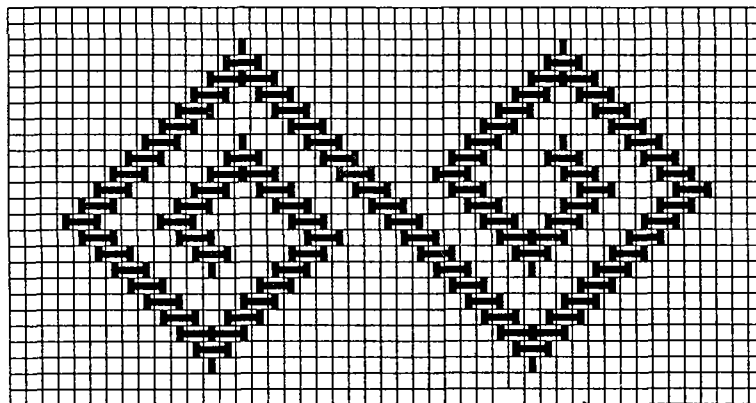
หมี่กึ่งน้อยเจ็ด

หมี่ดอกแก้ว

หมี่ดอกแก้ว

หมี่ขอ

ภาพประกอบ ๘ แม่ลายผ้าไหมมัดหมี่ (ต่อ)

นอกจากแม่ลายพื้นบ้านผ้ามัดหมี่ทั้ง ๗ ลายแล้วยังมีการนำลายมัดหมี่มาประสมประสานให้เกิดลายใหม่ที่มีโครงสร้างใหญ่ขึ้น และมีรายละเอียดของลายมากขึ้น โดยลายเหล่านี้จะมีลักษณะแตกต่างกันไปตามแต่ละท้องถิ่น ซึ่งจะมีการเรียกชื่อลายตามลักษณะโครงสร้างของลาย เช่น หมี่นาจะจะมีรูปคล้ายหัวนา หมี่สนจะมีรูปคล้ายต้นสนและมีการนำเอาลายต่าง ๆ มาใช้รวมในผ้าไหมมัดหมี่ผืนเดียวกันเพื่อให้เกิดลวดลายที่แปลกออกไป

การย้อมสี

เส้นไหมที่มัดแล้วนำไปย้อมสี สีจะติดเฉพาะตรงที่ไม่ได้มัด เมื่อย้อมอาจจะต้องนำมามัดและย้อมอีกซ้ำไปซ้ำมาหลายครั้งแล้วแต่ความยากง่ายของลวดลาย และจำนวนสีที่ปรากฏอยู่บนผืนผ้า ถ้าทำลวดลายสลับซับซ้อนก็ต้องมัดถี่และมัดมากขึ้น เพราะต้องมัดแล้วย้อมหลายครั้งตามตำแหน่งสีต่าง ๆ มากขึ้นซึ่งผู้มัดจะต้องมีความเข้าใจและมีความชำนาญทั้งในด้านลักษณะรูปแบบของลวดลายและหลักวิธีการผสมสีเป็นอย่างดี จึงจะได้ลวดลายและสีสันทที่สวยงามตามต้องการ

การย้อมสีเป็นขั้นตอนหนึ่งของการผลิตผ้าไหมมัดหมี่ เพราะจะทำให้ผ้าไหมมัดหมี่ทอออกมาแล้วมีสีสันทสวยงามจากการประดิษฐ์มัดลวดลายต่าง ๆ แล้วย้อมสี

สีย้อมไหม โดยปกติมี ๒ ประเภท คือ สีธรรมชาติกับสีวิทยาศาสตร์ หรือ สีสังเคราะห์ (วิมลพรรณ ปิตุวัชชัย. ๒๕๑๖ : ๑๘ - ๒๐ ; กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม. ๒๕๒๖ : ๓๓ - ๔๒ ; อุบลศรี อรรถพันธ์. ๒๕๒๙ : ๔๓)

สีย้อมธรรมชาติ เป็นสีที่ได้จากส่วนต่าง ๆ ของพืช เช่น ราก เปลือก ใบ ผล

สีแดง ได้จาก ดอกคำฝอย รากยอ ครั่ง

สีน้ำเงิน ได้จาก ต้นคราม

สีเหลือง ได้จาก แก่นขนุน ขมิ้นชัน แก่นเข รากต้นสะกือ

สีดำ ได้จาก ลูกกระเจียว ลูกมะเกลือ

สีน้ำตาลแก่ ได้จาก เปลือกไม้โกงกาง

สีกากีแกมเขียว ได้จากเปลือก เอากาบกับแก่นขนุน

สีกากีแกมเหลือง ได้จาก ลูกหมากสงกับแก่นเข(แก่นกาแล)

สีส้มแดงเลือดนก ได้จาก ลูกสะตือ

สีทองอ่อน ได้จาก รากแถลง(มะพูด)

สีชมพู ได้จาก เปลือกต้นมหาภาพ และต้นฝาง

สีกรัก ได้จาก แก่นขนุน

สีคราม ได้จาก ต้นครามผสมกับแก่นเข

สีม่วงอ่อน ได้จาก ลูกหว้า เปลือกขงโค

สีส้ม ได้จาก ลูกตะติ

สีเปลือกไม้ ได้จาก ต้นลกฟ้า ต้นหนามทราย เปลือกไม้โกงกาง
เปลือกตะบูน

สีเขียว ได้จาก เปลือกกระหูด เปลือกสมอ ใบหูกวาง ต้นคราม
เปลือกต้นมะริด แล้วย้อมทับด้วยรากถาวร

ปัจจุบันสีธรรมชาติดังกล่าวนี้ไม่ค่อยนิยมใช้กันมากนัก เนื่องจากสีที่ได้จาก
ส่วนต่าง ๆ ของพืชนั้นหายากและไม่สะดวกในการใช้และมีข้อเสีย คือ ขั้นตอนต่าง ๆ ในการ
ย้อมสีมีความยุ่งยากมาก สีที่ได้มักเป็นสีที่ไม่สดใส ความทนของสีน้อย สีตกง่าย จึงทำให้ไม่
เป็นที่นิยมของตลาด

ในสมัยโบราณ สีที่นิยมใช้ย้อมผ้าไหมมัดหมี่เป็นสีขรึม ๆ ประเภทสีน้ำตาลเม็ด
มะขาม สีม่วงเปลือกมังคุด แต่ภายหลังเพื่อเป็นการเอาใจตลาดจึงมีสีหวาน ๆ สดใสเพิ่มเข้ามา
เช่น สีชมพู สีเหลือง สีเขียวตอง เป็นต้น

สีวิทยาศาสตร์ หรือสีสังเคราะห์ เป็นสีอีกประเภทหนึ่งที่นิยมใช้ในปัจจุบัน
ผ้าไหมไทยเป็นผ้าที่ทอด้วยเส้นไหมที่ย้อมสีมาก่อน ซึ่งคุณภาพของเส้นไหมที่ย้อมสีนี้มีคุณภาพ
ภาพน้อยลงแต่อย่างใด ก่อนการย้อมสีเส้นไหมจะต้องได้รับการฟอกขาวออกโดยการต้มกับ
น้ำสบูเคือดผสมโซดาแอชจำนวนเล็กน้อยเป็นเวลา ๑ - ๒ ชม. หลังจากซักน้ำสะอาดแล้วนำ
ไปย้อมสีที่ต้องการ

วิธีการย้อมแตกต่างกันตามประเภทของสีที่ใช้ คือ สีเบสิค (Basic Dyestuff)
เป็นสีย้อมที่มีความทนทานต่ำ ใช้กันน้อยมาก จะใช้เฉพาะเมื่อหาสีชนิดอื่นทดแทนไม่ได้ ส่วน
สีที่ใช้กันมากที่สุดสำหรับผ้าไหมไทย ได้แก่ สีไดเรคท์ (Direct Dyestuff) สีแอสิค (Acid
Dyestuff) สีโครมมอร์แดนท์ (Chrome Mordant Dyestuff) สีเมตัสคอมเพลกซ์
(Metal Complex Dyestuff) สีเหล่านี้มีวิธีย้อมง่าย ๆ เหมาะสมกับเครื่องมือเครื่องใช้และ
มาตรฐานความรู้ทางเทคนิคที่มีอยู่และหาก เลือกใช้สีโดยถูกต้องแล้วจะได้สีที่มีความทนทานสูง
อย่างเพียงพอ

ในระยะแรกที่อุตสาหกรรมไหมไทยกำลังเจริญขึ้นจึงมีความต้องการหาสี
ชนิดทน พอค้ำสีจึงแนะนำให้ใช้ สีเวต (Vet Dyestuff) และสีเวตที่ละลายน้ำได้
(Solubilised Vet Dyestuff) ซึ่งเป็นสีชนิดที่มีความทนทานอย่างยอดเยี่ยม

ในปัจจุบันนี้ไหมไทยได้รับการย้อมด้วยสีทั้งสองประเภทนี้มาก โดยเฉพาะใน
กรณีที่ต้องการความทนทานสูงเป็นพิเศษ ในระยะหลังได้มีความสนใจในการนำ สีรีแอคทีฟ
(Reactive Dyestuff) มาใช้ในการย้อมผ้าไหมเพิ่มมากขึ้น ข้อได้เปรียบของสีรีแอคทีฟ คือ

มีสีสดใสมีความทนดี ย้อมง่าย และมีความคงทนต่อการซักในระดับสูง หลังจากย้อมสีแล้ว เช็ดไหมจะถูกซับน้ำอย่างสะอาด กระตุกให้เส้นกระจาย แล้วตากแดดให้แห้ง พร้อมทั้งจะนำไป ทอต่อไป

ปัจจุบันสืวิทยาาสตร์หรือสีสังเคราะห์กำลังได้รับความนิยมมากขึ้นในการนำมาย้อมไหม เพราะมีความสะดวกและมีคุณภาพดี (รัตนะ อุทัยผล. ๒๕๒๓ : ๒๓๗ - ๒๓๘ ; อารีย์ งามศิริพัฒนกุล. ๒๕๓๙ : ๓๑)

การใช้สืวิทยาาสตร์หรือสีสังเคราะห์มีข้อเสียที่ทำให้ผ้ามีสีจืดไม่สัมพันธ์กับรูปแบบของผ้าพื้นบ้าน ทำให้เสียเอกลักษณ์ของผ้าพื้นบ้านประจำท้องถิ่นนั้นไป การใช้สีธรรมชาติถ้าได้รับการปรับปรุงแก้ไขแล้วจะช่วยให้ผ้ามีคุณภาพและเอกลักษณ์ของความเป็นไทยตามที่ตลาดต้องการ ปัจจุบัน การใช้สีธรรมชาติทางภาคอีสานกำลังจะสูญไป จึงควรที่จะได้รับการส่งเสริมและอนุรักษ์ไว้เป็นมรดกประจำชาติ

อุปกรณ์การย้อมสี ส่วนใหญ่เป็นภาชนะที่มีอยู่ในครัวเรือน ได้แก่ หม้อฟอกไหม เป็นหม้อที่ใช้ต้มฟอกเส้นไหมก่อนย้อมสีควรใช้หม้อสแตนเลสสำหรับชาวบ้านทั่วไปอาจจะใช้ตามความจำเป็น เช่น หม้อดิน หม้ออลูมิเนียม หม้อย้อมสี ใช้หม้อชนิดเดียวกันกับหม้อฟอกไหม เตา เป็นที่ก่อไฟสำหรับต้มฟอกไหมและต้มเพื่อย้อมสีไหมควรก่อด้วยอิฐหรือซีเมนต์ให้แข็งแรงมีช่องใส่เชื้อเพลิงอาจเป็นถ่านหรือไม้ เครื่องชั่ง ใช้ชั่งไหมก่อนย้อมสีเพื่อทราบน้ำหนักของเส้นไหม ซึ่งจะต้องนำไปคำนวณกับอัตราส่วนของสบูและโซดาแอชที่ใช้ต้มฟอก และคำนวณกับสีที่ใช้ย้อมเส้นไหม ไม้พาย ใช้สำหรับพลิกเส้นไหม ตอนฟอกไหม และย้อมสีเส้นไหม ทำด้วยไม้มีหลายขนาด มือ เป็นที่คล้องปอยไหมเพื่อให้สามารถจับยกขึ้นหรือพลิกกลับไปกลับมาตอนที่ต้มฟอกหรือย้อมสี มือจะทำด้วยเหล็กขดเป็น รูปตัวยู (U) หุ้มด้วยท่อพลาสติกสำหรับชาวบ้านใช้ใบสับประดหรือก้านกล้วยแทนก็ได้

กรรมวิธีการย้อมสีธรรมชาติ สีธรรมชาติ ได้แก่ สีที่ได้จากส่วนต่าง ๆ ของพืช กรรมวิธีการย้อมสีต่าง ๆ มีดังนี้ (กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม. ๒๕๒๖ : ๓๔ - ๔๒, ทองสุขวันแสน. ๒๕๓๗ : ๗๖ - ๘๔)

สีแดงจากดอกคำฝอย ดำเนินการโดยนำดอกคำฝอยตำให้ละเอียด ห่อด้วยผ้าขาวบาง ดอกคำฝอยจะเกิดสีได้ต้องผสมกับน้ำด่าง ซึ่งการทำน้ำด่างก็ทำโดยนำต้นผักขมหนามที่แก่แห้งเป็นสีแดงหรือสีน้ำตาลมาตากให้แห้งสนิท นำไปเผาไฟให้เป็นขี้เถ้า แล้วแช่น้ำทิ้งไว้ให้ใส รินเอาเฉพาะน้ำใส ๆ มาผสมกับสีจากนั้นก็ต้มให้น้ำออกมาก ๆ จนเหนียว แล้วเก็บเอาน้ำสีไว้ แล้วนำเอาแก่นไม้ขวางเส้นมาไสบาง ๆ ด้วยกบแล้วต้มให้เดือดประมาณ ๖ ชั่วโมงค่อย ๆ ช้อนกากทิ้งเวลาจะย้อมก็นำเอาน้ำที่ต้มแล้วทั้งสองอย่างมาเทรวมกันแล้วเติมสารส้ม

ลงไปเล็กน้อยคนให้เข้ากันอย่างดี นำใหม่ที่จะย้อมไปชุบน้ำให้เปียกแล้วกระตุก หรือตีให้เส้นกระจาย เพื่อให้เส้นไหมดูดซึมสีสม่ำเสมอ แล้วนำไปย้อมในน้ำที่เตรียมไว้ได้เลยหลังจากย้อมนำไปล้างให้สะอาด กระตุกให้เรียงเส้นแล้วผึ่งแดดให้แห้ง

สีแดงจากรากยอ ดำเนินการโดยนำเอารากของต้นยอที่แก่และแห้งมาหั่นเป็นแนวแวนหรือสับให้เป็นชิ้นเล็ก ๆ นำไปต้มในน้ำสะอาดให้เดือดจนกว่าสีที่รากของต้นยอจะออกมาผสมกับน้ำเป็นสีแดงคล้ำ จึงยกลงมากรองเอาแต่น้ำสีพร้อมที่จะย้อม จากนั้นนำใหม่ที่จะย้อมไปชุบน้ำให้เปียกทั่วกันบิดและกระตุกให้เส้นไหมกระจาย แล้วนำลงย้อมสีในน้ำสีหมั่นกลับเส้นไหมบ่อย ๆ เพื่อให้สีดูดซึมอย่างสม่ำเสมอ ใช้เวลาย้อมนานประมาณ ๓๐ นาที แล้วเอาขึ้นไปกระตุกให้เรียงเส้นนำไปผึ่งให้แห้ง

สีแดงจากครั่ง ดำเนินการโดยนำเอาครั่งมาผึ่งแดดให้แห้งนำไปป่นให้ละเอียดแล้วแช่ในน้ำมะขามเปียกประมาณ ๖ ชั่วโมง เสร็จแล้วนำไปตั้งไฟต้มให้เดือด ใหม่ที่จะย้อมชุบน้ำให้เปียก บิดพอหมาด กระตุกเส้นไหมให้กระจาย นำลงไปแช่ในน้ำสีที่เตรียมไว้ ๓๐ นาที เสร็จแล้วยกลงบิดให้แห้ง ล้างน้ำให้สะอาดนำไปกระตุกให้เรียงเส้นผึ่งให้แห้ง

สีน้ำเงินจากต้นคราม ดำเนินการโดยนำต้นครามบ้านซึ่งแก่จัด (อายุประมาณ ๓ เดือนและออกดอก) ทำการตัดต้นหรือกิ่งครามที่มีใบติดอยู่มากเป็นฟ่อน ๆ แช่น้ำไว้ประมาณ ๒ - ๓ วัน จนครามเปื่อย คั้นเอาเฉพาะน้ำเอาปูนขาวในอัตราพอเหมาะใส่ลงในน้ำคราม จะเกิดฟอง ทิ้งไว้ให้ตกตะกอน และร่อนฟองดับ จึงกรองเอาตะกอนหยาบทิ้ง น้ำที่เหลือมาหมักเพื่อใช้ย้อมจากนั้นก็นำน้ำย้อมที่หมักไว้เทใส่ภาชนะที่จะใช้ย้อม (หม้อดิน) ในปริมาณที่ต้องการ เติมน้ำต่างลงไปคนให้เข้ากันทิ้งไว้ ๒ - ๓ คืนจนกว่าน้ำใสเอาไหมที่ชุบน้ำบิดพอหมาด ๆ และกระตุกให้เส้นกระจายใส่ลงไปในน้ำที่เตรียมไว้ การย้อมสีครามนี้จะใช้วิธีการย้อมเย็นผู้ย้อมควรแบ่งการย้อมออกเป็น ๒ ครั้ง เพราะการย้อมครั้งเดียวสีจะไม่สม่ำเสมอหนึ่งการย้อมสีดังกล่าวนี้ในขณะที่ย้อมไหมจะมีสีเหลือง ๆ เมื่อย้อมเสร็จแล้วเอาออกผึ่งอากาศก็จะเปลี่ยนเป็นสีน้ำเงิน แล้วนำไปล้างน้ำให้สะอาด กระตุกให้เรียงเส้น ผึ่งให้แห้งอย่างไรก็ตามการย้อมสีดังกล่าวนี้ หากต้องการสีเข้มก็ทำการย้อมซ้ำอีกครั้งหนึ่งได้

สีเหลืองจากแก่นขนุน ดำเนินการโดยนำแก่นขนุนที่แห้งแล้วมาหั่นหรือสับบาง ๆ ด้วยกบ ใช้มือขยำให้ป่นละเอียด ห่อด้วยผ้าขาวบาง แล้วต้มประมาณ ๔ ชั่วโมง สังเกตดูว่าสีออกตามความต้องการหรือยัง เมื่อใช้ได้แล้วช้อนเอากากทิ้งกรองให้เหลือแต่น้ำใส ๆ ก็จะได้สีเหลืองอ่อนพร้อมที่จะย้อม โดยนำสารสัลดละลายลงในน้ำสีเล็กน้อยเพื่อให้สีติดดี จากนั้นนำไปชุบน้ำให้เปียกบิดพอหมาด ๆ กระตุกให้เส้นกระจายแล้วจุ่มลงในภาชนะที่ใช้ย้อม

หมุ่นกลับไปกลับมาบ่อย ๆ ใช้น้ำย้อมประมาณ ๑ ชั่วโมง เอาขึ้นซักน้ำให้สะอาดแล้วกระตุกให้เรียงเส้นผึ่งให้แห้ง

สีเหลืองจากขมิ้นชัน ดำเนินการโดยนำเอาหัวขมิ้นชันมาล้างน้ำให้สะอาด ตำและคั้นเอาแต่น้ำกรองด้วยผ้าขาวบางให้เหลือแต่น้ำใสๆ เอาไหมที่จะย้อมชุบน้ำบิดพอหมาด กระตุกให้เส้นกระจาย นำลงแช่ในน้ำสีนานประมาณ ๑ ชั่วโมง หมั่นกลับไหมอยู่บ่อย ๆ ถ้าต้องการให้ไหมติดสีดี ควรจะเติมน้ำมะนาวลงไปด้วยหลังการย้อมแล้วนำไปล้างให้สะอาด กระตุกให้เรียงเส้นผึ่งให้แห้ง

สีเหลืองจากแก่นเข ดำเนินการโดยนำเอาแก่นเขมาฝึ้งแดดให้แห้งผ่าเป็นชิ้นเล็ก ๆ ใส่หม้อต้มกับน้ำสะอาดจนเดือด จนเห็นว่ามีสีเหลืองเข้มจึงยกกรองด้วยผ้าขาวบาง พักเก็บไว้เอาขึ้นแช่ที่กรองออกมานั้นต้มอีกครั้งหนึ่งจะได้สีอ่อนกว่าสีแรก ทำการต้มแบบนี้ ๓ ครั้ง ตั้งแต่แก่สุดจนอ่อนสุด เมื่อได้สีตามต้องการแล้วนำไหมที่เตรียมจุ่มลงในน้ำสีสุดท้ายก่อน (สีอ่อนสุด) กลับไหมบ่อย ๆ เพื่อให้ได้น้ำสีซึมเข้าเนื้อไหมได้อย่างทั่วถึง แล้วยกจุ่มสีที่ ๒ และสีแรก ทำแบบเดียวกันจนครบ ๓ หม้อ นำมาซักน้ำให้สะอาด แล้วบิดพอหมาด และกระตุกให้เรียงเส้นผึ่งให้แห้ง

สีเหลืองจากรากต้นสะกือ ดำเนินการโดยนำเอารากต้นสะกือมาสับหรือใส่ให้เป็นชิ้นบาง ๆ ต้มให้เดือดประมาณ ๒ ชั่วโมง ช้อนเอาตะกอนออก เติมน้ำต่างลงไปพร้อมทั้งเติมเกลือเล็กน้อยและขมิ้นที่บดละเอียดลงไปอย่างละครึ่งช้อน เติมน้ำเกลือลงไปเล็กน้อย รวมทั้งใส่ใบและกิ่งส้มป่อยลงไปเคี่ยวประมาณครึ่งชั่วโมง ตักเอากากออกก็ได้น้ำสีตามที่ต้องการ จากนั้นก็นำไหมที่จะย้อมชุบน้ำบิดพอหมาด กระตุกให้เส้นกระจาย นำไปจุ่มลงในน้ำสีต้มให้เดือดนานประมาณ ๒๐ นาที จนได้สีที่ต้องการแล้ว เอาออกซักน้ำให้สะอาดบิดพอหมาด กระตุกให้เรียงเส้นผึ่งให้แห้ง

สีดำจากลูกกระเจา นำเอาลูกกระเจาที่แก่จัดมาป็นหรือตำให้ละเอียด แช่น้ำทิ้งไว้ประมาณ ๑ ชั่วโมง หรือจนกว่าจะได้น้ำสีดำกรองเอาแต่น้ำไว้สำหรับย้อม จากนั้นนำไหมที่ชุบน้ำแล้วมาบิดพอหมาด กระตุกให้เส้นกระจาย ลงย้อมในน้ำสีที่เตรียมไว้ หมั่นกลับบ่อย ๆ เพื่อให้สีดูดซึมเข้าในเส้นไหมอย่างทั่วถึง จากนั้นจึงแช่ทิ้งไว้เมื่อเห็นว่าสีติดดีแล้วก็ยกออกซักน้ำให้สะอาด บิดพอหมาดกระตุกให้เรียงเส้น แล้วผึ่งให้แห้ง

สีดำจากลูกมะเกลือ ดำเนินการโดยนำเอาลูกมะเกลือสดมาตำให้ละเอียดแล้วแช่น้ำ และเอารากลำเจียกหรือต้นเบงที่ตำละเอียดแล้วผสมลงไปด้วยนำเอาไหมที่ชุบน้ำบิดพอหมาด กระตุกตากให้เรียงเส้น แล้วจุ่มลงไปย้อมแล้วนำไปผึ่งแดดให้แห้งจากนั้นก็นำมาย้อม

อีก ๒ - ๓ ครั้ง จนได้สีดำตามที่ต้องการ นอกจากวิธีดังกล่าวแล้วอาจเอาลูกมะเกลือมาทำให้ละเอียดผสมกับใบหญ้าอ่อนแล้วไปแช่ในน้ำค้าง ซึ่งทำมาจากขี้เถ้าของต้นมะขาม กรองเอากากออกก็ได้สีย้อมที่ต้องการ จากนั้นนำไหมที่ต้องการย้อมไปชุบน้ำบิดพอหมาดกระตุกให้เส้นกระจายแล้วเอาจุ่มลงในน้ำย้อมกลับใหม่บ่อย ๆ แล้วปล่อยทิ้งไว้จนเห็นว่าสีติดดีแล้วเอาขึ้นซักน้ำให้สะอาด บิดพอหมาด นำไปกระตุกให้เรียงเส้นและผึ่งให้แห้ง

สีน้ำตาลแก่จากเปลือกไม้โก่งกาง ดำเนินการโดยนำเอาเปลือกไม้โก่งกางที่แห้งพอหมาด ๆ มาล้างให้สะอาด แช่น้ำไว้ ๑ คืน แล้วต้มเคี่ยวไว้ ๒ วัน กรองเอาแต่น้ำทิ้งเหลือไว้แต่น้ำย้อม แล้วเอาสารเคมีไฮโดรซัลไฟต์ผสมลงไปเพื่อให้สีติดดี นำเอาไหมที่จะย้อมไปชุบน้ำแล้วบิดพอหมาดกระตุกให้เส้นไหมกระจายจุ่มลงไป ตั้งไฟให้เดือดนาน ๓๐ นาที จึงเอาออกซักน้ำให้สะอาด บิดพอหมาดนำไปกระตุกให้เรียงเส้น และผึ่งให้แห้ง

สีกาบิแกมเขียวจากเปลือกเอกากับแก่นขนุน ดำเนินการโดยเอาเปลือกเอกาสด ๆ มาล้างน้ำแล้วผึ่งแดด ๒ - ๓ แดด พักทิ้งไว้เอาแก่นขนุนแห้งหั่นหรือไสบาง ๆ ด้วยกบ นำมาต้มรวมกันในอัตราส่วน เปลือกเอกา ๓ ส่วน แก่นขนุน ๑ ส่วน ต้มเคี่ยวให้เดือด แล้วกรองเอาแต่น้ำ ก่อนย้อมต้องเติมสารส้มลงไปเพื่อให้สีติดทนทาน จากนั้นดำเนินการย้อม เช่นเดียวกันกับสีม่วงอ่อนจากลูกหว้า

สีกาบิแกมเหลืองจากหมากสงกับแก่นกาแล (แก่นเข) ดำเนินการโดยนำลูกหมากสงที่แห้งแล้วประมาณ ๑ กิโลกรัม ตำหรือปั่นให้พอหยาบ ๆ ต้มในน้ำเดือดประมาณ ๒ ชั่วโมง กรองเอาแต่น้ำเก็บไว้ เอาแก่นกาแลหั่นหรือไสให้บาง ๆ ลงเคี่ยวให้น้ำงวด ซ้อนกากทั้งเอาน้ำย้อมทั้งสองผสมกันโดยใช้น้ำย้อมจากหมากสง ๓ ส่วน และน้ำย้อมจากแก่นกาแล ๑ ส่วน พร้อมทั้งนำจุนสีหรือสารส้มประมาณ ๕๐ กรัม ผสมลงไปคนให้เข้ากันเอาไหมที่จะย้อมชุบน้ำบิดพอหมาด กระตุกให้เส้นกระจายจุ่มลงในน้ำย้อมประมาณ ๒ ชั่วโมง แล้วซักน้ำให้สะอาด บิดพอหมาดนำไปกระตุกให้เรียงเส้นแล้วผึ่งให้แห้ง

สีส้มแดงเลือดนกจากลูกสะตี่ ดำเนินการโดยนำส่วนที่เป็นเมล็ดสีแดงของลูกสะตี่มาต้มจนสีภายในเมล็ดออกเป็นสีแดงเข้ม แล้วกรองให้สะอาดเอาแต่น้ำ นำไหมที่จะย้อมชุบน้ำบิดพอหมาดกระตุกให้เส้นไหมกระจายลงย้อม กลับไหมไปมาจนสีติดดีเอาออกซักน้ำให้สะอาด บิดพอหมาดกระตุกให้เรียงเส้นและผึ่งให้แห้ง

สีทองอ่อน (กระดังงา) จาการากแกลง (มะพูด) ดำเนินการโดยนำเอารากของแกลงมาผ่าให้เป็นชิ้นเล็ก ๆ ผึ่งแดดให้แห้ง ต้มเคี่ยวนาน ๓ - ๔ วัน แล้วกรองเอาแต่น้ำ

สีแล้ว นำไหมที่จะย้อมชุปน้ำบิตพอหมาดกระตุกให้เส้นไหมกระจายลงย้อมประมาณ ๑ ชั่วโมง เอาออกชกน้ำให้สะอาดกระตุกให้เรียงเส้นผึ่งให้แห้ง

สีเขียวจากเปลือกต้นมะริด ดำเนินการโดยนำเอาส่วนที่เป็นเปลือกมะริดมา หั่นหรือสับเปลือกมะริดให้เป็นชิ้นเล็ก ๆ แล้วนำไปต้มประมาณ ๒๐ นาที ช้อนเอาเปลือกออก คั้นเอาแต่น้ำใสเดิมลงไป ใส่สีน้ำมะเกลือเล็กน้อย แล้วใส่ปูนขาวและใบส้มป่อยลงไป ทิ้งไว้สักพักแล้วกรองให้เหลือแต่น้ำสีพร้อมที่จะย้อมได้ การย้อมก็นำเอาน้ำย้อมที่เตรียมไว้ตั้งไฟให้อุ่น นำไหมชุปน้ำบิตพอหมาดกระตุกให้เส้นไหมกระจายจุ่มลงไปย้อมและดำนาน ประมาณ ๒๐ นาที จนได้สีที่ต้องการจึงเอาออกชกน้ำให้สะอาด นำไปกระตุกให้เรียงเส้นแล้ว นำไปผึ่งให้แห้ง

สีเขียวจากใบหูกวาง ดำเนินการโดยนำเอาส่วนในที่มีสีเขียวของต้นหูกวาง มาคั้น หรือตำกรองเอาแต่น้ำตั้งไฟให้เดือดเอาไหมที่จะย้อมชุปน้ำบิตพอหมาดกระตุกให้เส้นไหมกระจาย ลงย้อมจนสีติดดีแล้วนำออกล้างน้ำกระตุกให้เรียงเส้นผึ่งให้แห้ง

สีเขียวจากเปลือกกระหูด ดำเนินการโดยนำเอาเปลือกกระหูดล้างน้ำให้ สะอาด แล้วทุบให้แตกพอยาบ ๆ แช่น้ำสะอาดทิ้งไว้ประมาณ ๑ คืน เสร็จแล้วนำมาต้ม เคี่ยวจนได้ที่ต้องการ แล้วกรองให้เหลือเฉพาะน้ำ เอาสารส้มใส่ไปเล็กน้อยเอาไหมชุปน้ำบิต พอหมาดกระตุกให้เส้นไหมกระจาย ลงย้อมเมื่อสีติดดีแล้วนำออกล้างน้ำสะอาด กระตุกให้เรียง เส้นและผึ่งให้แห้ง

สีเขียวจากเปลือกสมอ ดำเนินการโดยนำเอาเปลือกสมอล้างน้ำให้สะอาด เอาเปลือกทุบให้แตกพอยาบ ๆ ต้มเคี่ยวให้แห้งพอสมควรแล้วรินเอาเฉพาะน้ำใส่ภาชนะไว้ เอาไหมที่ผ่านการย้อมครามแล้วลงย้อมในน้ำร้อนที่ยังร้อน ต้มให้เดือดประมาณ ๑ ชั่วโมง หมั่น กลับไหมย้อมไปมาบ่อย ๆ เมื่อสีติดดีแล้ว ยกออกล้างน้ำสะอาด บิตพอหมาดกระตุกให้เรียง เส้นผึ่งให้แห้ง

สีชมพูจากต้นมหาหงส์ ดำเนินการโดยนำเอาส่วนที่เป็นเปลือกของต้น มหาหงส์มาสับให้ละเอียดต้มน้ำให้เดือด ๑ ชั่วโมง แล้วช้อนเอาเปลือกมหาหงส์ออก เติม ไม้ฝางซึ่งผ่าเป็นชิ้นเล็ก ๆ ลงไปต้มในน้ำเดือดนาน ๑ ชั่วโมง เติมน้ำส้มป่อยลงไป ๑ กำ ต้มต่อไปอีกเล็กน้อย แล้วช้อนเอากากออกเติมน้ำดังลงไป จะได้น้ำย้อมเป็นสีชมพูตาม ต้องการ เอาไหมชุปน้ำบิตพอหมาดกระตุกให้เส้นไหมกระจายจุ่มลงในน้ำย้อม ต้มให้เดือดนาน ประมาณ ๓๐ นาที จึงเอาออกชกน้ำบิตพอหมาด กระตุกให้เรียงเส้น ผึ่งให้แห้ง

การย้อมสีวิทยาศาสตร์หรือสีสังเคราะห์ เป็นสีอีกประเภทหนึ่งที่นิยมใช้ในปัจจุบัน เนื่องจากการหาพืชที่จะใช้ทำสีนั้นค่อนข้างหายาก สีวิทยาศาสตร์ที่ใช้ย้อมไหมเป็นสีที่มีความเป็นกรด เรียกว่า สีแอซิด (Acid Dyestuff) ซึ่งมีขายในท้องตลาดทั่วไปขึ้นอยู่กับว่าจะเลือกใช้สีชนิดใดในการย้อม

การย้อมสีวิทยาศาสตร์มีวิธีการดังนี้

(๑) วิธีเตรียมน้ำย้อม การเตรียมน้ำย้อมใช้ส่วนผสมระหว่าง น้ำสารเคมี และสี ต่อไหม ๑ กิโลกรัม ดังตาราง ๑

ตาราง ๑ แสดงอัตราส่วนระหว่างไหมกับวัสดุที่ใช้ในการเตรียมน้ำย้อมสี

ส่วนผสม	ปริมาณไหม ๑ กิโลกรัม
	ปริมาณส่วนผสมที่ใช้
น้ำ = ไหม = ๓๐ : ๑	น้ำ ๓๐ ลิตร
สบู่เทียม ๑ กรัม/ลิตร	สบู่เทียม ๓๐ กรัมหรือ ๓ ช้อน
สี ๐.๕ - ๓%	สี ๕ - ๓๐ กรัมหรือ ๑ - ๓ ช้อน
เกลือ ๑๐ - ๒๐%	เกลือ ๑๐๐ - ๒๐๐ กรัมหรือ ๖ - ๑๒ ช้อน
กรดน้ำส้มเข้มข้น ๘๕% จำนวน ๑ - ๓%	กรดน้ำส้ม ๑๐ - ๓๐ ซีซีหรือ ๑ - ๓ ช้อน

ทั้งนี้การย้อมสีในส่วนผสมดังกล่าว ควรจะใช้อุณหภูมิประมาณ ๙๐ - ๙๕ องศาเซลเซียส โดยใช้เวลาย้อม ๑ ชั่วโมง

(๒) วิธีละลายสี ใช้สีผสมกับน้ำเย็น หรือน้ำสบู่เทียมเล็กน้อยคนให้เป็นเนื้อเดียวกัน จากนั้นเติมน้ำร้อน ๖๐ - ๗๐ องศาเซลเซียสลงไปคนให้ละลายแล้วกรองเอาน้ำสี

(๓) วิธีย้อม ดำเนินการโดยเตรียมน้ำย้อมให้อุ่นประมาณ ๔๐ องศาเซลเซียส เติมสบู่เทียม เกลือแกง สีที่ละลายแล้ว คนให้เข้ากันนาน เอาไหมที่จะย้อมไปชุบน้ำ ปิดพอหมาดกระตุกเส้นให้กระจายน้ำลงไปย้อมคนกลับไปกลับมานจนทั่วนานประมาณ ๙๐ นาที เร่งอุณหภูมิให้เดือด ๙๐ - ๙๕ องศาเซลเซียสเอาไหมออกแล้วเติมกรดน้ำส้มลงไป จากนั้นเอาไหมลงย้อมต่ออีกนาน ๓๐ - ๔๐ นาที (ในกรณีที่ย้อมครบเวลาแล้ว แต่น้ำสียังเหลืออยู่อีกมาก อาจแก้ได้โดยการเติมกรดน้ำส้มต่อไปอีก ๑ - ๒ % หรือ ๑๐ - ๒๐ ซีซี ตั้งไฟต่อไปอีก ๒๐ - ๓๐ นาที เสร็จแล้วนำออกบิดซักในน้ำสะอาด บิดพอหมาดกระตุกให้เรียงเส้นแล้วนำไปผึ่งให้แห้ง)

จากที่กล่าวมาแล้วข้างต้นเป็นทั้งการย้อมสีไหมทั้งสีธรรมชาติและสีวิทยาศาสตร์ ซึ่งตัวอย่างของการย้อมที่กล่าวถึงนั้นเป็นการย้อมสีเดียวหรือสีพื้นรวมทั้งการย้อมสีเส้นยืนด้วย สำหรับการย้อมเส้นพุ่งหรือย้อมมัดหมี่นั้นจะมีการย้อมหลายครั้งขึ้นอยู่กับลายที่ต้องการส่วนรายละเอียดของการย้อมแต่ละครั้งอาจจะแตกต่างกันออกไป เช่น มีการหยอดสีย้อมเฉพาะแห่งหรือเฉพาะลวดลาย เป็นต้น แต่อย่างไรก็ตามการย้อมครั้งสุดท้ายก็จะคล้ายคลึงกัน

การเตรียมการผลิตผ้าไหมมัดหมี่

เนื้อผ้าทุกชนิดจะมีเส้นด้าย ๒ ลักษณะคือ เส้นไหมยืนและเส้นไหมพุ่ง การทอผ้าไหมมัดหมี่ก็เช่นเดียวกันกับผ้าชนิดอื่น ๆ การผลิตผ้าไหมมัดหมี่ผู้ผลิตหรือผู้ทอจะต้องเตรียมเส้นไหม ๒ ลักษณะคือ เส้นไหมพุ่งและเส้นไหมยืน รวมทั้งเตรียมความเรียบร้อยของทุกทอผ้าด้วยดังนี้ (ทองสุข วันแสน. ๒๕๓๗ : ๓๖ - ๔๑)

การเตรียมเส้นไหมพุ่งหรือไหมทอ การเตรียมเส้นไหมพุ่งสำหรับทอผ้าไหมมัดหมี่ดำเนินการดังต่อไปนี้

๑. กรอไหมที่สาวแล้วเข้าอัก พร้อมกับแกะปมปม ซึ่งเรียกว่าชีไหมไปด้วย
๒. เช็นไหมหรือปั่นไหมจากอัก เพื่อให้เนื้อแน่นเข้าหลอดคันโดยใช้ใน
๓. กรอไหมจากหลอดคันเข้ากัง เพื่อทำปอยไหมหรือเข็ดไหม ทั้งนี้โดย ๘๐ รอบกัง จะเรียก ๑ ใจ และประมาณ ๒๕ - ๓๐ ใจเป็น ๑ ปอย ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับขนาดของกัง ถ่างใหญ่อาจใช้ ๒๕ ใจ และกังเล็กก็จะใช้ถึง ๓๐ ใจ ไหม ๑ ปอย จะทอผ้าได้หนึ่งผืน หรือความยาว ๑๘๐ - ๒๐๐ เซนติเมตร

๔. นำไหมที่ทำปอยแล้วไปฟอก การจะฟอกก็ปอยนั้นขึ้นอยู่กับจำนวนผืนที่จะทอ สำหรับการฟอกไหมดังกล่าวดำเนินการเพื่อฟอกชีผึ้งหรือกาเวเซอร์ซิน (Sericin) ที่หุ้มเส้นไหมให้หลุดออกเพื่อจะย้อมสีติดได้ง่าย การฟอกไหมโดยวิธีชาวบ้านจะใช้ต่างซึ่งทำจาก ผักขม เหง้ากล้วย ใบกล้วย ก้านกล้วย งวงตาล ไม้ขี้เหล็ก ใบเพกา อย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้ ผานให้บางผึ่งแดดให้แห้ง แล้วเอาไปเผาจนกระทั่งเป็นขี้เถ้า จากนั้นจึงนำขี้เถ้าไปละลายน้ำ แล้วกรองเอาน้ำต่างที่ใส จากนั้นจึงเอาเส้นไหมลงไปแช่ในน้ำต่างพอสเส้นไหมเปียกชุ่มดีแล้วก็เอาใส่หม้อต้มได้เวลาพอสมควร จึงเอาเส้นไหมขึ้นจากหม้อไปแช่ล้างน้ำเย็นให้สะอาดบิดพอหมาด ๆ แล้วนำไปกระตุกหรือสะบัดให้เส้นไหมเหี่ยยตรงแล้วผึ่งแดดให้แห้งสำหรับปัจจุบันจะใช้น้ำต้มผสมสบู่และโซดาแอช (Sodium Carbonate) โดยกรรมวิธีนั้นจะต้องซังเส้นไหมก่อนเพื่อจะได้คำนวณสัดส่วนระหว่างน้ำ ไหม สบู่ และโซดาแอช กล่าวคือจะใช้สัดส่วนโดยประมาณดังนี้ น้ำ ๑ หม้อใหญ่ประมาณ ๒๐ ลิตร ต่อไหม ๑ กิโลกรัม สบู่ ๑ ก้อนและโซดาแอช ๑๐๐ กรัม เมื่อต้มน้ำจนเดือดและเติมสบู่และโซดาแอชลงไปจนละลายหมดแล้ว ก็

นำไหมลงไปต้มฟอกประมาณ ๒๐ - ๓๐ นาที จากนั้นจึงนำออกไปล้างน้ำให้สะอาดบิดพอหมาด ๆ นำไปสับหรือกระตุกให้ไหมเหี่ยยดตรง แล้วผึ่งแดดให้แห้งเช่นกัน การฟอกไหมดังกล่าวนี้ หากฟอกครั้งแรกปรากฏว่าเส้นไหมยังไม่ขาวและวาว หรือมีสีเหลืองอยู่ ก็ควรจะนำไปต้มฟอกใหม่นกว่าจะขาวและวาว เพราะจะทำให้การย้อมสีติดง่ายและคงทน

๕. นำไหมที่ฟอกแล้วแต่ละปอยไปใส่ระวิงและกรอเข้าอีก

๖. นำไหมที่กรอเข้าอีก แล้วไปคั่นกับหลักคั่นตามลายที่กำหนดในแต่ละผืนที่จะทอ โดยเมื่อคั่นแต่ละผืนเสร็จแล้วก็จะผูกหรือมัดแบ่งแยกลำและมัดคล้องเชือกหัวท้าย เรียกว่าปอยหมี หรือหัวหมี จากนั้นจึงถอดปอยหมีออกจากหลักคั่น ปอยหมีหนึ่งปอยจะทอผ้าได้ความยาว ๑ ผืน

๗. นำปอยหมีไปขึงกับหลักมัดหมี และจัดเรียงลำดับให้ตรงแล้วทำการมัดหมีตามลายที่ออกแบบไว้ในแต่ละผืน โดยในแต่ละผืนเมื่อมัดหมีเสร็จแล้วจะต้องตัดเชือกที่แบ่งลำออกก่อนที่จะถอดออกจากหลักมัดหมี การมัดหมีนั้นในอดีตชาวบ้านจะใช้เชือกกล้วยมัดแต่ในปัจจุบันจะใช้เชือกฟางแทนเพราะหาได้ง่ายกว่า

๘. นำปอยหมีที่มัดเรียบร้อยแล้วไปย้อมสี จากนั้นก็นำมาขึงบนหลักมัดหมีเพื่อมัดเก็บสีที่หนึ่งก่อนนำไปย้อมสีที่สอง พร้อมทั้งตัดเชือกส่วนที่ต้องการย้อมสีที่สองออก ทำเช่นนี้ไปเรื่อย ๆ จนครบสีที่ต้องการย้อม การมัดย้อมครั้งที่สอง สาม ไปเรื่อย ๆ จนครบสีที่ต้องการนั้น จะเรียกว่าการโอบหมี นอกจากนี้แล้วภายหลังการมัดย้อมแต่ละครั้งจะต้องนำปอยหมีที่ย้อมแล้วไปล้างน้ำสะอาดหลาย ๆ ครั้ง และนำไปผึ่งแดดให้แห้งด้วย

๙. นำปอยหมีที่ย้อมครั้งสุดท้ายและล้างน้ำสะอาด แล้วไปแกะเชือกหรือตัดเชือกที่มัดออกด้วยความระมัดระวังไม่ให้เส้นไหมขาด

๑๐. นำปอยหมีที่แกะเชือกมัดหมีออก นำไปใส่ระวิงแล้วกรอเข้าอีก จากนั้นก็นำไปกรอเข้าหลอดพุ่ง และเรียงลำดับหลอดจากหลอดแรกจนถึงหลอดสุดท้ายของแต่ละปอยหมี ปอยหมีแต่ละปอยจะทอได้ความยาวหนึ่งผืน การเรียงลำดับหลอดดังกล่าวจะช่วยป้องกันการสลับที่ของหลอดลายต่าง ๆ เมื่อนำไปทอเป็นผืนผ้าอีกด้วย

การเตรียมเส้นไหมยืนหรือเครือหูก ไหมยืนที่ใช้ทอผ้าไหมมัดหมีมีการเตรียมเช่นเดียวกับการทอผ้าไหมโดยทั่วไปดังนี้

๑. กรอไหมยืนซึ่งเป็นไหมน้อย (ไหม ๑) เข้าอีก พร้อมทั้งแกะปมปมไปด้วย ไหมน้อยจะไม่มีปมปมมากนัก

๒. เช็นไหมหรือปั่นไหมจากอีก เพื่อให้เนื้อแน่นเข้าหลอดคั่นโดยใช้ใน

๓. กรอไหมจากหลอดคันเข้ากง เพื่อทำปอย เช่นเดียวกับการทำไหมพุ่งโดยไหมหนึ่งปอยจะทอผ้าได้ความยาวหนึ่งผืน

๔. นำไหมที่ทำปอยแล้วไปฟอก โดยกระบวนการเดียวกันกับการทำไหมพุ่งโดยจะฟอกจำนวนกี่ปอยก็ขึ้นอยู่กับจำนวนผืนผ้าที่จะทอ

๕. นำปอยไหมยีนที่ฟอกแล้วไปย้อมสี การที่จะย้อมสีอะไรนั้น ผู้ย้อมต้องคำนึงว่าเมื่อทอขัดกับเส้นพุ่งแล้ว จะให้ผืนผ้าออกมาเป็นสีอะไรเช่นต้องการได้ผ้าสีดองอ่อน เส้นยีนอาจเป็นสีเหลือง เส้นพุ่งที่ย้อมครั้งสุดท้ายจะต้องเป็นสีเขียวในทางกลับกัน เส้นยีนอาจเป็นสีเขียวและเส้นพุ่งที่ย้อมครั้งสุดท้ายจะต้องเป็นสีเหลือง เป็นต้น การย้อมสีเส้นยีนส่วนใหญ่มักจะนิยมใช้สีเข้ม เช่น สีดำ น้ำตาล ม่วงแก่ น้ำเงิน เป็นต้น เมื่อย้อมเสร็จแล้วจะต้องนำไปล้างน้ำสะอาด ๒ - ๓ ครั้ง ถ้าเห็นว่าสียังตกอยู่ก็ต้องย้อมสีอีก และนำไปล้างน้ำอีกจนกว่าเห็นว่าสีไม่ตก

๖. นำปอยไหมยีนที่ย้อมสีและล้างน้ำแล้วบิดพอหมาดไปลงแป้งบิดน้ำออก กระจุกเส้นไหมให้แตกกระจายออกจากกัน นำออกผึ่งแดด กระจุกเส้นไหมอีก ๒ - ๓ ครั้งเมื่อเส้นไหมแห้งไม่รวมตัวกันแล้ว นำปอยไหมทั้งหมดไปใส่ราวไม้ไผ่ และใช้ไม้ไผ่อีกลำหนึ่งถ่วงส่วนล่างของปอยไหมดังกล่าว จากนั้นใช้หวีที่ทำด้วยซกหรือเส้นฝอยของต้นตาลหวีไหมให้เส้นเกลี้ยง แล้วจึงเก็บเพื่อเตรียมกรอเข้าหลอดคันหรืออีก

๗. นำไหมยีนที่ลงแป้งแล้วกรอเข้าหลอดคันหรืออีก ใช้ระวิงและไนหรือใช้ระวิงกับหางหนู การกรอไหมในขั้นนี้ อาจแยกเป็นหนึ่งปอยต่อหลอดคันหรืออีก หรือสองปอยต่อหลอดคันหรืออีก แล้วแต่ความเหมาะสม แต่ถ้ากรอเข้าหลอดคันหลายหลอดหรือหลายอีก เมื่อนำไปคันก็จะทำให้คันเสร็จเร็วเพราะคันได้หลายเส้นพร้อม ๆ กัน

๘. นำไหมที่กรอเข้าหลอดคัน แล้วไปคันทำเครือหูกในหลักคัน การคันไหมดังกล่าวจะมากหรือน้อยเท่าใดขึ้นอยู่กับฟืมที่ใช้และจำนวนผืนผ้าที่จะทอ

๙. นำไหมยีนหรือเครือหูกที่คันเรียบร้อยแล้วไปร้อยพันหวีหรือสอดฟืม ในขั้นตอนนี้จะสอดเส้นไหมยีนที่เก็บขัดกันตอนที่คันเข้าช่องพันหวีหรือพันฟืมช่องละคู่หรือ ๒ เส้น โดยใช้ไม้สอดช่วยเกี่ยวเส้นไหมดังกล่าวสอดเข้าไปในช่องหวีจนครบทุกช่องพันหวี การสอดแต่ละครั้งจะนำเอาเส้นไหมแต่ละคู่ขึ้นไปผูกหรือคล้องกับไม้ไม่ให้เส้นไหมยีนที่สอดพันหวีแล้วหลุดออกมาคืน อย่างไรก็ตามในขั้นนี้กรณีที่ใช้ฟืมซึ่งเคยทอผ้ามาแล้ว ฟืมจะมีส่วนของเส้นไหมยีนซึ่งร้อยพันหวีจากที่ทอผ้าครั้งก่อนอยู่แล้ว เรียกตามภาษาอีสานว่า “กกหูก” รวมทั้งมีตะกอหรือเขาอยู่ด้วย การใช้ฟืมดังกล่าวจึงไม่ต้องร้อยพันหวีใหม่ แต่จะนำไหมยีนที่คันใหม่นี้มาต่อ

เข้ากับเส้นไหมยืนที่มีอยู่แล้วได้เลย การทำเช่นนี้ภาษาอีสานเรียกว่า “สืบทูก” การใช้ฟืมที่เคยใช้แล้วจะช่วยลดขั้นตอนของการเตรียมทูกทอผ้าได้ค่อนข้างมาก

การเตรียมความเรียบร้อยของทูกทอผ้า หลังจากการร้อยพันหวีหรือสืบทูกเรียบร้อยแล้ว จะต้องเตรียมความเรียบร้อยหรือเตรียมความพร้อมของทูกที่จะทอผ้าดังนี้

๑. **แขวนฟืมโดยใช้เชือกผูก ๒ ด้าน** กับราวไม้ที่พาดอยู่บนโครงทูกและหากฟืมมีตะกอ หรือเขาแล้วก็ผูกตะกอหรือเขากับไม้ค้ำเขาซึ่งพาดอยู่บนโครงทูกเช่นเดียวกัน

๒. **เลื่อนเส้นไหมยืนหรือเครื่องทูกให้พอเหมาะ** เพื่อให้สามารถนำไม้คล้องเส้นไหมยืนที่ขัดไม่ให้เส้นยืนหรือเครื่องทูกหลุดออกจากพันหวี หรือพันฟืมไปผูกกับไม้ม้วนผ้าหรือสอดเข้าร่องไม้ม้วนผ้า

๓. **ปรับแต่งปลายอีกด้านหนึ่งของเส้นไหมยืน** หรือเครื่องทูกซึ่งพันอยู่กับกระดานม้วนทูก โดยพยายามคลี่เส้นยืนให้กระจายออกอย่างสม่ำเสมอตามความกว้างของฟืมหรือกระดานม้วนทูก แล้วขึงให้ตึง ต่อจากนั้นก็ดำเนินการเก็บตะกอ หรือผูกเขา การเก็บตะกอหรือผูกเขาในการทอผ้าไหมมัดหมี่จะมี ๒ หรือ ๓ ตะกอ กล่าวคือ ถ้าต้องการให้หน้าผ้าทั้ง ๒ ด้านเหมือนกันก็ใช้ ๒ ตะกอ แต่ถ้าต้องการผ้า ๒ หน้า หรือผ้า ๒ ด้านไม่เหมือนกัน และมีความหนามากขึ้นก็ใช้ ๓ ตะกอ เป็นต้น เมื่อเก็บตะกอเสร็จแล้วก็ใช้เชือกผูกตะกอแขวนกับไม้ค้ำตะกอหรือไม้ค้ำเขาในระดับเดียวกับฟืม อย่างไรก็ตาม ในกรณีการใช้ฟืมซึ่งเคยทอผ้าแล้วในขั้นนี้ก็ไม่จำเป็นต้องเก็บตะกออีก ยกเว้นต้องการใช้ตะกอมากขึ้น

๔. **นำเชือกมาผูกโยงตะกอเข้ากับดินฟืม หรือดินเหยียบ** ซึ่งเป็นไม้ ๒ อัน หรือ ๓ อัน หรือมากกว่านี้ ขึ้นอยู่กับจำนวนตะกอหรือจำนวนเขาของทูกที่จะใช้ทอ ซึ่งดินเหยียบจะช่วยรั้งให้ไหมยืน หรือเครื่องทูกให้ขึ้นลงสลับกันและเปิดช่องให้พุ่งกระสวยในขณะที่ทอผ้า

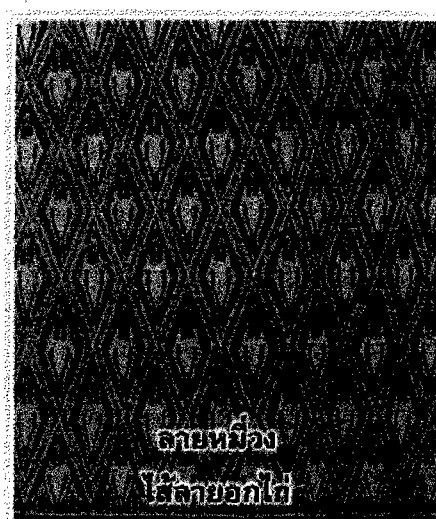
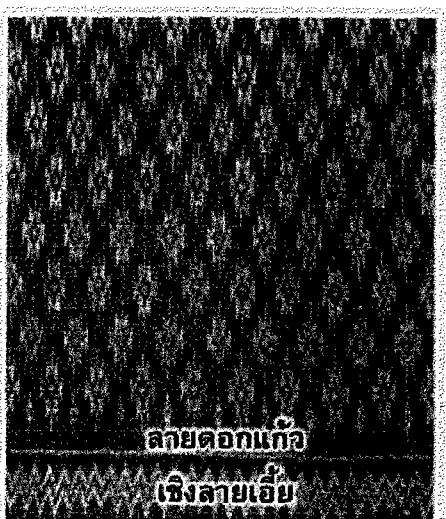
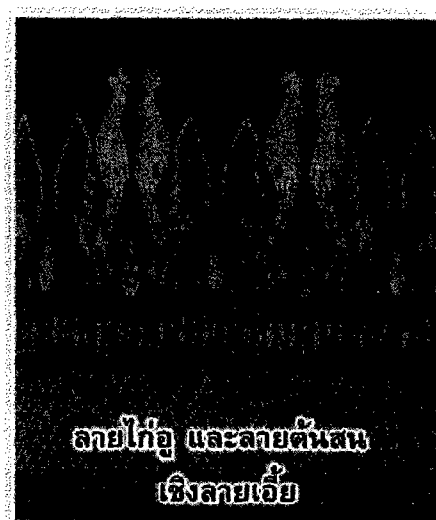
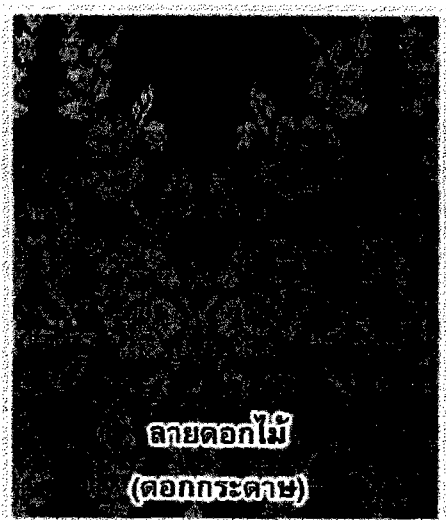
การทอผ้าไหมมัดหมี่

ผ้าไหมไทยที่ใช้กรรมวิธีการทอด้วยมือ เครื่องทอทำด้วยไม้มีทั้งชนิดทูกพื้นเมืองและกึ่งกระตุก ผ้าพื้นมักทอด้วยกึ่งกระตุกเพราะทอได้รวดเร็ว แต่ฝ้ายก็ต้องทอด้วยทูกพื้นเมืองซึ่งใช้เวลาในการทอยาวนานมากกว่า ฝืนหนึ่งอาจใช้เวลาถึง ๓ เดือนถ้าลายของผ้านั้นละเอียดและซับซ้อนมาก

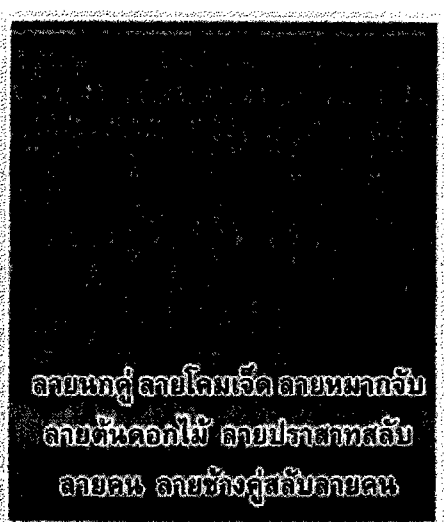
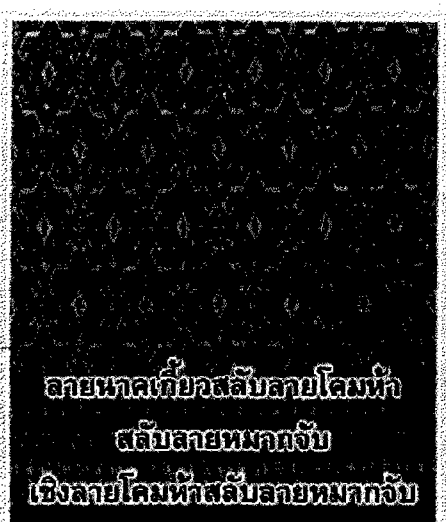
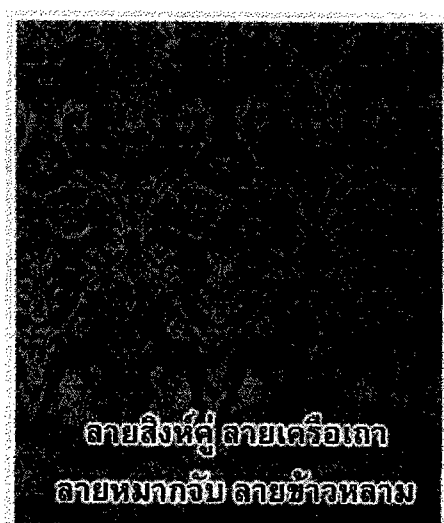
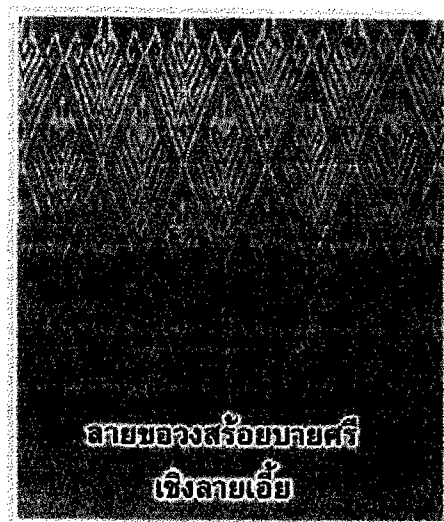
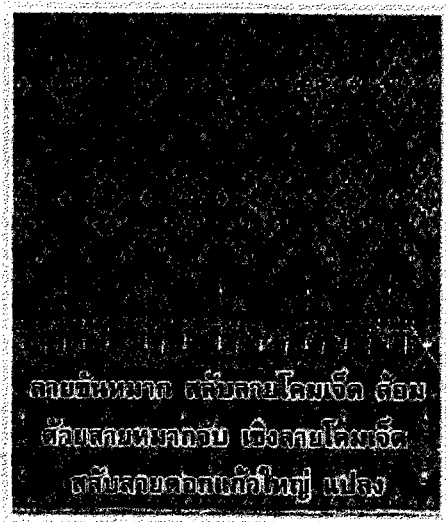
ขั้นตอนการทอผ้า เมื่อเตรียมหูกเรียบร้อยแล้วก่อนดำเนินการทอผ้า ผู้ทอจะต้องตรวจสอบความเรียบร้อยอีกครั้งหนึ่ง เช่น ดูความตึงของหูก เหยียบดินฟืมที่ผูกโยงแต่ละตะกอลเพื่อดูการขึ้นลงของเส้นไหมยืนหรือเครือหูกและการเปิดช่องที่จะทำให้การสอดกระสวยได้สะดวก

นอกจากนี้จะต้องสังเกตดูว่าเส้นไหมเป็นปุยหรือไม่ ถ้าเป็นปุยจะก่อให้เกิดการขึ้นลงสลับกันของเส้นไหมยืนขณะเหยียบดินฟืมไม่สะดวก ก็จะต้องหวีเส้นไหมยืนด้วยน้ำข้าว จากนั้นก็นำหลอดเส้นพุ่งซึ่งร้อยเรียงลำดับไว้แล้วมาใส่ลงกระสวยตามลำดับ แล้วเริ่มลงมือทอโดยเหยียบดินฟืมแล้วสอดกระสวยสลับกันไปตามลำดับลวดลายที่ออกแบบไว้อย่างระมัดระวัง การทอผ้าไหมมัดหมี่นั้นจะต้องใช้ความละเอียดและพิถีพิถันมากเมื่อพุ่งกระสวยไปครั้งหนึ่งก็ต้องดูว่าตรงดอกลายที่มัดไว้หรือไม่ ถ้าไม่ตรงก็ต้องจัดให้ตรงแล้วจึงทอต่อไปได้ ด้วยเหตุดังกล่าวนี้เองจึงเป็นที่ยอมรับกันว่าการทอผ้าไหมมัดหมี่ต้องอาศัยทักษะและความอดทนมาก จึงจะทำให้การทอผ้าไหมมัดหมี่ประสบผลสำเร็จมีคุณภาพและความสวยงาม

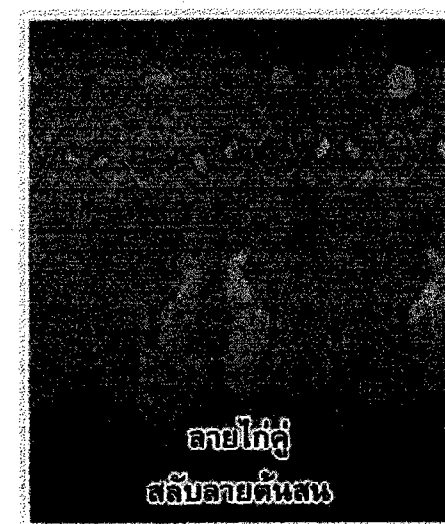
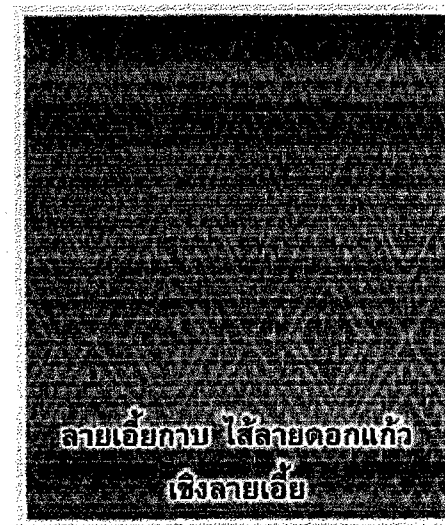
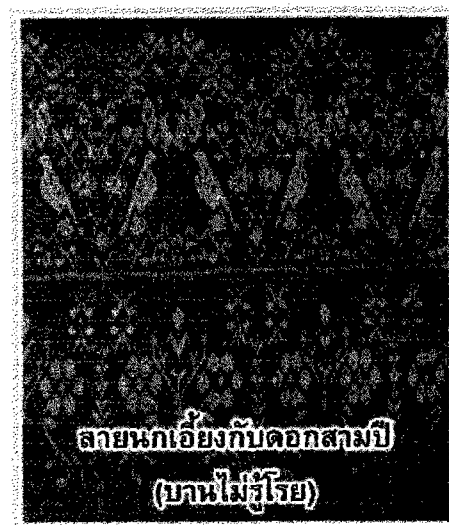
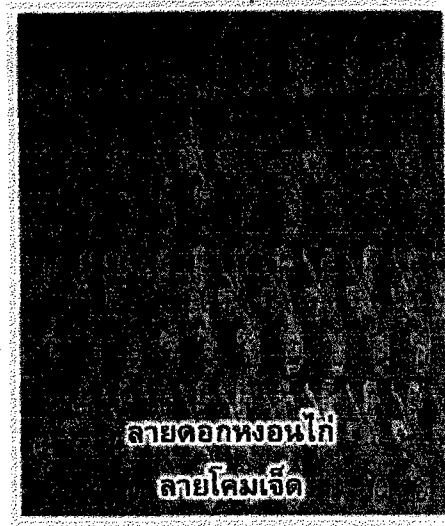
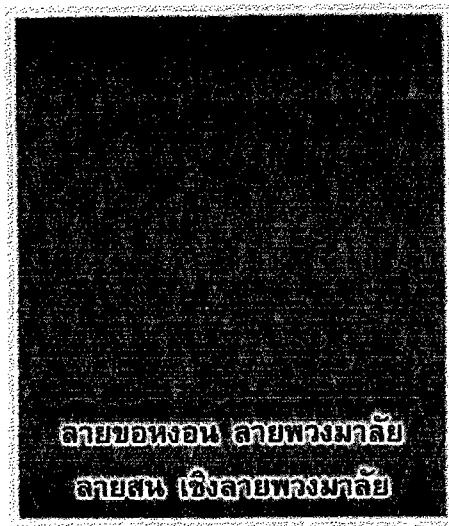
ในปัจจุบันนี้การทอผ้าไหมมัดหมี่ผู้ทอไม่จำเป็นต้องปลูกหม่อน เลี้ยงไหมและสาวไหมก็สามารถทำได้ เพราะสามารถไปซื้อเส้นไหมจากท้องตลาดมาทำได้

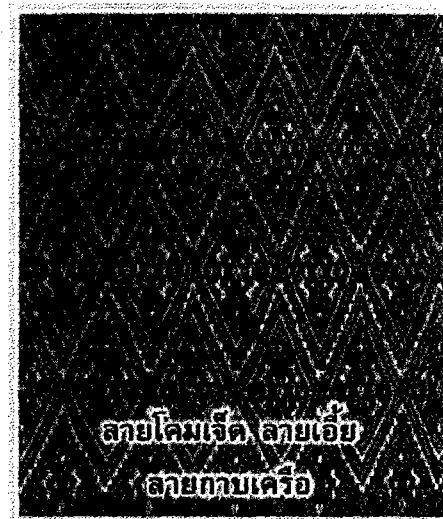
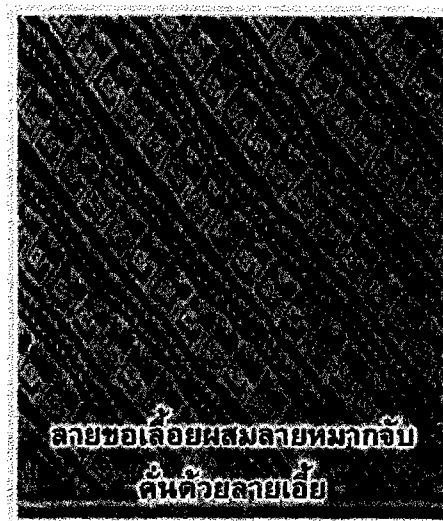
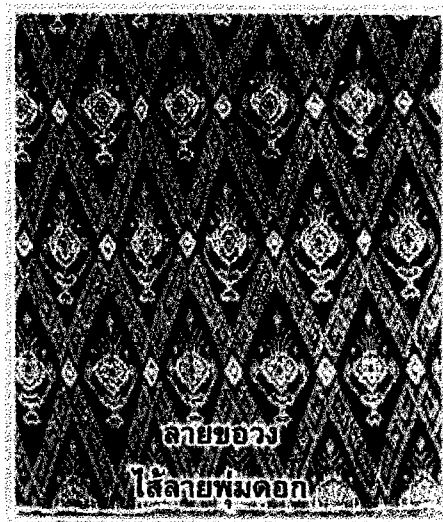
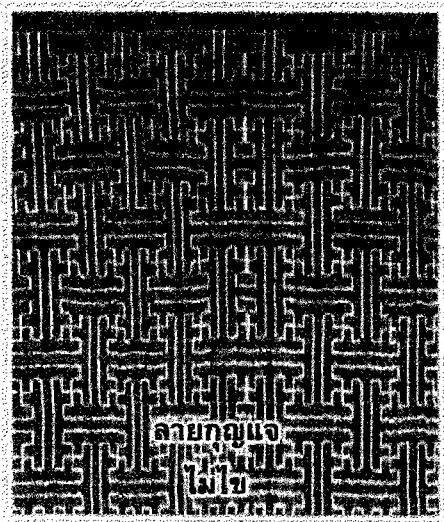
ภาพประกอบ ๙ ลายผ้าไหมมัดหมี่แบบต่าง ๆ

ภาพประกอบ ๙ ลายผ้าไหมมัดหมี่แบบต่าง ๆ (ต่อ)

ภาพประกอบ ๙ ลายผ้าไหมมัดหมี่แบบต่าง ๆ (ต่อ)

ภาพประกอบ ๙ ลายผ้าไหมมัดหมี่แบบต่าง ๆ (ต่อ)

บทที่ ๕

แผนกทอผ้าไหม ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม

การจัดตั้งหัตถกรรมผ้าไหมในศูนย์ศิลปาชีพ

จากปัญหาค่าครองชีพของประชาชนในปัจจุบันทำให้ความต้องการในการหารายได้เพิ่มเพื่อให้เพียงพอแก่การดำรงชีพมีมากขึ้นกว่าในอดีต โดยเฉพาะความต้องการหารายได้เพิ่มจากฝ่ายแม่บ้าน ซึ่งบางคนก็มีเวลาว่างและบางคนก็ไม่แข็งแรงพอที่จะออกไปทำงานหนักอยู่กลางแสงแดด จึงยินดีที่จะประกอบอาชีพเสริมเป็นการเพิ่มรายได้ให้กับครอบครัว

โครงการอาชีพเสริมสำหรับสตรีในชนบทที่สำคัญโครงการหนึ่ง ก็คือ โครงการฟื้นฟูงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน มีความประสงค์ที่จะนำวัตถุดิบที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นมาใช้ให้เกิดประโยชน์ ก่อให้เกิดการจัดตั้ง มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เป้าหมายหลักเพื่อส่งเสริมสนับสนุนงานหัตถกรรมพื้นบ้านชนิดต่าง ๆ อย่างเป็นระบบและต่อเนื่อง การพระราชทานอาชีพเสริมให้ราษฎรในท้องถิ่นนั้น ทรงคำนึงถึงทรัพยากรธรรมชาติ ภูมิประเทศ ภูมิอากาศ ความต้องการและความสามารถของราษฎร วัฒนธรรมและประเพณีที่ดั้งเดิมของแต่ละท้องถิ่นด้วย

โครงการอาชีพเสริมโครงการแรกที่ทรงเริ่ม ได้แก่ โครงการทอผ้าไหม เพราะทรงทอดพระเนตรเห็นชาวบ้านทางภาคอีสานที่มาฝึกรับเสด็จนั้น แม้จะยากจนแต่ก็นุ่งซิ่นไหมที่มีลวดลายต่าง ๆ กัน แลดูหลากสีสัน งดงาม ตรงกันข้ามกับในเมืองหลวงที่ผ้าไหมเป็นของที่มียาราคาสูง แต่ชาวบ้านในชนบทกลับใช้นุ่งห่มในชีวิตประจำวัน แม้แต่ออกไปทำนาทำไร่ก็ยังนุ่งผ้าไหม ผ้าโสร่งไหม อยู่บ้านก็คล้องผ้าขาวม้าไหม เป็นต้น

สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงเห็นว่าผ้าไหมเหมาะที่จะเป็นอาชีพเสริมให้แก่ชาวบ้าน เนื่องจากชาวบ้านมีความสามารถในการทอผ้าไหมอยู่แล้วเพราะได้รับการสืบทอดมาจากปู่ย่าตายายและทำติดต่อกันมานาน วัสดุอุปกรณ์ก็เป็นของที่หาได้ในท้องถิ่นและแทบไม่ต้องลงทุนเพิ่มเติมแต่อย่างใด เพียงแต่ให้การสนับสนุนและส่งเสริมให้ชาวบ้านสนใจทอผ้าไหมมากขึ้นจนพอที่จะนำออกขาย ก็จะเป็นช่องทางหนึ่งที่ช่วยให้มีรายได้เลี้ยงตนเองและครอบครัวในยามที่ไร่นาประสบภัยธรรมชาติ หรือในยามว่างจากการทำนาทำไร่ รวมทั้งผู้ที่ไม่มีไร่นาก็สามารถประกอบอาชีพการทอผ้าไหมอยู่กับบ้านได้

ผ้าไหมที่ชาวบ้านทางภาคอีสานนุ่งห่มมีความสวยงามทั้งลายผ้าและความละเอียดของเนื้อผ้า เช่น ผ้าไหมที่เรียกว่า ผ้าไหมมัดหมี่ ซึ่งชาวบ้านทอขึ้นใช้ในครัวเรือน และเป็นมรดกทางศิลปวัฒนธรรมที่สืบทอดมาแต่อดีตอันยาวนาน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้

การส่งเสริมผ้าไหมมัดหมี่และผ้าไหมพื้นเป็นแผนกหนึ่งในศูนย์ศิลปาชีพ เรียกชื่อว่า “แผนกทอผ้าไหม”

ผ้าไหมมัดหมี่ของมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ซึ่งได้โปรดให้ส่งเสริม พัฒนา เผยแพร่ และสนับสนุนนั้นใช้วัตถุดิบซึ่งเป็นเส้นไหมพันธุ์พื้นบ้าน ทั้งเส้นไหมยืนและเส้นไหมพุ่ง เส้นไหมพันธุ์พื้นบ้านจะมีสีเหลือง และมีคุณลักษณะพิเศษในการดูดซึมสีที่ย้อม ทำให้เส้นไหมมีสีสด เกิดเงาเหลือบที่สวยงามเป็นประกายพิเศษต่างกว่าไหมพันธุ์อื่น รวมทั้งชาวบ้านมีความคุ้นเคยกับวิธีเลี้ยงดูไหมพันธุ์พื้นบ้านเป็นอย่างดีอยู่แล้ว

แผนกทอผ้าไหม บ้านกุดนาขาม

การทอผ้าไหมพื้นและการทอผ้าไหมมัดหมี่เป็นศิลปะพื้นบ้านของชาวอีสาน ในอดีตเป็นการทอเพื่อใช้ในครัวเรือนเป็นส่วนใหญ่ พื้นที่ที่มีการทอผ้าไหมกันมาก ได้แก่ ภาคอีสานและบางจังหวัดในภาคเหนือ ในระยะหลัง ๆ ผ้าไหมได้เสื่อมความนิยมลงเพราะทำยากและเสียเวลาในการทอมาก การซื้อผ้าสำเร็จจากท้องตลาดนั้นทำได้สะดวกกว่า และราคาถูกกว่า สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ทรงพระราชดำริเกี่ยวกับการส่งเสริมการทอผ้าไหมว่า (เอกสารสิ่งพิมพ์. ๒๕๓๙ : ๖ - ๗)

ต่อไปภายหน้าโลกจะประสบภาวะน้ำมันขาดแคลน รวมทั้งเครื่องอุปโภคบริโภค
การทำงานส่วนใหญ่อาจจะต้องหันมาใช้มือทำแทนเครื่องจักร จึงควรฟื้นฟู การทอผ้า
ด้วยมือ เพื่อนำมาใช้เป็นเครื่องนุ่งห่มและรักษาศิลปะพื้นบ้านของท้องถิ่นนั้นให้คงอยู่

การดำเนินงานของโครงการส่งเสริมการทอผ้าไหม และการทำไหมได้ขยายออกไปอย่างกว้างขวาง สมาชิกที่ทอผ้าไหมไม่เป็นที่ได้รับการส่งเสริมให้ปลูกหม่อนเลี้ยงไหมเพื่อขายให้กับ ชาวบ้านที่ไม่มีเส้นไหมจะทอ มีการจัดตั้งกลุ่มทอผ้าไหมและรับชาวบ้านเป็นสมาชิกเพิ่มขึ้นในหลายพื้นที่ เป็นโครงการส่งเสริมอาชีพโครงการหนึ่งที่ทำรายได้ให้แก่ประชาชนที่เป็นสมาชิกของมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพฯ

สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ทรงเห็นว่าศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขามในระยะเริ่มต้นมีโรงงานเครื่องปั้นดินเผาแต่เพียงอย่างเดียว ยังไม่เป็นการส่งเสริมอาชีพที่เพียงพอ ควรจะมีอาชีพเสริมด้านอื่นที่ราษฎรถนัดเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะโครงการทอผ้าไหมมัดหมี่ ซึ่งเป็นอาชีพที่ราษฎรมีความถนัดอยู่แต่เดิม จึงมีพระราชเสาวนีย์ให้นางราษฎรบ้านกุดนาขามและหมู่บ้านใกล้เคียงไปฝึกอบรมเพิ่มเติมที่โรงฝึกศิลปาชีพสวนจิตรลดา และได้จัดตั้งแผนกทอผ้าไหมขึ้นมาอีกแผนกหนึ่ง

วัตถุประสงค์ของแผนกทอผ้าไหม บ้านกุดนาขาม มี ๒ ประการ คือ (๑) เพื่ออนุรักษ์และสืบทอดศิลปหัตถกรรมประจำชาติไทยที่กำลังจะเสื่อมสูญไปให้ คงอยู่ และ (๒) เพื่อเพิ่มพูนรายได้ให้กับครอบครัวในการประกอบอาชีพเสริมและการใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์

การดำเนินงานของแผนกทอผ้าไหม นอกจากส่งเสริมการผลิตแล้วยังได้มีการจัดการด้านการจำหน่าย และการจัดการด้านการเงิน ดังนี้

๑. การจัดจำหน่ายผ้าไหม มีการจัดจำหน่ายภายในศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขามเอง การส่งร้านตัวแทนจำหน่ายของศูนย์ฯ และการส่งไปจำหน่ายที่สวนจิตรลดา กรุงเทพฯ

๒. การจัดการด้านการเงิน รายได้ส่วนที่ได้จากการจำหน่ายทางศูนย์ฯ ได้จัดแบ่งให้กับสมาชิกเป็นค่าแรงในกรณีที่ศูนย์ฯ ได้จัดซื้อเส้นไหมให้แก่สมาชิก ในกรณีที่สมาชิกซื้อเส้นไหมเอง สมาชิกจะได้รับทั้งเงินค่าแรงและค่าเส้นไหม ถ้าไรที่ได้จากการจำหน่ายผ้าไหมส่วนหนึ่ง ทางศูนย์ฯ นำเข้าฝากบัญชีกองทุนผ้าไหมของศูนย์ฯ เพื่อเป็นทุนส่วนกลางของแผนกทอผ้าไหม

ปัญหาและอุปสรรคในการบริหารงานทอผ้าไหม การดำเนินงาน การบริหารงานและการควบคุมงานของแผนกทอผ้าไหม ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขามในปัจจุบันมีความเหมาะสมมาก เพราะการทอผ้าไหมในแต่ละลาย ครูฝึกประจำแผนกทอผ้าไหมจะเป็นคนกำหนดลายให้กับสมาชิกในการทอ แต่ก็ยังมีปัญหาและอุปสรรค ดังนี้

๑. สมาชิกบางคนไม่เข้าใจในลวดลายใหม่ ๆ ที่ครูฝึกประจำแผนกทอผ้าไหมสอนให้ ทำให้ต้องเสียเวลาในการสอนและสมาชิกยังไม่มี ความชำนาญในการทอลวดลายนั้น ทำให้ผลงานที่ทอออกมายังไม่สวยเท่าที่ควร

๒. คุณภาพของผ้าไหมที่สมาชิกทอออกมา บางชิ้นยังไม่มี ความประณีตและลวดลายที่ละเอียดพอ ทำให้ยังไม่เป็นที่ต้องการของตลาด

๓. เส้นไหมที่ใช้ในการทอบางครั้งขาดตลาดและมีราคาแพง ทำให้สมาชิกต้องเสียเวลาในการทอผ้าไหมไปโดยเปล่าประโยชน์

การดำเนินการฝึกอบรม

ศูนย์ศิลปาชีพ บ้านกุดนาขาม เป็นผู้รับผิดชอบในการจัดการฝึกอบรมให้แก่สมาชิกผู้สนใจ โดยทางศูนย์ฯ มีหน้าที่เตรียมงานเกี่ยวกับการฝึกอบรม จัดทำแผนการฝึกอบรม ติดตามผลการฝึกอบรม และมีหน้าที่ต่าง ๆ ดังนี้

๑. ชี้แจงและทำความเข้าใจกับผู้ประสงค์เข้ารับการฝึกอบรม ในรายละเอียดต่าง ๆ ได้แก่ เงื่อนไข ผลประโยชน์ รายได้ วัสดุอุปกรณ์ และผลผลิตที่เกิดขึ้น ทั้งในส่วนที่เป็นกองทุนและที่เป็นผลผลิตส่วนตัวของผู้เข้ารับการฝึกอบรม

๒. การเตรียมการเกี่ยวกับสถานที่ งบประมาณ สวัสดิการ และสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ที่ทำให้การฝึกอบรมมีประสิทธิภาพ

๓. จัดหาวิทยากรผู้ที่มีความรู้ความสามารถและประสบการณ์เกี่ยวกับผ้าไหม โดยใช้วิทยากรพื้นบ้านเป็นหลัก และมีวิทยากรที่มีความรู้ทางวิชาการมาเสริมทางด้านการย้อมสี การออกแบบลวดลาย เป็นต้น

การดำเนินงานของศูนย์ศิลปาชีพ บ้านกุดนาขาม นับตั้งแต่การคัดเลือกผู้เข้ารับการฝึกอบรมและการฝึกอบรมให้สามารถทำงานศิลปหัตถกรรมด้านการทอผ้าไหมเพื่อเป็นอาชีพเสริมนั้นเป็นไปอย่างรอบคอบ และเหมาะสมกับสภาพของแต่ละท้องถิ่น การฝึกอบรมการทอผ้าไหมจัดขึ้นเพื่อจรรโลงและพัฒนาภูมิปัญญาชาวบ้านให้มีความเหมาะสมกับปัจจุบัน

จุดมุ่งหมายการฝึกอบรม มุ่งให้สมาชิกผู้เข้ารับการอบรม (๑) มีความรู้พื้นฐานที่จำเป็นสำหรับการประกอบอาชีพการทอผ้าไหม (๒) มีทักษะในการประกอบอาชีพการทอผ้าไหมให้มีคุณภาพ และ (๓) มีทัศนคติที่ดีและเห็นคุณค่าของการประกอบอาชีพการทอผ้าไหม

การคัดเลือกผู้เข้ารับการฝึกอบรม ได้ทำการ คัดเลือกเป็นรุ่น ๆ ละไม่เกิน ๑๐. คน การฝึกอบรมจะเป็นพื้นฐานให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมสามารถทอผ้าไหมได้อย่างมีคุณภาพสามารถทอเป็นอาชีพได้ อาจปรับการฝึกอบรมในหัวข้อเรื่องต่าง ๆ ได้ตามความเหมาะสม โดยการศึกษาพื้นฐานของผู้เข้ารับการฝึกอบรมว่ายังขาดทักษะความชำนาญในเรื่องใด และมีความต้องการฝึกอบรมเพิ่มเติมในเรื่องใดบ้าง จะจัดการฝึกอบรมเฉพาะทักษะหรือเฉพาะด้านที่เห็นว่าเหมาะสมตามความต้องการของผู้เข้ารับการฝึกอบรม

การคัดเลือกผู้เข้ารับการฝึกอบรม ทางศูนย์ฯ ได้กำหนดคุณสมบัติ ดังนี้

๑. มีอายุตั้งแต่ ๑๖ ปีขึ้นไป แต่ไม่เกิน ๕๐ ปี ประกอบอาชีพทางเกษตรกรรม
๒. ระดับการศึกษา ตั้งแต่ไม่ได้เรียนหนังสือ ถึง ม.ศ ๕ หรือ ม.๖ หรือเทียบเท่า
๓. เป็นผู้มีร่างกายสมบูรณ์ มีใจรักทางด้านศิลปะและการทอ

ผู้สนใจเข้ารับการฝึกอบรม สมัครได้ที่ศูนย์ศิลปาชีพ บ้านกุดนาขาม โดยตรง นอกจากนี้ยังให้การฝึกอบรมจากสมาชิกที่ผ่านการคัดเลือกมาจากหน่วยงานอื่น คือ (๑) สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตรกรรม ๔๓ จังหวัด (๒) กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม โดยสำนักงานอุตสาหกรรมจังหวัด (๓) มูลนิธิจุฬาภรณ์ และ (๔) หน่วยประสานงานศูนย์ศิลปาชีพ บ้านกุดนาขาม การสมัครเข้ารับการฝึกอบรมนั้น ผู้สมัครไม่ต้องเสียค่าธรรมเนียมใด ๆ ทั้งสิ้น

สถานที่ฝึกอบรม ใช้สถานที่ของศูนย์ศิลปาชีพ บ้านกุดนาขาม ตำบลเจริญศิลป์ อำเภोजังหวัดสกลนคร ใช้ระยะเวลาในการฝึกอบรม ๑ - ๒ สัปดาห์

งบประมาณที่ใช้ในการฝึกอบรม มาจาก ๓ แหล่งคือ (๑) ได้รับการสนับสนุนและอุดหนุนจากภาครัฐและเอกชน (๒) เงินบริจาคจากประชาชน ผู้มีจิตศรัทธา และ (๓) จากการจำหน่ายผลิตภัณฑ์ศิลปาชีพของศูนย์ศิลปาชีพ บ้านกุดนาขาม งบประมาณดังกล่าวจะนำมาใช้ในกิจการดังต่อไปนี้ คือ (๑) การก่อสร้างอาคารฝึกอบรม ตกแต่งสถานที่ (๒) จัดซื้อเครื่องมือ เครื่องกล ในการฝึกอบรม (๓) การจัดซื้อวัสดุอุปกรณ์ในการฝึกอบรม (๔) ค่าอาหารของผู้เข้ารับการฝึกอบรม และ (๕) ค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับสาธารณูปโภคภายใน

เนื้อหาและหลักสูตรการฝึกอบรม

หลักสูตรการฝึกอบรมการทอผ้าไหมมัดหมี่ ใช้เวลาอบรม ๑ - ๒ สัปดาห์ ขึ้นอยู่กับพื้นฐานเดิม และความต้องการของผู้เข้ารับการอบรม เนื้อหาในหลักสูตรมีทั้งภาคทฤษฎี และภาคปฏิบัติ โดยแบ่งออกเป็น ๕ หน่วย ดังนี้

หน่วยที่ ๑ ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการประกอบอาชีพการทอผ้าไหมมัดหมี่ มีหัวข้อเรื่อง ดังนี้

๑. ประวัติความเป็นมาและความรู้เกี่ยวกับผ้าไหมมัดหมี่
๒. แนวนโยบายของศูนย์ศิลปาชีพ บ้านกุดนาขาม และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการส่งเสริมอาชีพการทอผ้าไหมมัดหมี่
๓. กรรมวิธีและรูปแบบการผลิตการทอผ้าไหมมัดหมี่ในอดีต ปัจจุบันและแนวโน้มในอนาคต
๔. ความสำคัญและประโยชน์ของการประกอบอาชีพการทอผ้าไหมมัดหมี่

หน่วยที่ ๒ การเตรียมเส้นไหมเบื้องต้น มีหัวข้อเรื่อง ดังนี้

๑. ขั้นตอนของการเตรียมเส้นไหมเบื้องต้นสำหรับการทอผ้าไหมมัดหมี่
๒. การเลือกเส้นไหมให้เหมาะสมกับการทอผ้าไหมมัดหมี่แต่ละประเภท
 - ๒.๑ ประเภทของเส้นไหม
 - ๒.๒ การเลือกเส้นไหมสำหรับการทอผ้าไหมมัดหมี่แต่ละประเภท
๓. การซักรีด ตวง วัด เกี่ยวกับเส้นไหมและผ้าไหมมัดหมี่
 - ๓.๑ การซักรีด ตวง วัด เกี่ยวกับเส้นไหม
 - ๓.๒ การซักรีด ตวง วัด เกี่ยวกับผ้าไหมมัดหมี่

๔. การกะปริมาณเส้นไหมสำหรับการทอผ้าไหมมัดหมี่แต่ละครั้ง
 - ๔.๑ การกะปริมาณเส้นไหมที่เป็นเส้นไหมพุ่งและเส้นไหมยืนให้พอเหมาะ กับฟืมและความยาวของผืนผ้าที่จะทอเมื่อดูจากปอยไหมหรือเช็ดไหม
 - ๔.๒ การกะปริมาณเส้นไหมที่เป็นเส้นไหมพุ่งและเส้นไหมยืนให้พอเหมาะ กับฟืมและความยาวของผืนผ้าที่จะทอโดยวิธีการชั่ง
๕. การฟอกไหม
 - ๕.๑ จุดประสงค์ของการฟอกไหม
 - ๕.๒ วัสดุอุปกรณ์ในการฟอกไหม
 - ๕.๓ วิธีการฟอกไหม
 - ๕.๔ ข้อควรระมัดระวังในการฟอกไหม

หน่วยที่ ๓ การเตรียมเส้นไหมพุ่ง มีหัวข้อเรื่อง ดังนี้

๑. ขั้นตอนการเตรียมเส้นไหมพุ่งสำหรับการทอผ้าไหมมัดหมี่
๒. การออกแบบลวดลายผ้าไหมมัดหมี่
 - ๒.๑ จุดประสงค์ของการออกแบบลวดลาย
 - ๒.๒ การออกแบบลวดลายโดยวิธีแบบดั้งเดิม
 - (๑) การนับลำ
 - (๒) การลอกลาย
 - ๒.๓ การออกแบบลวดลายบนกระดาษกราฟ
 - (๑) การคำนวณลำ
 - (๒) การวาดลวดลาย
 - (๓) การระบายสี
๓. การกรอเส้นไหมพุ่งภายหลังการฟอกแล้วเข้าอักหรือหลอดใหญ่และการต่อเส้นไหมพุ่ง เมื่อเส้นไหมพุ่งขาด
 - ๓.๑ จุดประสงค์ของการกรอ
 - ๓.๒ วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้
 - ๓.๓ วิธีการกรอ
 - ๓.๔ ข้อควรระมัดระวังในการกรอ
 - ๓.๕ การต่อเส้นไหมพุ่งเมื่อเส้นไหมขาดขณะกรอ
๔. การคันเส้นไหมพุ่ง
 - ๔.๑ จุดประสงค์ของการคันเส้นไหมพุ่ง
 - ๔.๒ วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้

- ๔.๓ วิธีการคันเส้นไหมพุ่ง
- ๔.๔ ข้อควรระมัดระวังในการคันเส้นไหมพุ่ง
- ๕. การมัดหมี่และการย้อมสี
 - ๕.๑ จุดประสงค์ของการมัดหมี่และการย้อมสี
 - ๕.๒ ขั้นตอนการมัดหมี่และการย้อมสี
 - ๕.๓ การมัดหมี่
 - (๑) วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้
 - (๒) วิธีการมัดหมี่
 - (๓) ข้อควรระมัดระวังในการมัดหมี่
 - (๔) การตรวจสอบความถูกต้องของลวดลายมัดหมี่
 - ๕.๔ การย้อมสี
 - (๑) สีและประเภทของสีที่ใช้ย้อม
 - (๒) หลักและวิธีการย้อมสี
 - (๓) วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้
 - (๔) วิธีการย้อมสีมัดหมี่
 - (๕) ข้อควรระมัดระวังในการย้อมสี
- ๖. การแกะเชือกมัดหมี่ภายหลังการย้อมสี
 - ๖.๑ จุดประสงค์ของการแกะเชือก
 - ๖.๒ วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้
 - ๖.๓ วิธีการแกะเชือกมัดหมี่
 - ๖.๔ ข้อควรระมัดระวังในการแกะเชือกมัดหมี่
- ๗. การกรอเส้นไหมพุ่งที่ย้อมสีครบตามลวดลายที่ต้องการและได้แกะเชือกมัดหมี่ออกแล้วเข้าอักหรือหลอดใหญ่
 - ๗.๑ จุดประสงค์ของการกรอ
 - ๗.๒ วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการกรอ
 - ๗.๓ วิธีการกรอ
 - ๗.๔ ข้อควรระมัดระวังในการกรอ
 - ๗.๕ การต่อเส้นไหมพุ่งมัดหมี่ เมื่อเส้นไหมพุ่งมัดหมี่ขาดขณะกรอ
- ๘. การกรอเส้นไหมพุ่งมัดหมี่ ภายหลังจากที่กรอเข้าอักหรือหลอดใหญ่เรียบร้อยแล้วเข้าหลอดเล็ก
 - ๘.๑ จุดประสงค์ของการกรอ
 - ๘.๒ วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการกรอ
 - ๘.๓ วิธีการกรอ

- ๘.๔ ข้อควรระมัดระวังในการกรอ
- ๙. การร้อยหลอดเล็กเป็นพวง
 - ๙.๑ จุดประสงค์ของการร้อยหลอดเล็กเป็นพวง
 - ๙.๒ วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้
 - ๙.๓ วิธีการร้อยหลอดเล็กเป็นพวง
 - ๙.๔ ข้อควรระมัดระวังในการร้อยหลอดเล็กเป็นพวง

หน่วยที่ ๔ การเตรียมเส้นไหมยีน มีหัวข้อเรื่อง ดังนี้

- ๑. ขั้นตอนการเตรียมเส้นไหมยีนสำหรับการทอผ้าไหมมัดหมี่
- ๒. การย้อมสีเส้นไหมยีนสำหรับการทอผ้าไหมมัดหมี่
 - ๒.๑ จุดประสงค์ของการย้อมสีเส้นไหมยีน
 - ๒.๒ การเลือกและการกำหนดสีของเส้นไหมยีน
 - ๒.๓ วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการย้อมสี
 - ๒.๔ วิธีการย้อมสีเส้นไหมยีน
 - ๒.๕ ข้อควรระมัดระวังในการย้อมสีเส้นไหมยีน
- ๓. การนำเส้นไหมยีนภายหลังการย้อมสีแล้วไปลงแป้ง (ชุบน้ำแป้งหรือน้ำข้าว)
 - ๓.๑ จุดประสงค์ของการนำเส้นไหมยีนไปลงแป้ง (ชุบน้ำแป้งหรือน้ำข้าว)
 - ๓.๒ วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้
 - ๓.๓ วิธีการนำเส้นไหมยีนชุบน้ำแป้งหรือน้ำข้าว
 - ๓.๔ ข้อควรระมัดระวังในการนำเส้นไหมยีนไปชุบน้ำแป้งหรือน้ำข้าว
- ๔. การกระตุกและตากเส้นไหมยีน
 - ๔.๑ จุดประสงค์ของการกระตุกและตากเส้นไหมยีน
 - ๔.๒ วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้
 - ๔.๓ วิธีการกระตุกและตากเส้นไหมยีน
 - ๔.๔ ข้อควรระมัดระวังในการกระตุกและตากเส้นไหมยีน
- ๕. การกรอเส้นไหมยีนภายหลังการชุบน้ำแป้งหรือน้ำข้าวและกระตุกตากแห้งแล้วเข้าอักษ
 - ๕.๑ จุดประสงค์ของการกรอเส้นไหมยีนเข้าอักษ
 - ๕.๒ วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้
 - ๕.๓ วิธีการกรอเส้นไหมยีนเข้าอักษ
 - ๕.๔ ข้อควรระมัดระวังในการกรอเส้นไหมยีนเข้าอักษ
 - ๕.๕ การต่อเส้นไหมยีน เมื่อเส้นไหมยีนขาดขณะที่กรอ

๖. การคันเส้นไหมยืน
 - ๖.๑ จุดประสงค์ของการคันเส้นไหมยืน
 - ๖.๒ วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้
 - ๖.๓ วิธีการคันเส้นไหมยืน
 - ๖.๔ ข้อควรระมัดระวังในการคันเส้นไหมยืน
๗. การม้วนเส้นไหมยืน
 - ๗.๑ จุดประสงค์ของการม้วนเส้นไหมยืน
 - ๗.๒ วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้
 - ๗.๓ วิธีการม้วนเส้นไหมยืน
 - ๗.๔ ข้อควรระมัดระวังในการม้วนเส้นไหมยืน
๘. การสอดฟันฟืม
 - ๘.๑ จุดประสงค์ของการสอดฟันฟืม
 - ๘.๒ วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้
 - ๘.๓ วิธีสอดฟันฟืมหรือร้อยฟันหวี
 - ๘.๔ ข้อควรระมัดระวังในการสอดฟันฟืมหรือร้อยฟันหวี
๙. การเตรียมกี่
 - ๙.๑ จุดประสงค์ของการเตรียมกี่
 - ๙.๒ วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้
 - ๙.๓ วิธีการเตรียมกี่
 - ๙.๔ ข้อควรระมัดระวังในการเตรียมกี่
๑๐. การเก็บและถักตะกอล
 - ๑๐.๑ จุดประสงค์ของการเก็บและถักตะกอล
 - ๑๐.๒ วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้
 - ๑๐.๓ วิธีการเก็บและถักตะกอล
 - ๑๐.๔ ข้อควรระมัดระวังในการเก็บและถักตะกอล
๑๑. การตรวจความถูกต้องของเส้นไหมยืน
 - ๑๑.๑ จุดประสงค์ของการตรวจสอบ
 - ๑๑.๒ วิธีการตรวจสอบ

หน่วยที่ ๕ การทอเป็นผืนผ้า มีหัวข้อเรื่อง ดังนี้

๑. ขั้นตอนการทอเป็นผืนผ้า
๒. การเตรียมกี่ก่อนทอผ้าไหมมัดหมี่

- ๒.๑ จุดประสงค์ของการเตรียมกึ่งก่อนทอ
- ๒.๒ วิธีเตรียมกึ่งก่อนทอ
- ๒.๓ ข้อควรระมัดระวังในการเตรียมกึ่งก่อนทอ
๓. การนำหลอดเส้นไหมพุ่งใส่กระสวย
 - ๓.๑ จุดประสงค์ของการนำหลอดเส้นไหมพุ่งใส่กระสวย
 - ๓.๒ วิธีนำหลอดเส้นไหมพุ่งใส่กระสวย
 - ๓.๓ ข้อควรระมัดระวังในการนำหลอดเส้นไหมพุ่งใส่กระสวย
๔. การเหยียบตะกอลักษณะที่ทอผ้าไหมมัดหมี่
 - ๔.๑ จุดประสงค์ของการเหยียบตะกอล
 - ๔.๒ วิธีเหยียบตะกอล
 - ๔.๓ ข้อควรระมัดระวังในการเหยียบตะกอล
๕. การพุ่งกระสวยขณะทอผ้าไหมมัดหมี่
 - ๕.๑ จุดประสงค์ของการพุ่งกระสวย
 - ๕.๒ วิธีพุ่งกระสวย
 - ๕.๓ ข้อควรระมัดระวังในการพุ่งกระสวย
๖. การจัดลวดลายและริมขอบผ้าไหมมัดหมี่ในขณะที่ทอผ้าไหมมัดหมี่
 - ๖.๑ จุดประสงค์ของการจัดลวดลายและริมขอบผ้า
 - ๖.๒ วิธีจัดลวดลายและริมขอบผ้า
 - ๖.๓ ข้อควรระมัดระวังในการจัดลวดลายและริมขอบผ้า
๗. การกระแทกฟืมในขณะที่ทอผ้าไหมมัดหมี่
 - ๗.๑ จุดประสงค์ของการกระแทกฟืม
 - ๗.๒ วิธีกระแทกฟืม
 - ๗.๓ ข้อควรระมัดระวังในการกระแทกฟืม
๘. การชิงหน้าผ้าในขณะที่ทอผ้าไหมมัดหมี่
 - ๘.๑ จุดประสงค์ของการชิงหน้าผ้า
 - ๘.๒ วิธีและอุปกรณ์ที่ใช้ในการชิงหน้าผ้า
 - ๘.๓ ข้อควรระมัดระวังในการชิงหน้าผ้า
๙. การต่อเส้นไหมยืนและเส้นไหมพุ่งเมื่อเส้นไหมยืนหรือเส้นไหมพุ่งขาดในขณะที่ทอผ้าไหมมัดหมี่
 - ๙.๑ สาเหตุที่ทำให้เส้นไหมยืนและเส้นไหมพุ่งขาดขณะทอ
 - ๙.๒ วิธีต่อเส้นไหมยืนและเส้นไหมพุ่ง เมื่อเส้นไหมยืนและเส้นไหมพุ่งขาดขณะทอ
๑๐. การปรับและปล่อยเส้นไหมยืน

- ๑๐.๑ สาเหตุที่ต้องปรับและปล่อยเส้นไหมยืน
- ๑๐.๒ วิธีปรับและปล่อยเส้นไหมยืน
- ๑๑. การหิวเส้นไหมยืน
 - ๑๑.๑ จุดประสงค์ของการหิวเส้นไหมยืน
 - ๑๑.๒ วิธีหิวเส้นไหมยืนให้เหมาะสม
- ๑๒. การเก็บกัเมื่อต้องการหยุดพักการทอผ้าไหมมัดหมี่
 - ๑๒.๑ จุดประสงค์ของการเก็บกั
 - ๑๒.๒ วิธีเก็บกั
 - ๑๒.๓ ข้อควรระมัดระวังในการเก็บกัเมื่อต้องการหยุดพักการทอ

วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการฝักอบรม

ศูนย์ศิลปาชีพ บ้านกุดนาขาม เป็นผู้จัดการฝักอบรมและจัดเตรียมวัสดุอุปกรณ์ให้กับผู้เข้ารับการฝักอบรม ได้แก่ เส้นไหม ฝักทอผ้า สีย้อมเส้นไหม กรดน้ำส้ม (ใช้กรดน้ำส้มเพื่ออุตสาหกรรมมีความเข้มข้นประมาณ ๖๐ - ๘๐ เปอร์เซ็นต์) สบู่เทียม โซดาแอช (ยาฟอกไหม) โซเดียมไฮโดรซัลไฟด์ (สำหรับฟอกไหมและฟอกสีไหมที่ย้อม) เชือกฟางสำหรับมัดหมี่ ด้ายถักตะกอ ห่วงสำหรับฟอกและย้อมไหม สมุดกราฟ สีเมจิก และเครื่องเขียน อื่น ๆ ที่จำเป็น ส่วนอุปกรณ์ที่ศูนย์ศิลปาชีพ บ้านกุดนาขาม จัดเตรียมให้หรือผู้เข้ารับการฝักอบรมจัดเตรียมเอง ได้แก่ กี่ทอผ้าไหม (กี่พื้นบ้าน) เครื่องมือคันไหมมัดหมี่ ไม้ถักตะกอ ผังสำหรับขึงหน้าผ้า เชือกหรือด้ายสำหรับผูกตะกอ และอุปกรณ์อื่น ๆ ที่จำเป็น

แรงจูงใจและการรวมกลุ่มผู้สนใจเข้าเป็นสมาชิก

การจูงใจให้ราษฎรรวมกลุ่มเข้าเป็นสมาชิกศิลปาชีพผลิตงานศิลปหัตถกรรม เพื่อให้สมาชิกทำหน้าที่ในการสืบทอดงานศิลปหัตถกรรมต่อไปโดยไม่ทอดถอนั้น แรงจูงใจที่สำคัญที่สุดมาจากการพระราชทานกำลังใจจาก สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ที่ทรงมีให้แก่สมาชิกศิลปาชีพอย่างสม่ำเสมอ เพื่อกระตุ้นให้สมาชิกศิลปาชีพเป็นช่างฝีมือผู้ประดิษฐ์และผลิตงานศิลปหัตถกรรมได้อย่างสวยงาม การเอาพระทัยใส่ในเรื่องสุขภาพของสมาชิกศิลปาชีพ เช่น ปัญหาสายตาซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการทอผ้าไหมก็ทรงพระราชทานเงินมาให้ตัดแว่นตาเพื่อมิให้เกิดปัญหาในการทอผ้าทำให้สมาชิกศิลปาชีพมีความซาบซึ้งในพระมหากรุณาธิคุณเป็นอย่างยิ่ง

การที่ทรงให้รับซื้อผ้าไหมของสมาชิกศิลปาชีพทุกชิ้นแม้แต่ผ้าไหมที่การทอยังไม่ประณีตนักก็โปรดให้รับซื้อทั้งหมด โดยพระราชทานค่าตอบแทนสูงกว่าราคาในท้องตลาดเพื่อเป็นกำลังใจแก่สมาชิกศิลปาชีพและช่วยมิให้ถูกกดราคาจากพ่อค้าคนกลาง

การที่ทรงให้รับซื้อผ้าไหมของสมาชิกศิลปาชีพทุกชิ้นแม้แต่ผ้าไหมที่การทอยังไม่
ประณีตนักก็โปรดให้รับซื้อทั้งหมด โดยพระราชทานค่าตอบแทนสูงกว่าราคาในท้องตลาดเพื่อ
เป็นกำลังใจแก่สมาชิกศิลปาชีพและช่วยไม่ให้ถูกกดราคาจากพ่อค้าคนกลาง

การเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมเยียนสมาชิกศิลปาชีพอย่างสม่ำเสมอและการที่ทรงใช้
ศิลปหัตถกรรม ซึ่งเป็นผลผลิตจากโครงการส่งเสริมศิลปาชีพ เช่น จล่องพระองค์ที่ตัดมาจาก
ผ้าไหมของโครงการส่งเสริมศิลปาชีพอยู่เป็นประจำนั้น นอกจากจะเป็นการขยายตลาดผ้าไหม
แล้วยังมีส่วนสร้างความภาคภูมิใจให้กับสมาชิกศิลปาชีพทำให้มีกำลังใจมากขึ้น เป็นการจูงใจ
เพื่อให้สมาชิกศิลปาชีพรู้จักรักษาสິงที่ตนเองทำและพัฒนาฝีมือขึ้นไปอีก ทำให้ผ้าไหมเป็นที่
ต้องการของตลาดทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ

ประโยชน์ที่สมาชิกแผนกทอผ้าไหม ศูนย์ศิลปาชีพ บ้านกุดนาขาม ได้รับ คือ

๑. ด้านส่วนตัวของสมาชิกแผนกทอผ้าไหม

๑.๑ สมาชิกได้รับการฝึกอบรมการทอผ้าไหมสามารถผลิตผ้าไหมที่มีคุณภาพ
สวยงาม สอดคล้องกับความต้องการของตลาด สมาชิกสามารถขายผ้าไหมได้ราคาที่ทำให้มี
รายได้เสริมเพิ่มขึ้นจากอาชีพหลักจากการทำนาทำไร่ ช่วยให้ฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัว
ดีขึ้น

๑.๒ สมาชิกได้พัฒนาฝีมือและทักษะการทอผ้าไหมให้มีคุณภาพดียิ่งขึ้น

๑.๓ สมาชิกมีทัศนคติที่ดีต่ออาชีพการทอผ้าไหมซึ่งเป็นเรื่องสำคัญที่ทำให้
สมาชิกประสบผลสำเร็จในอาชีพการทอผ้าไหม

๑.๔ สมาชิกได้มีส่วนสำคัญในการสืบทอดและอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมทาง
ด้านการทอผ้าไหมให้เจริญก้าวหน้าสืบต่อไป

๒. ด้านการพัฒนาประเทศ

๒.๑ เมื่อสมาชิกแผนกทอผ้าไหมผลิตผ้าไหมที่มีคุณภาพ และเป็นที่ต้องการของ
ตลาดออกจำหน่ายเพื่อการค้าจะช่วยทำให้ฐานะทางเศรษฐกิจดีขึ้น ปัญหาต่าง ๆ เช่น ปัญหา
ความยากจน ปัญหาการว่างงาน ปัญหาการอพยพย้ายถิ่น ก็จะลดลง

๒.๒ ศิลปหัตถกรรมด้านการทอผ้าไหมก็จะได้รับการสืบทอดอย่างเป็นระบบและ
ต่อเนื่องมีความเจริญก้าวหน้าทั้งในด้านวิชาการและคุณภาพของการผลิตเป็นมรดกทางวัฒน-
ธรรมของประเทศชาติต่อไป

๒.๓ ผ้าไหมไทยได้เผยแพร่ไปสู่ตลาดต่างประเทศเป็นที่รู้จักไปทั่วโลก ทำให้ชาว
ต่างประเทศยอมรับในศิลปหัตถกรรมฝีมือของคนไทย ซึ่งเป็นผลให้คนในชาติเกิดความภาคภูมิใจ
ในมรดกทางวัฒนธรรมอันดงามเหล่านี้ด้วย

ครูฝึก

ครูฝึกที่เชี่ยวชาญศิลปะการทอผ้าไหมนั้นล้วนแต่เป็นช่างฝีมือทางด้านงานศิลปหัตถกรรมด้านการทอผ้าไหมที่ทรงคุณค่าและภูมิปัญญา ครูฝึกเป็นผู้ที่ช่วยสืบทอดและถ่ายทอดงานทอผ้าไหมซึ่งเป็นศิลปวัฒนธรรมของชาติโดยเฉพาะอย่างยิ่งการสร้างช่างฝีมือรุ่นใหม่ขึ้นมาทดแทนคนรุ่นเก่าเพื่ออนุรักษ์และสืบสานงานทอผ้าไหมให้คงอยู่ต่อไป

ครูฝึกทุกคนต่างยึดแนวของสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ที่พระราชทานคำแนะนำคือการที่ครูฝึกต้องพยายามสร้างความใกล้ชิดสนิทสนมกับผู้เข้ารับการฝึกเพื่อให้มีความคุ้นเคยกับครูผู้ฝึก จากนั้นครูฝึกจึงค่อย ๆ ฝึกฝนให้ผู้เข้ารับการฝึกเกิดทักษะในการทอผ้าไหมและยอมรับครูฝึก สามารถเข้ากับครูฝึกได้

ส่วนในด้านการฝึกครูฝึกต้องสอนโดยการเน้นการฝึกปฏิบัติแต่ละขั้นตอนของการทอผ้าไหมและค่อย ๆ สอดแทรกการเรียนรู้และความรู้ทางด้านทฤษฎีไปพร้อมกัน เป็นการฝึกอบรมที่ใช้เวลานานพอสมควรแต่เหมาะสมกับผู้เข้ารับการฝึก ซึ่งส่วนใหญ่มีการศึกษาระดับประถมศึกษาเท่านั้น ลักษณะการฝึกและการดำเนินการต่าง ๆ จึงเกิดจากขีดความสามารถความพร้อมของผู้เข้ารับการฝึกเองทำให้ผู้เข้ารับการฝึกมีความชำนาญมากขึ้น

การพัฒนาฝีมือของสมาชิก

สมาชิกต้องรักษาคุณภาพของงานทอผ้าไหม การทอผ้าไหมเนื้อผ้าต้องมีความละเอียดและเนื้อแน่นสม่ำเสมอเท่ากันตลอดทั้งผืนผ้า ลายผ้าเป็นลวดลายสวยงาม ลายไม่เขย่งไม่เป็นลายโปร่งบาง ไม่มีรอยต่างเป็นตอน ๆ และไม่มีสิ่งใดเจือปน สีของผ้ามีสีสวยตลอดทั้งผืนผ้า การทอผ้าไหมจะต้องทออย่างประณีต

การประกวดผ้าไหม ณ พระตำหนักภูพานราชนิเวศน์ ที่จัดเป็นประจำทำให้สมาชิกแผนกทอผ้าไหมมีความตั้งใจและพยายามรักษาคุณภาพงานทอผ้าไหมของตน ฝึกฝนและพัฒนาฝีมืออยู่เสมอ ซึ่งสร้างความภาคภูมิใจให้กับสมาชิกที่ได้นำผ้าไหมที่ทอด้วยฝีมือของตนเองเข้าประกวดด้วย

การตลาดของแผนกทอผ้าไหม

แผนกทอผ้าไหมของศูนย์ศิลปาชีพ บ้านกุดนาขาม ผลิตผลงานที่เป็นงานศิลปะเพื่ออาชีพมีลักษณะเป็นงานพื้นบ้าน ยกเว้นงานที่ผลิตจากโรงฝึกสวนจิตรลดาที่เป็นงานฝีมือชั้นสูงล้ำค่า จึงจำเป็นต้องดำเนินงานทางด้านการตลาดควบคู่กันไปด้วย การพัฒนาและการผลิตผ้าไหมให้เป็นที่ต้องการของตลาดสามารถจำหน่ายได้อย่างกว้างขวาง เป็นช่องทางให้สมาชิกมีรายได้เพิ่มขึ้นสามารถยึดเป็นอาชีพเสริมได้

การทำให้ผ้าไหมเป็นที่นิยมของตลาดนั้นคือการปรับปรุงลวดลาย การใช้สีที่มีคุณภาพ และหลากหลายสีสรรเพิ่มมากขึ้น ปรับปรุงขนาดของผ้าทอเพื่อเพิ่มประโยชน์การใช้สอย โดยใช้พื้มน้ากว้างขึ้นเพื่อสามารถทอเป็นเมตรได้ยาวติดต่อกัน ทำให้ผู้ซื้อความสะดวกในการนำไปใช้สอยเพื่อประโยชน์ต่าง ๆ กัน รวมทั้งเน้นการทอผ้าไหมให้เป็นลวดลายเล็ก ๆ และการทอผ้าพื้นเป็นชุดที่เหมาะสมสำหรับนำไปตัดชุดแต่งกาย เพื่อผู้ซื้อสามารถเลือกได้หลากหลายขึ้น

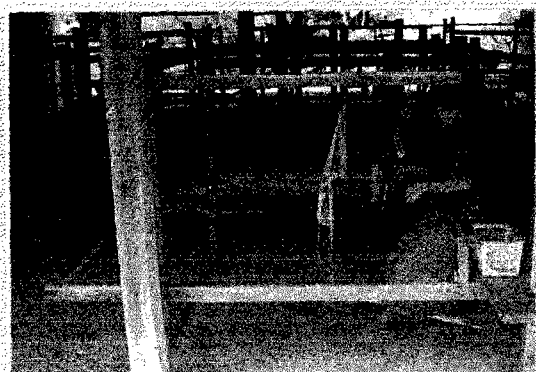
รายได้ของสมาชิกแผนกทอผ้าไหม

สมาชิกแผนกทอผ้าไหม ศูนย์ศิลปาชีพ บ้านกุดนาขาม มีรายได้จากการทอผ้าไหม แบ่งออกเป็น ๒ ประเภทคือ

ประเภทที่ ๑ ถ้าสมาชิกมีทุนสำหรับจัดซื้อเส้นไหมและสีย้อมตัวเอง ระยะเวลา ๑ เดือน สามารถทอผ้าไหมได้ ๑ - ๒ ชิ้น (ชิ้นละ ๔ เมตร) จะมีรายได้จากการทอผ้าไหม ชิ้นละประมาณ ๑,๗๐๐ - ๑,๘๐๐ บาท

ประเภทที่ ๒ ศูนย์ศิลปาชีพ บ้านกุดนาขาม มีกองทุนผ้าไหมในการรับซื้อผ้าไหมจากสมาชิก โดยให้สมาชิกรวบรวมผ้าไหมที่ทอเสร็จแล้วมาจำหน่ายกับทางศูนย์ฯ ศูนย์ฯ ให้ราคา ชิ้นละประมาณ ๑,๗๐๐ - ๑,๘๐๐ บาท แต่ในกรณีที่ศูนย์ฯ ซื้อเส้นไหมให้กับสมาชิก ศูนย์ฯ จะตัดค่าเส้นไหมออกตามราคาที่ซื้อจริงส่วนที่เหลือคิดเป็นเงินค่าแรง

ส่วนในกรณีที่สมาชิกรับเงินพระราชทานประมาณเดือนละ ๑,๕๐๐ - ๓,๐๐๐ บาท สมาชิกจะมีหน้าที่ทอให้ศูนย์ฯ และศูนย์ฯ เป็นผู้จัดจำหน่ายเอง สมาชิกสามารถทอผ้าไหมส่วนตัวฝากขายกับทางศูนย์ฯ เป็นรายได้ให้กับตนเองได้อีกทางหนึ่งด้วย

ภาพประกอบ ๑๐ แผนกทอผ้าไหม

บทที่ ๖

การเผยแพร่งานและผลิตภัณฑ์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม

การเปลี่ยนแปลงชุมชนตามเป้าหมายของศูนย์ศิลปาชีพ

เป้าหมายของศูนย์ศิลปาชีพ บ้านกุดนาขาม คือการมุ่งพัฒนาชนบทซึ่งมีความสำคัญในการพัฒนาประเทศเป็นอันดับหนึ่ง สามารถทำให้ราษฎรมีปัจจัยพื้นฐานที่จำเป็นในการดำรงชีวิต มีความเป็นอยู่สุขสบาย ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน มีสิทธิเสรีภาพ ความเสมอภาค และความยุติธรรมทางสังคม ทำให้เกิดความสมดุลระหว่างการพัฒนาในส่วนหนึ่งของเมืองกับส่วนที่เป็นชนบท ดังนี้

๑. ราษฎรบ้านกุดนาขามและหมู่บ้านใกล้เคียงมีอาชีพเสริมเป็นการเพิ่มรายได้ให้กับครอบครัว สามารถผลิตงานศิลปหัตถกรรม เป็นการเพิ่มโอกาสการทำงานให้กับราษฎร และประกอบอาชีพสุจริตด้วยความขยันหมั่นเพียร ได้พัฒนาความรู้ ความคิด ไม่ตกเป็นเหยื่อของการเอารัดเอาเปรียบ

๒. เป็นการยกฐานะทางเศรษฐกิจให้สูงขึ้น ลดจำนวนราษฎรที่ยากจนลง หรือทำให้ราษฎรที่ยากจนเหล่านี้น้อยลงน้อยที่สุดได้มีปัจจัยสี่พอสมควรแก่การดำรงชีวิตอยู่ในสังคม

๓. ราษฎรมีสภาพอนามัยที่สมบูรณ์ มีอาหารบริโภคอย่างเพียงพอและถูกสุขลักษณะ มีบ้านที่อยู่อาศัยอย่างเหมาะสม

๔. สามารถส่งเสริมบุตรหลานให้มีโอกาสทางการศึกษา ทำให้บุตรหลานมีกำลังใจและตั้งใจศึกษาเล่าเรียนมากขึ้น เป็นการขยายโอกาสทางการศึกษาให้กับเยาวชนในชนบท

๕. ทำให้เกิดความสามัคคีของราษฎรในท้องถิ่น ช่วยกันพัฒนาท้องถิ่นของตน มีความภาคภูมิใจในความเป็นไทย และมีความรักชาติบ้านเมือง เพราะความสามัคคีในชาตินั้นย่อมเริ่มต้นมาจากความสามัคคีในหมู่บ้านก่อนเป็นอันดับแรก

ลดการตัดไม้ทำลายป่า

การจัดตั้งศูนย์ศิลปาชีพและโครงการส่งเสริมศิลปาชีพในแต่ละท้องถิ่น เพื่อเป็นการป้องกันการตัดไม้ทำลายป่าของราษฎรในพื้นที่ ซึ่งจะช่วยให้มีการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติให้คงอยู่ โดยการปลูกฝังทัศนคติในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติให้กับราษฎร เพราะเป็นเรื่องที่มีความสำคัญต่อแนวทางการพัฒนาที่เห็นความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติที่มีผลต่อระบบนิเวศวิทยาของประเทศและของโลก ทรัพยากรธรรมชาติเป็นสิ่งที่มียอยู่แล้วตามสภาพแวดล้อมของท้องถิ่น ซึ่งสามารถนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อการศึกษา เช่น ป่าไม้ ภูเขา

และปลูกหม่อน ซึ่งเป็นวัตถุดิบสำคัญต่อการประกอบอาชีพการทอผ้าอันเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวอีสาน แต่ก็ยังประสบกับปัญหาและข้อจำกัด ดังนี้

✓ ปัญหาการทอผ้าไหมของประชาชนในภาคอีสาน

๑. ขาดแคลนผู้มีทักษะความรู้ความสามารถในการทอผ้าไหมที่มีคุณภาพ สำหรับที่มีอยู่แล้วส่วนใหญ่เป็นผู้ที่มีอายุมาก ทำให้การทอผ้าไหมที่มีคุณภาพมีอยู่ในวงจำกัด
๒. การย้อมสียังไม่ได้มาตรฐาน สีตก สีจืดจางเกินไป ทำให้ขายได้ในราคาที่ถูกลง
๓. วิธีการทอผ้าไหมอยู่ในลักษณะกระจัดกระจายและอยู่ในวงจำกัด ผู้ที่ได้รับการถ่ายทอดส่วนใหญ่เป็นผู้สนใจหรือในวงเครือญาติเท่านั้น เพราะการทอผ้าไหมเป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือน จึงไม่ได้รวบรวมวิธีการไว้เป็นเอกสารวิชาการทำให้ไม่ได้รับการพัฒนาเท่าที่ควร
๔. ผู้ทอผ้าไหมส่วนใหญ่ขาดความรู้ในเรื่องการจัดการและการตลาด จึงทำให้ต้องเสียเปรียบพ่อค้าคนกลาง
๕. การทอผ้าไหมเป็นเรื่องที่ยุ่งยากซับซ้อนต้องอาศัยความประณีตบรรจงและใช้ระยะเวลาในการทอมากแต่ราคาขายที่ได้รับไม่คุ้มกับเวลาและทุนของวัตถุดิบที่ใช้ในการทอ การได้รับผลตอบแทนที่ไม่คุ้มค่างานและฝีมือนี้ ทำให้มีผู้เลิกอาชีพการทอผ้าไหมไปแล้วเป็นจำนวนมาก เพราะเกิดความเบื่อหน่าย ประชาชนในภาคอีสานจึงหันไปประกอบอาชีพอื่นมากกว่า
๖. ประชาชนในภาคอีสานยังไม่เคยเข้ารับการฝึกอบรมการทอผ้าไหมอย่างเป็นระบบ ทำให้ประชาชนส่วนใหญ่ขาดความรู้ ทักษะ และยังไม่เห็นช่องทางของการประกอบอาชีพด้วยการทอผ้าไหม
๗. ปัญหาความยากจนของประชาชนในภาคอีสาน ทำให้ไม่มีทุนในการผลิตและทอผ้าไหม เพราะราคาเส้นไหม ซึ่งเป็นวัตถุดิบสำคัญในการทอผ้าไหมมีราคาแพงและมีแนวโน้มราคาสูงขึ้นมากด้วย

ข้อจำกัดการทอผ้าไหมระดับหัตถกรรมในครอบครัว

๑. ระบบการผลิตเส้นไหมซึ่งเป็นวัตถุดิบหลักในการทอ ชาวบ้านผู้ผลิตเส้นไหมไม่มีความรู้ทางวิชาการทำให้ได้ผลผลิตน้อยและคุณภาพไม่ดีเท่าที่ควร
๒. การสาวเส้นไหมแบบพื้นบ้านทำให้เส้นไหมที่ได้สั้นน้อย เส้นไหมไม่สม่ำเสมอมีรอยต่อของเส้นไหมเป็นปม แม้จะเป็นเอกลักษณ์ของผ้าไหมไทย แต่การผลิตจะได้ไม่น้อยไม่คุ้มค่าเวลาและแรงงานที่เสียไป

๓. การย้อมเส้นใยไหมจะย้อมด้วยกรรมวิธีและสีธรรมชาติ ถึงแม้ว่าจะก่อให้เกิดผลดีในด้านสีสันทันทั้งงามสัมพันธ์กับรูปแบบของผ้า แต่การย้อมผ้าแบบพื้นบ้านโดยขาดความรู้ทางด้านวิชาการนั้นทำได้ช้าเสียเวลาในการย้อม อีกทั้งสีไม่คงทนเท่าที่ควร

ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม มีส่วนช่วยให้ราษฎรได้มีโอกาสใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านศิลปะการทอผ้าที่มีความประณีตงดงามมาสร้างงานศิลปหัตถกรรม ช่วยลดปัญหาและข้อจำกัดของการทอผ้าไหม ทั้งยังให้ความรู้ที่เป็นประโยชน์ต่อการประกอบอาชีพเสริมเลี้ยงตนเองและครอบครัว ศิลปะการทอผ้าเป็นมรดกตกทอดมาแต่บรรพบุรุษ การทอผ้าไหมมัดหมี่ ผ้าไหมขิด ผ้าไหมหางกระรอก และผ้าแพรวานั้นเป็นศิลปะชั้นสูง การทอผ้าแต่ละผืนต้องใช้เวลาและความประณีต เพราะมีกรรมวิธีที่สลับซับซ้อนต้องจัดเรียงเส้นไหมให้สม่ำเสมอคงที่ในการทอต้องเรียงลำดับก่อนหลังเพื่อให้เกิดลวดลายที่สวยงาม ลายมัดหมี่มีมากมายแต่ก็สามารถที่จะย้อมสีและทอให้เป็นลวดลายตามแบบที่ต้องการได้ ซึ่งเกิดจากความจำและความชำนาญ ทั้งยังมีความสามารถในการออกแบบและจดจำลวดลายได้อย่างแม่นยำ ภูมิปัญญาของชาวอีสานในเรื่องนี้จึงเป็นสิ่งที่น่ายกย่อง

การรักษาภูมิปัญญาเดิม

โดยการสนับสนุนภูมิปัญญาชาวบ้านให้เห็นคุณค่าภูมิปัญญาของอดีตและศึกษาสถานการณ์ในปัจจุบัน สามารถถ่ายทอดเชื่อมโยงเข้ากับความรู้เดิมได้อย่างเหมาะสม มีความเชื่อมั่นในความสามารถของสมาชิกศิลปาชีพ แผนกทอผ้าไหมที่มีความเป็นตัวของตัวเองทำให้มีอิสระในการคิด การประดิษฐ์และการผลิตมากขึ้น สามารถตัดสินใจอย่างมีความเชื่อมั่นในตนเองจากประสบการณ์ที่ทำการทอผ้ามาแต่ดั้งเดิม มีความภาคภูมิใจในศิลปะพื้นบ้าน ความเชื่อมั่นในสติปัญญาความรู้ ความสามารถของบรรพชน และความสามารถที่จะนำเอาภูมิปัญญาเดิมของท้องถิ่นกลับมารับใช้สังคม ซึ่งเป็นผลให้ชาวอีสานสามารถรักษาศิลปะการทอผ้าอันน่าภาคภูมิใจไว้ได้

การทำความเข้าใจเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้านทำให้มีความรู้และความเข้าใจในงานศิลปะของชาวบ้าน อันเป็นพื้นฐานสำคัญในการวางแผนดำเนินการส่งเสริมและฟื้นฟูภูมิปัญญาชาวบ้าน ตลอดจนการแสวงหาผู้รู้ทั้งจากชาวบ้านและเจ้าหน้าที่ของรัฐที่มีความเชี่ยวชาญงานศิลปาชีพ เพื่อถ่ายทอดให้แก่คนรุ่นหลัง การเก็บรวบรวมข้อมูลภูมิปัญญาชาวบ้าน การเก็บสะสมงานหัตถกรรม เช่น ลวดลายผ้าโบราณ เป็นต้น

การอนุรักษ์ศิลปหัตถกรรม

การส่งเสริมให้ราษฎรทำงานหัตถกรรมประจำถิ่นของตนเป็นอาชีพนั้นเท่ากับเป็นการอนุรักษ์ศิลปหัตถกรรมของชาติไว้มิให้สูญหายไป การอนุรักษ์ศิลปหัตถกรรมการทอผ้าแต่ละประเภท เช่น

ผ้าไหมมัดหมี่ การอนุรักษ์ลายพื้นบ้านไว้ ได้แก่ ลายขอ ลายหมากจับ ลายดอกแก้ว ลายโคมห้า ลายหมากโหม่ง ลายดาวเทียมเดือน เป็นต้น การนำลายเดิมมาปรับปรุงให้เกิดลายใหม่ขึ้น เช่น ลายเลื่อมสลับ ลายกอไผ่ ลายปราสาท ลายพระเทพ ลายศิลาชีพ ลายบัวสวรรค์ เป็นต้น การแนะนำลักษณะลายและสีให้เป็นที่ต้องการของตลาดเหมาะแก่การตัดเย็บเสื้อผ้าให้มีลวดลายที่เล็กและสีที่ไม่ฉูดฉาด

ผ้าไหมขิด การให้เสาะหาลายเก่าเพื่อนำมาเป็นลวดลายตัวอย่างในการทอผ้าไหมขิด เช่น ลายดอกแก้ว ลายขอ ลายดอกพิกุล ลายข้าวหลามตัด ลายดอกจัน ซึ่งเป็นลายดั้งเดิมที่ทอกันมานานและที่มีการทอลายเหล่านี้ขึ้นมา เพราะผู้เฒ่าผู้แก่ชาวอีสานในสมัยนั้นมีจินตนาการ เช่น ลายดอกแก้ว โดยถือกันว่าดอกแก้วเป็นดอกไม้ที่แสดงความดีและมีกลิ่นหอม การแนะนำให้ใช้เส้นไหมในการทอลายขิด โดยศูนย์ศิลปาชีพจะรับซื้อเพื่อเป็นการอนุรักษ์ผ้าไหมขิดไว้ เนื่องจากราษฎรไม่นิยมทอด้วยเส้นไหมเพราะใช้เวลาในการทอนานกว่าการทอด้วยฝ้าย และเส้นไหมยังมีราคาแพง

ผ้าแพรวา การอนุรักษ์ลักษณะการทอหลากหลายในผืนเดียวกัน ลายดั้งเดิมที่เป็นลายหลัก ได้แก่ ลายพันมหาอุ้มหงษ์ ลายนาคสีเขน ลายช่อขันทมหาก ลายดาวใต้เครือ ลายงูลอยหกล้ม นอกจากนี้ยังมีลายแถบ เช่น ลายดอกดาวหมู ลายดอกแปดขอ เป็นต้น ที่เป็นการอนุรักษ์การทอแบบดั้งเดิมนั้น เพราะผ้าแพรวาในหนึ่งผืนจะมีลวดลายมากกว่าสิบลาย ผืนหนึ่งแบ่งออกเป็นช่อง ๆ เรียกว่า “หว่าง” แต่ละหว่างจะมีลวดลายไม่ซ้ำกัน กระบวนการทอผ้าแพรวาจึงยุ่งยากและซับซ้อน ผ้าแพรวาเดิมมีเพียงสีแดงเป็นสีพื้นเท่านั้น ปัจจุบันผ้าแพรวาเป็นที่นิยมของประชาชนโดยทั่วไปจึงเกิดความต้องการผ้าแพรวาสีอื่น ๆ ด้วย จึงมีการทอผ้าแพรวาสีต่าง ๆ เพิ่มขึ้น แต่ยังคงอนุรักษ์และส่งเสริมผ้าแพรวาสีแดงซึ่งเป็นสีดั้งเดิมของชาวผู้ไท

การอนุรักษ์ศิลปะการทอผ้าอีกประการหนึ่งก็คือ การที่สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ โปรดเกล้าฯ ให้ราษฎรในโครงการส่งเสริมศิลปาชีพใช้ไหมพื้นเมืองในการทอผ้าซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการอนุรักษ์ผ้าไหมพื้นเมืองอันเป็นเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น จึงมีการอุปถัมภ์ช่างทอฝีมือดีให้เป็นครูฝึกเพื่อถ่ายทอดความรู้และความชำนาญให้กับคนรุ่นหลัง

การถ่ายทอดงานศิลปหัตถกรรมผ่านโครงการส่งเสริมศิลปาชีพเกิดขึ้นได้เพราะบรรดาช่างฝีมือต่างชาตซึ่งในพระมหากษัตริย์คุณที่ทรงมีต่อราษฎร ที่ทรงเอาพระทัยใส่ต่อความเป็นอยู่ของช่างฝีมือชั้นเยี่ยมเหล่านี้ มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพจึงเป็นหน่วยงานสำคัญแห่งหนึ่งที่รวบรวมผู้มีฝีมือทางหัตถกรรมไทยไว้เป็นจำนวนมาก ทั้งสมาชิกศิลปาชีพที่ผ่านการฝึกหัดแล้วก็ผลิตผลงานออกมา หลายคนได้เลื่อนขึ้นเป็นครูฝึกหรือเป็นช่างฝีมือผู้ที่มีความสามารถในเวลาต่อมา ทั้งยังปลูกจิตสำนึกให้คนไทยมีความรู้สึกร่วมกันที่จะทำนุบำรุงและส่งเสริมให้งานศิลปวัฒนธรรมด้านต่าง ๆ ของไทยให้มีการอนุรักษ์และพัฒนาสืบต่อไป

การส่งเสริมผลิตภัณฑ์ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน

ศูนย์ศิลปาชีพ บ้านกุดนาขาม ได้ส่งเสริมงานหัตถกรรมพื้นบ้านโดยการนำมาเป็นอาชีพเสริมในการเพิ่มรายได้ให้แก่ราษฎร และสามารถเลือกทำงานหัตถกรรมพื้นบ้านที่ตนถนัดได้จากวัตถุดิบที่หาได้ในท้องถิ่นกับแรงงาน ฝีมือและทักษะของตน การใช้แรงงานของราษฎรในท้องถิ่นของตนเท่ากับเป็นการกระจายรายได้สู่ชุมชนเพิ่มขึ้น เพราะราษฎรประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก ไม่มีแหล่งรายได้อื่นที่แน่นอนนอกเหนือไปจากการประกอบอาชีพหัตถกรรม งานศิลปหัตถกรรมจึงเป็นงานที่มีส่วนช่วยให้มีการกระจายรายได้สู่ชนบทได้ดีขึ้น

ศูนย์ศิลปาชีพ บ้านกุดนาขาม มีสินค้าหัตถกรรมและการสาธิตการผลิตเป็นเครื่องดึงดูดนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ทำให้มีรายได้จากการจำหน่ายสินค้าหัตถกรรม เพราะผลิตภัณฑ์ทางด้านศิลปหัตถกรรมเป็นสินค้าที่มีความงามและความแปลกใหม่ของศิลปหัตถกรรมที่แฝงไว้ด้วยเอกลักษณ์ของท้องถิ่น และทำให้ท้องถิ่นนั้นได้กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญ

การส่งเสริมและการเผยแพร่งานหัตถกรรมของสมาชิก

๑. การที่สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงเป็นแบบอย่างในการแต่งพระองค์โดยการทรงฉลองพระองค์ทั้งชุดไทยพระราชนิยมและชุดสากลที่ตัดจากผ้าไหมไทย และได้ทรงเผยแพร่งานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านที่สวยงามและมีคุณค่ายิ่งของไทยมาตั้งแต่ก่อนการจัดตั้งศูนย์ศิลปาชีพ หลังจากนั้นเป็นต้นมาชุดไทยและผ้าไหมไทยก็เป็นที่นิยมแพร่หลายโดยทั่วไปทั้งภายในและภายนอกประเทศ ต่อมาเมื่อมีการจัดตั้งศูนย์ศิลปาชีพขึ้นก็ทรงใช้ผลิตภัณฑ์ของศูนย์ศิลปาชีพทุกประเภทเพื่อเป็นแบบอย่างตลอดมา

๒. การจัดตั้งศูนย์ศิลปาชีพในภูมิภาค การเปิดร้านจิตรลดาและร้านสาขาจิตรลดาขึ้นเพื่อเป็นร้านค้าสำหรับจำหน่ายผลิตภัณฑ์ศิลปาชีพจากฝีมือของสมาชิกศิลปาชีพ

๓. การจัดนิทรรศการในโอกาสพิเศษเพื่อนำผลิตภัณฑ์ศิลปาชีพชนิดต่าง ๆ ที่สมาชิกในโครงการศิลปาชีพผลิตขึ้นแล้วนำมาจัดแสดงเผยแพร่แก่สาธารณชนตามโอกาสอันเหมาะสม

โดยมีเป้าหมายเผยแพร่ในประเทศ ส่วนการเผยแพร่ผลิตภัณฑ์ศิลปาชีพไปสู่ต่างประเทศก็เพื่อ
 แสดงให้ชาวต่างประเทศและชาวไทยในต่างแดนได้รู้จักศิลปหัตถกรรมที่ล้ำค่าของไทยที่เกิดจาก
 ฝีมือของคนไทย

การเผยแพร่งานศิลปาชีพ

มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ได้ผลิตผล
 งานศิลปาชีพออกมาเป็นจำนวนมาก การตลาดจึงมีความจำเป็นเพิ่มมากขึ้นตามลำดับ ผลงาน
 ที่เผยแพร่ออกสู่สาธารณะชนทั้งในและต่างประเทศ เช่น ผ้าไหมมัดหมี่ ถมทอง เครื่องเงิน
 เครื่องจักสานย่านลิเภา เครื่องปั้นดินเผา เป็นต้น

สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงคำนึงกว้างไกลไปถึงตลาดต่างประเทศ
 ในการพระราชทานเลี้ยงอาหารค่ำเนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษา ๑๒ สิงหาคม พ.ศ.
 ๒๕๒๑ ณ ศาลาดุสิดาลัย สวนจิตรลดา ทรงเชิญ นายปีแอร์ บาลแมง นักออกแบบผู้มีชื่อ
 เสียงระดับโลกมาชมการแสดงแบบเสื้อผ้าไหมมัดหมี่ นายบาลแมงซื้อผ้าไหมมัดหมี่ไปเป็น
 จำนวนมาก และนายบาลแมงได้กลับมาจัดแสดงแบบเสื้อผ้าไหมมัดหมี่ที่เขาเป็นผู้ออกแบบ
 อย่างสวยงามให้ชาวไทยได้ชื่นชม ในประเทศไทยเมื่อเดือนเมษายน พ.ศ.๒๕๒๒

สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงเผยแพร่การใช้ผ้าไหมมัดหมี่โดยทรง
 เป็นผู้นำการใช้ผ้าไหมมัดหมี่ทุกโอกาส ในส่วนพระองค์โปรดใช้ผ้าไหมมัดหมี่ทำฉลองพระองค์
 ทั้งแบบไทยและแบบสากล และโปรดที่จะทรงใช้ผลิตภัณฑ์ศิลปาชีพทุกชนิดเพื่อให้เป็นแบบ
 อย่างแก่ประชาชน เช่น ทรงฉลองพระองค์ที่ตัดเย็บจากผ้าไหมมัดหมี่ ผ้าแพรวา และผ้าปัก
 ของชาวไทยภูเขา กระเป๋าทรงถือก็ประดิษฐ์จากย่านลิเภา เครื่องเงินเครื่องทองฝีมือนักเรียน
 ศิลปาชีพ เป็นต้น ทรงใช้ฉลองพระองค์เหล่านี้ทั้งภายในประเทศและเวลาเสด็จต่างประเทศ
 ทั้งโปรดให้ข้าราชการบริพารใช้ผ้าไหมมัดหมี่ด้วย เพื่อร่วมกันเผยแพร่และช่วยเหลือให้ราษฎรมี
 รายได้เพิ่ม จึงทำให้ผลิตภัณฑ์หัตถกรรมไทยจากมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ ซึ่งเป็นผลิตภัณฑ์
 จากฝีมือคนไทยได้แพร่หลายเป็นที่นิยมอย่างกว้างขวางของประชาชนชาวไทย มีผู้นิยมแต่ง
 กายและใช้ผลิตภัณฑ์แบบไทย ๆ กันเป็นจำนวนมาก

จุดเด่นของศิลปหัตถกรรมผ้าไหมในศูนย์ศิลปาชีพ บ้านกุดนาขาม

คุณภาพผ้าไหม ผ้าไหมของศูนย์ศิลปาชีพ บ้านกุดนาขาม เส้นไหมที่ใช้ทอใช้ไหม
 พันธุ์พื้นบ้านทอทั้งเส้นยืนและเส้นพุ่ง มีลักษณะเงาเหลือบเป็นประกายพิเศษ คือ ไหมน้อย
 ไหมที่สาวออกจากรังไหมชั้นในซึ่งเป็นไหมชั้นดีที่สุด เส้นเล็กละเอียดและเรียบไม่เป็นปมปม
 ทำให้ทอผ้าได้เนื้อแน่นและเนื้อผ้าจะเป็นแพรนุ่มเนียนเรียบไม่ยับง่าย การขยายฟืมทอผ้าทำให้
 ผ้ามีหน้ากว้างตามมาตรฐานส่วนความยาวของผ้าไหมแทนที่จะทอยาวเพียงถุงเดียวหรือสองถุง

ก็ทอยาวเป็นเมตรติดต่อกันเพื่อที่จะนำไปตัดเสื้อผ้าได้ ตามความนิยมของคนทั่วไปและเน้นการผลิตผลงานให้มีคุณภาพดีเยี่ยมอยู่เสมอ

คุณลักษณะพิเศษ ผ้าไหมมัดหมี่มีใช้จะเป็นผ้าถุงสำหรับนุ่งไปวัดของคนแก่เท่านั้น ถ้าออกแบบให้เหมาะสมแล้วคนหนุ่มสาวนำมาตัดเสื้อผ้าได้อย่างสวยงาม ความพึงพอใจในการมีผ้าไหมมัดหมี่ไว้ใช้นั้นขึ้นอยู่กับที่ ผ้าไหมมัดหมี่แต่ละชิ้นมักไม่มีการซ้ำกันแม้จะมีสีสันทดลวดลายเดิมเป็นตัวอย่างก็ตาม เพราะทุกขั้นตอนของการประดิษฐ์ผ้าไหมมัดหมี่เกิดจากกรรมวิธีการทอด้วยมือ การสาวเส้นไหมแม้จะเรียบก็ต้องมีส่วนที่ใหญ่เล็กต่างกัน เส้นไหมพันธุ์พื้นบ้านจะเป็นสีเหลือง ซึ่งมีคุณลักษณะพิเศษในการดูซึมสีที่ย้อม ทำให้เส้นไหมมีสีสดและขึ้นเงางาม แต่การย้อมสีเมื่อตวงสีตามวิธีธรรมชาติสีย้อมหนักเบาไม่เท่ากัน จำนวนเส้นไหมที่จะย้อมสีแต่ละครั้งนั้น มีจำนวนมากน้อยกว่ากันเวลานำเส้นไหมลงย้อมสีที่ติดเส้นไหมแต่ละอ่าง จึงมีสีที่ผิดแผกแตกต่างกัน การมัดหมี่โดยการใช้มือทำก็อาจมีลวดลายดอกใหญ่เล็กต่างกัน เนื่องจากไม่ใช้เครื่องจักรลวดลายจึงไม่เที่ยง การทอด้วยฝีมือของแต่ละคนก็เป็นอีกส่วนหนึ่งที่ทำให้เงาเหลืองผิดเพี้ยนกันไป

ผ้าไหมมัดหมี่มีสีสันทดลวดลายที่เหมาะสมสำหรับเลือกและนำมาตัดเป็นชุดกลางวัน ชุดลำลอง ชุดราตรี และชุดงานพระราชพิธี ซึ่งมีผู้ชำนาญแนะนำในการเลือกผ้าไหมมัดหมี่แต่ละชิ้นว่าจะนำมาตัดเย็บเป็นชุดที่สวมใส่ในเวลาใดก็ให้ใช้เวลาที่ตรงกันกับเวลาที่จะสวมใส่นั้น เลือกผ้าไหมมัดหมี่สำหรับตัดชุดนั้น เพราะผ้าไหมมัดหมี่มีคุณลักษณะพิเศษที่จะมีสีสันทดลวดลายประกายเหลืองเงาสวยงามตามเวลา เช่น บางชิ้นอาจดูสวยงามเวลากลางวันแต่ไม่สวยงามในแสงไฟเวลากลางคืน เป็นต้น

ดังนั้นผู้ที่ได้พบผ้าไหมมัดหมี่ชิ้นที่ถูกใจควรซื้อชิ้นนั้นไว้ เพราะจะไม่ได้เห็นผ้าไหมมัดหมี่ชิ้นที่เหมือนเช่นนั้นอีก ความงดงาม ความมีเสน่ห์ของผ้าไหมมัดหมี่แต่ละชิ้นที่เป็นคุณลักษณะพิเศษ คือ การเป็น “ชิ้นเดียวในโลก”

การเผยแพร่งานในประเทศ

ผลิตภัณฑ์ศิลปาชีพจากฝีมือชาวนาชาวไร่ที่ยากจนได้รับการพัฒนาฝีมือมากขึ้นจนสวยงามไม่แพ้ผลงานหัตถกรรมในสมัยโบราณและกำลังพัฒนาต่อไป เพื่อสร้างชื่อเสียงของงานหัตถกรรมไทยให้เป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวางยิ่งขึ้น การเผยแพร่ผลงานผลิตภัณฑ์ศิลปาชีพประเภทต่าง ๆ ที่สะสมไว้เป็นจำนวนมากนั้นได้นำมาจัดนิทรรศการแสดงผลงานศิลปาชีพขึ้นอยู่เสมอซึ่งทุกครั้งสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ จะเสด็จฯ ทรงเป็นประธาน

“สืบสานสมบัติศิลป์” ณ ศูนย์การค้าโรดโชว์ซีดี ระหว่างวันที่ ๘ - ๑๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๒ จัดแสดงและจำหน่ายผลิตภัณฑ์ย่านลิเภา สาธิตการประดิษฐ์ย่านลิเภา กระเป๋าและเครื่องใช้ย่านลิเภาทั้งสมัยโบราณและสมัยปัจจุบันไปจัดแสดงเป็นจำนวนมาก

“รังสรรค์ปั้นแต่ง” ณ ตึกสันติไมตรีทำเนียบรัฐบาล ระหว่างวันที่ ๓๐ เมษายน - ๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๓ รัฐบาลได้จัดแสดงและจำหน่ายผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาจากศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม จังหวัดสกลนคร และที่อื่น ๆ อีกทั่วประเทศซึ่งประสบผลสำเร็จมาก เพราะมีประชาชนไปชมนิทรรศการ และซื้อเครื่องปั้นดินเผากันอย่างคับคั่ง ดังพระราชดำรัสเนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษา ๑๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๓ ว่า

ความจริงผลงานของมูลนิธิศิลปาชีพมีใช้จะสวยงามไปหมดทุกชิ้น แต่เพราะน้ำใจนี้เอง ทำให้ท่านช่วยกันอุดหนุนผลิตภัณฑ์ศิลปาชีพอย่างเช่น คราวที่รัฐบาลกรุณาจัดงาน รังสรรค์ปั้นแต่ง ซึ่งเป็นงานแสดงผลผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาของมูลนิธิศิลปาชีพขึ้นที่ ทำเนียบรัฐบาลเมื่อวันที่ ๓๐ เมษายน - ๒ พฤษภาคมปีนี้ โดยมีนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรีเป็นประธานสัมพันธ์ให้เอง ท่านทั้งหลายก็มาช่วยซื้อเครื่องปั้นดินเผาไปจนหมดทั้งงาน

“มัดหมี่ไหมไทยสายใยชนบท” ณ ศาลาสหทัยสมาคม ในพระบรมมหาราชวัง ระหว่างวันที่ ๖ - ๑๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๓ นิทรรศการการแสดงผลมัดหมี่ที่มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพฯ สะสมมาเกือบ ๒๐ ปี จัดแสดงฉลองพระองค์ที่ตัดเย็บด้วยผ้าไหมมัดหมี่ การนำผ้าไหมมัดหมี่มาใช้ในชีวิตประจำวันในรูปแบบต่าง ๆ และการทอผ้าไหมมัดหมี่ การฉายภาพยนตร์แสดงความเป็นมาและกรรมวิธีการผลิตผ้าไหมมัดหมี่ของไทยอย่างละเอียด รวมทั้งจัดแสดงตู้เก็บตัวอย่างผ้าไหมมัดหมี่ที่สวยงามทั้งสีและลายจำนวนถึง ๒๐๐ ลาย ประชาชนชาวไทยและชาวต่างประเทศที่ได้เข้าชมศิลปหัตถกรรมผ้าไหมต่างแสดงความชื่นชมงาน “มัดหมี่ไหมไทยสายใยชนบท” ซึ่งเป็นงานที่จัดขึ้นเพื่อเชิดชูงานฝีมือพื้นบ้านของคนไทยให้เป็นที่รู้จักไปทั่วโลก

“ศิลป์แผ่นดิน” ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม พระราชวังดุสิต เมื่อวันที่ ๘ - ๑๐, ๑๔ - ๓๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๕ เพื่อเฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ในมหามงคลสมัยเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ เพื่อจัดแสดงผลงานฝีมือชั้นเอกของสมาชิกศิลปาชีพจากทั่วทุกภาคของประเทศไทยให้ประชาชนได้ชม ดังพระราชดำรัสเนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษา ๑๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๕ ว่า

สมาชิกศิลปาชีพนั้น ส่วนมากจะจบแค่ชั้นประถม แต่ผลปรากฏว่าแม้แต่เพียงแค่ประถมเขาก็สามารถรักษามรดกของชาติไทย รักษาศิลปะที่งดงามเก่าแก่ตั้งแต่สมัยอยุธยาและกลายเป็นศิลปินชั้นนำของโลก เมื่อข้าพเจ้านำงานฝีมือศิลปาชีพไปแสดงที่นิวยอร์กหรือวอชิงตัน ไม่มีใครเชื่อเลยว่างานศิลปะเหล่านี้เป็นฝีมือของคนที่ยังแค่ชั้นประถม งานฝีมือของเขาเหล่านี้ บัดนี้จัดแสดงในนิทรรศการศิลป์แผ่นดิน ที่พระที่นั่งอนันตสมาคม ถ้าท่านได้ชมแล้วท่านจะภูมิใจเหมือนข้าพเจ้าว่า คนไทยเราเป็นศิลปินที่ยิ่งใหญ่จริง ๆ

การจัดนิทรรศการ “ศิลป์แผ่นดิน” ทำให้คนไทยได้เข้าใจในศิลปสมบัติเหล่านี้ทั้งองค์พระที่นั่งอนันตสมาคม อาคารหินอ่อนศิลปะสถาปัตยกรรมแบบตะวันตกที่สง่างามและงานหัตถกรรมศิลปาชีพหลายชนิดที่มีใช้สมบัติของใครคนใดคนหนึ่ง แต่เป็นสมบัติศิลป์ของแผ่นดินไทยและของคนไทยทุกคนร่วมกัน และสืบเนื่องมาจาก “ศิลป์แผ่นดิน ครั้งที่ ๑” พ.ศ. ๒๕๓๕ ก็ได้มีการจัดนิทรรศการ “ศิลป์แผ่นดิน ครั้งที่ ๒” พ.ศ. ๒๕๓๙ “ศิลป์แผ่นดิน ครั้งที่ ๓” พ.ศ. ๒๕๔๑ และอาจจะมีการจัดครั้งต่อไปอีกตามวันเวลาที่เหมาะสม

ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม จังหวัดสกลนคร หลังจากที่ได้ก่อตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๖ ก็ได้ผลิตผลงานศิลปาชีพออกมาอย่างมากมาย เช่น ผ้าไหมมัดหมี่ เครื่องปั้นดินเผา เป็นต้น มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพฯ ได้นำไปจัดแสดงด้วยทุกครั้ง ทำให้ผลงานศิลปาชีพของบ้านกุดนาขามมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวางทั้งในประเทศและต่างประเทศ

ผลิตภัณฑ์โครงการศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม มีแสดงและจำหน่ายทุกวันทั้งศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม และจำหน่ายตามร้านสินค้าพื้นเมืองทั่วไป เช่น ที่ท่าอากาศยานสกลนคร อาคารเอนกประสงค์ จังหวัดสกลนคร ท่าอากาศยานอุดรธานี บริษัทสยามแม็คโครเจริญโฮเต็ล ศูนย์ บ. กำแมด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ศูนย์ส่งเสริมอุตสาหกรรมโรงแรมโฆษะ จังหวัดขอนแก่น ศูนย์จำหน่ายของดีเมืองโคราช ร้านค้าสวัสดิการกองทัพภาคที่ ๒ จังหวัดนครราชสีมา

ร้านจิตรลดา

เมื่อมีผลงานศิลปหัตถกรรมของงานศิลปาชีพหลายชนิดที่ผลิตออกมาอย่างสม่ำเสมอ จึงมีการออกร้านขายสินค้าเป็นการกุศลบ้างในโอกาสต่าง ๆ เช่น ในวันเฉลิมพระชนมพรรษา วันพระราชสมภพ วันประสูติ เป็นต้น แต่ก็เป็นกรจำหน่ายสินค้าในวงแคบและในเวลาจำกัดสำหรับตลาดภายในประเทศนั้น มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพฯ มีอาคารแสดงและจำหน่ายผลิต

ภัณฑ์ศิลปาชีพอยู่ในบริเวณสวนจิตรลดาและทำการเปิด “ร้านจิตรลดา” ขึ้นเพื่อเป็นร้านจำหน่ายสินค้าไทยอันเป็นผลผลิตจากมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพฯ จากฝีมือของราษฎรทุกภาค

สินค้าที่นำออกจำหน่ายส่วนใหญ่จะเป็นการนำผลิตภัณฑ์จากมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพฯ มาออกแบบประกอบและตัดเย็บโดยช่างของร้านจิตรลดา เพื่อให้มีรูปแบบที่ทันสมัยเหมาะสมกับการนำไปใช้ หัตถกรรมจากผ้าโดยเฉพาะผ้าทอมือซึ่งมีหลายชนิดส่วนใหญ่มาจากภาคเหนือและภาคอีสาน ที่น่าสนใจเป็นพิเศษคือ ผ้าดอกจอก เป็นผ้าลายยกดอกจากภาคเหนือ ผ้าไหม ที่ดงามจากภาคอีสาน รวมทั้งผลิตภัณฑ์อื่น เช่น ดอกไม้ผ้า เครื่องเงิน เครื่องจักสาน ยานลิเกา หวาย ไม้ไผ่ เป็นต้น

การจัดจำหน่ายเริ่มที่โรงแรมโอเรียนเต็ลเป็นแห่งแรก ปัจจุบันร้านจิตรลดามีสาขาทั้งหมด ๑๒ สาขา ได้แก่

สำนักงานกลาง ศาลาจิตรพัสดุ สวนจิตรลดา พระราชวังดุสิต

ร้านจิตรลดา ๑ ชั้น ๒ โอเรียนเต็ล เฟลซ

ร้านจิตรลดา ๒ ชั้นล่าง ศาลาเครื่องราช อิสริยยศ พระบรมมหาราชวัง

ร้านจิตรลดา ๓ หมู่บ้านไทย สวนสามพราน นครปฐม

ร้านจิตรลดา ๔ พี.เค. วิลล่า พัทยาใต้ ชลบุรี

ร้านจิตรลดา ๕ ท่าอากาศยานเชียงใหม่

ร้านจิตรลดา ๖ อาคารผู้โดยสารขาออก ท่าอากาศยานกรุงเทพ

ร้านจิตรลดา ๗ บริเวณช้อปปิ้งอาเขต โรงแรมเฟิร์ล ภูเก็ต

ร้านจิตรลดา ๘ พระที่นั่งวิมานเมฆ

ร้านจิตรลดา ๙ ธนิยะพลาซ่า ชั้น ๒ ถนนสีลม

ร้านจิตรลดา ๑๐ ศูนย์การค้าโรงแรมรอยัล การ์เด้น ริเวอร์ไซด์ ถนนเจริญนคร

ร้านจิตรลดา ๑๑ โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า นครนายก

ร้านจิตรลดา ๑๒ โรงแรมอมารี วอเตอร์เกท ถนนเพชรบุรี

พิพิธภัณฑ์ศิลปาชีพ พระที่นั่งอภิเศกดุสิต

การเผยแพร่งานของมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพใน สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ นั้น นอกจากจะมีการจัดนิทรรศการแสดงผลงานแล้วยังมีให้ชมในพิพิธภัณฑ์ศิลปาชีพ พระที่นั่งอภิเศกดุสิต ที่เคยเป็นท้องพระโรงในพระราชวังดุสิตอีกแห่งหนึ่ง

พระที่นั่งอภิเศกดุสิต เป็นพระที่นั่งไม้ชั้นเดียวหลังยาว ตั้งอยู่ตรงหน้าพระที่นั่งวิมานเมฆทางทิศตะวันออก มีคลองร่องไม้หอมกั้นแนวระหว่างพระที่นั่งทั้งสององค์ สถาปนิกผู้ออกแบบคือ พระสถิตยนิมมานการ และพระยาราชสงคราม (กร หงสกุล) เป็นนายงานก่อสร้าง

ในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ หลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นระบอบประชาธิปไตย พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพระที่นั่งอนันตสมาคมให้เป็นที่พักพิงสมาชิกรัฐธรรมนูญและใช้เป็นที่พักพิงรัฐสภาแห่งชาติ พระที่นั่งอภิเศกดุสิตจึงถูกใช้เป็นที่ทำการของสำนักงานเลขาธิการรัฐสภา จนกระทั่งมีการสร้างสำนักงานเลขาธิการรัฐสภาแห่งใหม่ขึ้น พระที่นั่งองค์นี้จึงได้โอนกลับมาอยู่ในการดูแลของสำนักพระราชวัง

ต่อมา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ดำเนินการบูรณะปฏิสังขรณ์พระที่นั่งองค์นี้ เพื่อปรับแต่งเป็นพิพิธภัณฑ์สำหรับแสดงงานหัตถกรรมของสมาชิกส่งเสริมศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ และได้กลายเป็นพิพิธภัณฑ์ศิลปาชีพถาวรแห่งแรกในประเทศไทย เมื่อวันที่ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๓๖

ภายในพระที่นั่งได้จัดแสดงและรวบรวมงานศิลปะแขนงต่าง ๆ อันเกิดจากฝีมือของเหล่าสมาชิกศิลปาชีพทุกแผนก ซึ่งเป็นเยาวชนลูกหลานชาวไร่จากทั่วภูมิภาคของประเทศไทยที่ได้มีโอกาสเข้ามาฝึกงานศิลปหัตถกรรมกับมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพฯ สมาชิกศิลปาชีพหลายคนสามารถผลิตงานชิ้นเอกและได้รับการคัดเลือกผลงานมาจัดแสดงไว้ ณ พิพิธภัณฑ์ศิลปาชีพ พระที่นั่งอภิเศกดุสิต ผลงานทุกชิ้นมีทั้งที่อนุรักษ์ ถ่ายทอดรูปแบบงานประเพณีศิลปตามแบบโบราณ และงานที่ได้รับการออกแบบประยุกต์อย่างทันสมัยแต่ยังมีความงามของธรรมชาติที่ผสมผสานกับความงามแบบไทย ซึ่งผลงานเหล่านี้จะได้รับการเก็บรักษา และจัดแสดงอย่างถาวร

การเผยแพร่งานในต่างประเทศ

เดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๑ นางทากาโกะ คาโนมิ ชาวญี่ปุ่นผู้สนใจความงามของผ้าไหมมัดหมี่ได้จัดงานแสดงแบบชุดกิโมโนที่ตัดเย็บด้วยผ้าไหมมัดหมี่ขึ้นที่กรุงโตเกียว เมืองหลวงปัจจุบัน และเกียวโต เมืองหลวงเก่า ในโอกาสนี้ นางทากาโกะ คาโนมิ ได้ขอพระราชทานให้ทรงส่งข้าราชการบริพารไปแสดงแบบเสื้อผ้าไหมมัดหมี่ในงานนี้ด้วย เพื่อให้ชาวญี่ปุ่นเห็นความงามของผ้าไหมมัดหมี่ที่นำมาตัดเย็บเป็นเสื้อผ้าตามสมัยนิยมได้อย่างสวยงาม

ในปี พ.ศ. ๒๕๒๓ สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงพยายามขยายตลาดต่างประเทศสำหรับผลิตภัณฑ์ศิลปาชีพด้วยพระองค์เองในตลาดที่สำคัญ ๒ ประเทศ คือ สหรัฐอเมริกาและญี่ปุ่น

ระหว่างวันที่ ๒๕ มกราคม – ๓๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๓ ในโอกาสที่สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ได้เสด็จฯ ไปทรงรักษาพระโรคภูมิแพ้ที่สหรัฐอเมริกา ก็ได้ทรง

ใช้โอกาสนี้จัดแสดงแบบเสื้อเครื่องแต่งกาย ซึ่งประดิษฐ์ตัดเย็บด้วยผ้าไหมมัดหมี่และผ้าปักฝีมือชาวไทยภูเขา ตลอดจนเปิดนิทรรศการแสดงผลงานศิลปาชีพอีกหลายประเภทเพื่อให้เกษตรกรชาวอเมริกันได้ชมผลิตภัณฑ์จากฝีมือของคนไทย

ระหว่างวันที่ ๑๐ - ๒๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๔ สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ได้เสด็จเยือนประเทศญี่ปุ่นเป็นการส่วนพระองค์พร้อมด้วยสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี เพื่อตอบสนองพระราชไมตรีของพระราชวงศ์ญี่ปุ่นที่ได้เสด็จเยือนประเทศไทย จึงทรงนำผลงานของมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพฯ ไปจัดแสดงด้วยเพื่อเป็นการเผยแพร่ศิลปหัตถกรรมไทย ผลิตภัณฑ์ศิลปาชีพแก่ชาวญี่ปุ่น ทรงจัดแสดงแบบเสื้อจากผ้าไหมมัดหมี่ กระเป๋าย่านลิภา และแสดงผลภัณฑ์ศิลปาชีพเช่นเดียวกับที่ทรงจัดในสหรัฐอเมริกา ชาวญี่ปุ่นสนใจผ้าไหมของไทยมาก โดยเฉพาะกิโมโนของชาวญี่ปุ่นที่ตัดเย็บด้วยผ้าไหมมัดหมี่แล้วมีความสวยงามเป็นพิเศษ ปัจจุบันประเทศญี่ปุ่นเป็นลูกค้าที่สำคัญของมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพฯ

เดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๒๔ คณะบุคคลและองค์กรต่าง ๆ กราบบังคมทูลเชิญสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ให้ทรงนำผลิตภัณฑ์ศิลปาชีพไปแสดง ณ เมืองดัลลาส สหรัฐอเมริกา

ระหว่างวันที่ ๕ มีนาคม - ๗ เมษายน พ.ศ. ๒๕๒๔ สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ได้เสด็จเยือนสหรัฐอเมริกาตามคำกราบบังคมทูลเชิญของนายเฮอร์เบิร์ต อาร์มสตรอง ประธานมูลนิธิแอมบาสเซอร์ ซึ่งเป็นมูลนิธิที่ให้ความช่วยเหลือแก่โครงการพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ จึงทรงนำผลิตภัณฑ์ศิลปาชีพไปเผยแพร่เพื่อเป็นการส่งเสริมศิลปหัตถกรรมของไทย

ระหว่างวันที่ ๒๖ ตุลาคม - ๑๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๕ สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ได้เสด็จเยือนกรุงวอชิงตันดีซี สหรัฐอเมริกา พร้อมด้วยสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ตามคำกราบบังคมทูลเชิญของประธานกลุ่มผู้สนับสนุนพิพิธภัณฑเด็กแห่งกรุงวอชิงตัน เพื่อทรงรับการทูลเกล้าฯ ถวายรางวัลด้านมนุษยธรรมระหว่างประเทศ (International Humanitarian Award) ณ โรงแรม วอชิงตัน เชอราตัน ในโอกาสนี้สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ได้เสด็จ ทรงเป็นประธานในพิธีเปิดนิทรรศการเกี่ยวกับประเทศไทย ณ พิพิธภัณฑเด็ก กรุงวอชิงตัน และได้ทรงนำผลิตภัณฑ์ศิลปาชีพไปทรงเผยแพร่แก่ชาวอเมริกันด้วย

ระหว่างวันที่ ๘ - ๒๐ เมษายน พ.ศ. ๒๕๓๖ สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ได้ทรงนำผลงานและการจัดนิทรรศการของมูลนิธิ ไปจัดแสดงขึ้นที่กรุงโตเกียวและเกียวโต ประเทศญี่ปุ่น เพื่อเผยแพร่ผลงานของสมาชิกิลปาซีฟ และเสริมสร้างความสัมพันธ์ความเข้าใจอันดีระหว่างประชาชนชาวไทยและประชาชนชาวญี่ปุ่น โดยผ่านทางผลงานศิลปหัตถกรรม การนำผลงานศิลปาชีพไปแสดงในครั้ง นี้ ได้แก่ แผนกสาธิตงานฝีมือศิลปาชีพ นิทรรศการผลิตภัณฑ์ศิลปาชีพ การจัดแสดงผลิตภัณฑ์ประเภทผ้าของมูลนิธิ ฉลองพระองค์ชุดต่าง ๆ ภาพเขียน ดอกไม้ประดิษฐ์ เครื่องปั้นดินเผา เป็นต้น งานนิทรรศการเกิดขึ้นจากการเชิญของสมาคมไทยญี่ปุ่นร่วมกับห้างสรรพสินค้าทาคาชิมาย่า ซึ่งเป็นห้างที่ใหญ่และเก่าแก่ที่สุดแห่งหนึ่งในประเทศญี่ปุ่น

วันที่ ๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๓๖ สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ได้เสด็จกรุงเวียนนา ประเทศออสเตรีย ได้ทรงเปิดนิทรรศการ ๗๐๐ ปี มรดกไทย ณ พิพิธภัณฑ์ชาติพันธุ์วิทยา (Musuem of Ethnology) ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของพระราชวังโฮฟบวร์ก เป็นการจัดแสดงเรื่องราวเกี่ยวกับโบราณคดี และประวัติศาสตร์ของไทยโดยอาศัยโบราณวัตถุและศิลปวัตถุสมัยต่าง ๆ เป็นสื่อ นำงานนี้จัดขึ้นด้วยความร่วมมือระหว่างรัฐบาลไทยและรัฐบาลออสเตรีย เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติในวาระที่สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ มีพระชนมายุครบ ๕ รอบ ในปี พ.ศ. ๒๕๓๕ ส่วนอีกห้องหนึ่งเป็นการจัดแสดงผลงานของมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพฯ เช่น ขบวนเรือพระที่นั่งสุพรรณหงส์ทำด้วยเงินและทอง งานตกแต่งด้วยปีกแมลงทับ เครื่องจักสานย่านลิเภา ผ้าไหมมัดหมี่ ตลอดจนชุดฉลองพระองค์ของสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ที่ล้วนแต่เป็นผ้าฝีมือของสมาชิกิลปาซีฟทั้งสิ้น

วันที่ ๑๕ เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๐ ณ หอไอเฟล ปารีส ประเทศฝรั่งเศส สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี ทรงเปิดงานนิทรรศการศิลปาชีพพิเศษ “สมบัติศิลป์แผ่นดินไทย” ตามคำกราบบังคมทูลเชิญของมาดามแบนาติก ซีร์ค ภริยาของ ฯพณฯ นายฌาคส์ ซีร์ค ประธานาธิบดีแห่งฝรั่งเศส ซึ่งประเทศไทยและประเทศฝรั่งเศสมีวัตถุประสงค์ร่วมกันในการจัดงานครั้งนี้เนื่องจากเป็นวโรกาสพิเศษพร้อมกัน ๒ วาระ คือ วาระมหามงคลปีกาญจนาภิเษกอันเป็นที่ ๕๐ แห่งการเสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน และวาระครบรอบ ๑๐๐ ปี ในการเสด็จประพาสยุโรปของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๔๐ ด้วยเหตุนี้นายกรัฐมนตรีนครปารีส จึงได้เชิญมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถให้นำผลิตภัณฑ์มาจัดแสดงบริเวณ ชั้น ๑ ของหอไอเฟล สูงจากระดับพื้นดินประมาณ ๕๐ เมตร การจัดงานครั้งนี้ นับเป็นครั้งแรกของประเทศฝรั่งเศสที่ยอมเปิดหอไอเฟล อันเป็น

สัญลักษณ์โดดเด่นของประเทศที่ชาวโลกรู้จักกันอย่างกว้างขวางให้ต่างชาติเข้าจัดงานหลังจากที่หอไอเฟลได้ถูกใช้เป็นสัญลักษณ์แห่งงานนิทรรศการโลกที่ฝรั่งเศสเป็นเจ้าภาพเมื่อ ๑๐๐ กว่าปีที่ผ่านมา

การแสดงนิทรรศการครั้งนี้ได้จัดสร้างศาลาไทยขึ้นและแบ่งพื้นที่ออกเป็น ๓ ส่วน คือ

ส่วนแรก แสดงนิทรรศการเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของประเทศไทย ความเป็นมาของ มุลนิธิสังเสริมศิลปาชีพ และวิธีการรังสรรค์งานหัตถศิลป์ ประเภทต่าง ๆ ของมุลนิธิ

ส่วนที่สอง แสดงนิทรรศการ เรื่อง “น้ำและแผ่นดิน” เป็นการแสดงผลงานศิลปหัตถกรรมของมุลนิธิสังเสริมศิลปาชีพ ที่เชื่อมโยงเข้ากับวิถีชีวิตของชาวไทย เช่น กระเป๋ากักน้ำที่มีรูปทรงคล้ายปลา ตุ๊กตาไทย กระบวนเรือพยุหยาตรา เรือสุพรรณหงส์ รอยพระพุทธรูป ถมทอง นกยูงทองคำ ผลิตภัณฑ์ย่านลิเภา และธรรมจักรคร่ำเงินคร่ำทอง ซึ่งเป็นผลงานสำคัญที่นักเรียนศิลปาชีพได้จัดทำขึ้นเพื่อทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในวโรกาสพระราชพิธีกาญจนาภิเษก โดยมีมุ่งเน้นความหมายที่เปรียบตั้งการทรงงานของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่ทรงอุทิศพระวรกายเพื่อแผ่นดินและประชาชนมาโดยตลอด

ส่วนที่สาม แสดงนิทรรศการผ้าไหมที่เป็นผ้าพื้นเมืองชนิดต่าง ๆ ที่ทรงคุณค่าและความงดงาม เช่น ผ้าไหมมัดหมี่ ผ้าตีนจก ผ้าแพรวา เป็นต้น

นิทรรศการ “สมบัติศิลป์ แผ่นดินไทย” เป็นงานหัตถศิลป์ที่ยิ่งใหญ่อลังการที่สุดของมุลนิธิสังเสริมศิลปาชีพ ที่ได้ปรากฏแก่สายตาชาวโลกซึ่งได้รับความสนใจอย่างต่อเนื่องในแต่ละวัน โดยมีผู้เข้าชมถึงประมาณ วันละ ๘,๐๐๐ - ๒๐,๐๐๐ คน จึงเป็นความสำเร็จของแผ่นดินที่สะท้อนให้เห็นเด่นชัดถึงน้ำพระราชหฤทัยใน สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ พระผู้ทรงห่วงใย เอื้ออาทรในทุกข์สุขของอาณาประชาราษฎร์ให้สามารถพึ่งพาช่วยตนเองได้อย่างเข้มแข็งและมั่นคงในชีวิต และพระอัจฉริยภาพทางด้านอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมที่ยิ่งใหญ่ พระองค์หนึ่งของประเทศไทย

ความสำคัญของการเผยแพร่งานศิลปาชีพ

การเผยแพร่งานศิลปาชีพที่ทำให้เกิดความสนใจจากประชาชน ทำให้ประชาชนเห็นคุณค่าของงานศิลปหัตถกรรมท้องถิ่นและเป็นการส่งเสริมแหล่งท่องเที่ยวนี้ การเผยแพร่งานศิลปาชีพจึงมีความสำคัญเป็นอย่างมาก

เฉลา พุ่มพวง (๒๕๔๑) เจ้าหน้าที่ปกครองได้เล่าถึงการเผยแพร่งานศิลปาชีพว่า ทำให้ประชาชนเกิดความสนใจในการประกอบอาชีพเสริม เพราะงานศิลปาชีพทำให้เกิดอาชีพและการสร้างงาน

ญาณิศา สัตยคุณ (๒๕๔๑) นักวิชาการได้เล่าถึงการเผยแพร่ผลงานศิลปะว่า ควรเผยแพร่ข้อมูลเกี่ยวกับผลิตภัณฑ์ศิลปะให้มากขึ้นกว่าเดิมเพราะจะทำให้ผลิตภัณฑ์ศิลปะจำหน่ายได้มากขึ้นและสมาชิกศิลปะมีรายได้เพิ่มขึ้นมากกว่าเดิม

บัญชา สุวรรณมาโจ (๒๕๔๑) ปลัดอำเภอเจริญศิลป์ได้เล่าถึงการเผยแพร่ผลงานศิลปะว่า ควรพิมพ์หนังสือและเอกสารเผยแพร่แก่ประชาชนให้มากขึ้น เพราะจะทำให้ประชาชนเห็นคุณค่าของศิลปหัตถกรรมท้องถิ่นเป็นการส่งเสริมแหล่งท่องเที่ยวทำให้ประชาชนในท้องถิ่นมีรายได้เพิ่มขึ้น

วสันต์ สัมยคุณ (๒๕๔๑) ผู้ช่วยศึกษาธิการอำเภอเจริญศิลป์ได้เล่าถึงการเผยแพร่ผลงานศิลปะว่า ควรเผยแพร่ให้มากขึ้นโดยเฉพาะการออกร้านและสาธิตงานศิลปะในงานประจำปีของจังหวัดต่าง ๆ การพิมพ์หนังสือและเอกสารเผยแพร่เกี่ยวกับงานศิลปะ ควรจัดส่งให้กับหน่วยงานราชการและเอกชนต่าง ๆ เพื่อที่จะได้ทราบการเคลื่อนไหวของงานศิลปะอยู่ตลอดเวลา

อำนวย สิงห์ธนะ (๒๕๔๑) เจ้าหน้าที่บริหารงานสรรพากรได้เล่าถึงการเผยแพร่ผลงานศิลปะว่า การเผยแพร่ผลงานศิลปะจากสื่อมวลชนแขนงต่าง ๆ มีความสำคัญมากเพราะสื่อต่าง ๆ เป็นเครื่องมือที่ทำให้ประชาชนรู้จักงานศิลปะมากขึ้น

อุไร เพชรเวช (๒๕๔๑) เจ้าพนักงานพัฒนาชุมชน ๕ ได้เล่าถึงการเผยแพร่ผลงานศิลปะว่า มีความสำคัญมากเพราะงานศิลปะเป็นงานที่อยู่ใกล้ตัวของประชาชน เป็นการสร้างงาน สร้างอาชีพและสามารถพัฒนาฝีมือของประชาชนในท้องถิ่นได้อย่างเหมาะสม จึงควรจัดทำเอกสารเผยแพร่กับกลุ่มประชาชนในระดับท้องถิ่นเป็นรายเดือน โดยเฉพาะกลุ่มประชาชนที่ยังไม่ได้เข้าร่วมโครงการศิลปะ

บทที่ ๗

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การศึกษานี้เป็นการศึกษาเกี่ยวกับการส่งเสริมศิลปหัตถกรรมท้องถิ่นเพื่อเสริมรายได้ให้แก่สตรีในชนบท โดยยกกรณีของแผนกทอผ้าไหม ในโครงการศูนย์ศิลปาชีพ บ้านกุดนาขาม จังหวัดสกลนคร มาเป็นกรณีศึกษา นอกจากเป็นการสร้างอาชีพเสริมให้กับกลุ่มสตรีที่นอกเหนือจากอาชีพเกษตรกรรมแล้วยังเป็นวิธีการหนึ่งในการแก้ปัญหาการตัดไม้ทำลายป่า การทำลายสภาพแวดล้อม การว่างงาน การละทิ้งอาชีพเกษตรกรรมและยับยั้งการอพยพแรงงานชนบทเข้าสู่ตัวเมืองด้วย

การประกอบอาชีพการทอผ้าไหมเป็นงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านอย่างหนึ่งที่มีการสืบทอดมาช้านานหลายชั่วอายุคน การส่งเสริมการทอผ้าไหมจึงเป็นการสนับสนุนการใช้ภูมิปัญญาชาวบ้าน และการนำวัตถุดิบที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นนั้นมาใช้ให้เกิดประโยชน์ นอกจากนี้การทอผ้าไหมยังมีเอกลักษณ์พิเศษด้วยกรรมวิธีการทอด้วยมือ เป็นการรักษาศิลปวัฒนธรรมอันมีค่ามิให้สูญหายไป เป็นการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมอันดีงามของท้องถิ่น

แผนกทอผ้าไหม ศูนย์ศิลปาชีพ บ้านกุดนาขาม จัดตั้งขึ้นเพื่อให้ราษฎรทอผ้าไหมมัดหมี่เป็นอาชีพเสริม โดยคำนึงถึงทรัพยากรธรรมชาติ ภูมิประเทศ ภูมิอากาศ วัฒนธรรม ประเพณีที่ดีงามของท้องถิ่น ความต้องการและความสามารถของราษฎรเป็นหลัก ราษฎรมีความสามารถในการทอผ้าไหมอยู่ในตัวเพราะได้รับการสืบทอดมาตั้งแต่ครั้งปู่ย่าตายาย การทอผ้าไหมใช้ไหมพันธุ์พื้นเมืองทั้งเส้นไหมยืน เส้นไหมพุ่ง เพราะเส้นไหมพันธุ์พื้นเมืองจะมีสีเหลือง เงามเหลืองที่สวยงามเป็นประกายพิเศษกว่าไหมพันธุ์อื่น การเสาะหาลายมัดหมี่แบบโบราณของพื้นบ้านมาเป็นตัวอย่างและพื้นฟูจัดทำขึ้นใหม่ เพื่อส่งเสริมสนับสนุนงานทอผ้าไหมอย่างเป็นระบบและต่อเนื่อง ทำให้งานทอผ้าไหมได้รับการพัฒนาฝีมือมากขึ้น สวยงามไม่แพ้ผลงานการทอผ้าไหมในสมัยโบราณ มีการปรับปรุงและพัฒนาต่อไปเพื่อให้งานทอผ้าไหมสามารถผลิตผลงานได้อย่างมีคุณภาพ

การเผยแพร่ผ้าไหมไทย สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงนำผ้าไหมไทยมาใช้ติดฉลองพระองค์ ทรงใช้ฉลองพระองค์เหล่านี้ทั้งภายในประเทศและเวลาเสด็จต่างประเทศ ทั้งโปรดให้ข้าราชการบริพารใช้ผ้าไหมไทยด้วย เพื่อร่วมกันเผยแพร่และช่วยเหลือให้ราษฎรมีรายได้เพิ่มเป็นแบบอย่างแก่ประชาชนทำให้ผ้าไหมที่เป็นผลิตภัณฑ์จากฝีมือของคนไทยได้แพร่หลายเป็นที่นิยมอย่างกว้างขวางของประชาชน การออกร้านจำหน่ายเป็นการกุศลในโอกาสต่าง ๆ การที่สื่อมวลชนทุกแขนงช่วยเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ ทำให้ผ้าไหมไทยเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางทั้งในหมู่ประชาชนชาวไทยและชาวต่างประเทศ ผ้าไหมเป็นศิลปหัตถกรรมที่ทำด้วยฝีมือประณีต งดงาม มีเสน่ห์ มีค่า มีราคาในทุกโอกาส เป็นที่ถูกใจของผู้พบเห็น

การนำผ้าไหมมาพัฒนาและดัดแปลงเป็นเสื้อผ้าสำเร็จรูป ทำของใช้ตกแต่งบ้านเรือน เครื่องประดับ เครื่องใช้สอย ทำให้ได้รับความนิยมแพร่หลายทั้งในและนอกประเทศในปัจจุบัน

เมื่อพิจารณาในแง่การศึกษานอกโรงเรียนแล้ว กรณีการส่งเสริมศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น แผนกทอผ้าไหม ในโครงการศูนย์ศิลปาชีพ บ้านกุดนาขาม จังหวัดสกลนคร มีลักษณะเด่นอยู่ ๒ ประการ คือ (๑) เป็นตัวอย่างของการศึกษาค้นคว้า แล้วนำความรู้ที่ได้ค้นพบไปใช้ในการพัฒนาอาชีพและความเป็นอยู่ การนำศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านในท้องถิ่นมาปรับปรุงสร้างสรรค์ ผักหัด และพัฒนาเข้าด้วยกันให้เกิดเป็นอาชีพเสริมเพิ่มรายได้ให้กับผู้มีรายได้น้อย และมีความต่อเนื่องสอดคล้องกับแนวคิดของการจัดการศึกษานอกโรงเรียนด้านอาชีพอย่างแท้จริง (๒) เป็นตัวอย่างของการศึกษานอกระบบโรงเรียน ที่สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงริเริ่มให้เกิดการอนุรักษ์โดยการนำภูมิปัญญาของประชาชนในท้องถิ่นมาส่งเสริมให้เกิดประโยชน์ ทั้งทางด้านการส่งเสริมอาชีพและการพัฒนาศิลปหัตถกรรมเพื่อเป็นอาชีพเสริมแก่ราษฎรในชนบท เมื่อราษฎรทดลองและประสบความสำเร็จแล้ว ได้นำประสบการณ์ตรงเหล่านี้เผยแพร่ให้ผู้สนใจ ก่อให้เกิดการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมของชาติ โดยเป็นแหล่งศึกษาดูงานที่เป็นประโยชน์ให้กับผู้สนใจในท้องถิ่น ต่างท้องถิ่น และจังหวัดใกล้เคียง ตลอดจนสถาบันการศึกษา กลุ่มอาชีพ และสถาบันเอกชนที่สนใจอีกด้วย

ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

๑. เพื่อศึกษาการดำเนินงานส่งเสริมอาชีพสตรีในชนบท จากหัตถกรรมผ้าไหมในครัวเรือนมาเป็นการจัดการที่เป็นระบบ ด้วยการดำเนินงานของศูนย์ศิลปาชีพ บ้านกุดนาขาม

๒. เพื่อศึกษาพัฒนาการด้านแนวความคิดและระบบการดำเนินงานของแผนกทอผ้าไหม ศูนย์ศิลปาชีพ บ้านกุดนาขาม โดยทำการวิเคราะห์จากมุมมองของการศึกษานอกระบบโรงเรียน ได้แก่ แรงจูงใจและความสนใจของประชาชน การจัดระบบการเรียนการสอน ระบบการผลิต การจำหน่าย และการบริหารกิจการโดยรวม

๓. เพื่อศึกษาความคิดเห็นและข้อเสนอแนะของผู้เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมอาชีพให้กับประชาชนในท้องถิ่น

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

รูปแบบของการวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ใช้วิธีการศึกษารายกรณี (Case Study) นำเสนอด้วยการบรรยาย อาศัยข้อมูลจากเอกสารเผยแพร่ของโครงการ การเยี่ยมชมศึกษาโครงการโดยตรง และข้อมูลจากการสัมภาษณ์ การสอบถามเจ้าหน้าที่ ประชาชน และผู้ที่เกี่ยวข้อง

เครื่องมือและวิธีการเก็บข้อมูล

การเก็บข้อมูล สำหรับการศึกษาครั้งนี้ แบ่งออกเป็น ๓ วิธี ดังนี้

๑. ข้อมูลจากหลักฐานเอกสาร ได้แก่ เอกสารข้อมูลต่าง ๆ ที่เผยแพร่สู่สาธารณะเกี่ยวกับประวัติความเป็นมา นโยบาย การดำเนินงาน การประสานงานกับหน่วยงานของรัฐและองค์กรเอกชน การเผยแพร่งานและผลงานของมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ และศูนย์ศิลปาชีพ บ้านกุดนาขาม

๒. ข้อมูลจากการเยี่ยมชมและศึกษาโครงการโดยตรง ผู้วิจัยได้เข้าไปศึกษาเพื่อรวบรวมข้อมูลด้วยตนเอง ทำการจดบันทึกเรื่องราวเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ศูนย์ศิลปาชีพ บ้านกุดนาขาม เช่น ข้อมูลเบื้องต้นและสถิติต่าง ๆ ของหมู่บ้านกุดนาขาม ข้อมูลเกี่ยวกับการดำเนินงานของมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ และศูนย์ศิลปาชีพ บ้านกุดนาขาม

๓. ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ ได้แก่ การสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ประจำศูนย์ เจ้าหน้าที่ฝ่ายวิชาการและการผลิต สมาชิกสตรีแผนกทอผ้าไหม เจ้าหน้าที่หน่วยงานของรัฐและองค์กรภาคเอกชน ลูกค้าและผู้เยี่ยมชม ที่เกี่ยวข้องกับศูนย์ศิลปาชีพ บ้านกุดนาขาม

การวิเคราะห์ข้อมูล

นำข้อมูลที่ได้จากเอกสาร คำสัมภาษณ์ และข้อมูลที่ได้จากบันทึกการสังเกตมาทำการวิเคราะห์ตามแนวทางการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ กล่าวคือ นำเนื้อหาออกมาจำแนกออกเป็นหมวดหมู่แล้วพิจารณาหาคำตอบในแต่ละเรื่อง เพื่อให้ได้ข้อมูลสรุปครบถ้วนตามที่ระบุไว้ในความมุ่งหมายของการวิจัย

ผลการศึกษาค้นคว้า

ผลการศึกษาค้นคว้า สรุปได้ดังนี้

๑. การจัดตั้งมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เกิดจากการที่สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ได้ตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ไปทรงเยี่ยมราษฎรในภูมิภาคต่าง ๆ ทั่วประเทศ ทรงพบเห็นความทุกข์ยากของราษฎรในท้องถิ่นทุรกันดาร จึงทรงหาแนวทางคลายความเดือดร้อนให้แก่ราษฎรให้อาชีพเสริมจากอาชีพเกษตรกรรม ทรงจัดตั้ง “โครงการส่งเสริมศิลปาชีพ” ขึ้น

จากการเริ่มต้นที่ผ้าไหมมัดหมี่ทางภาคอีสาน และได้ขยายวงกว้างไปถึงผ้าทอมือประเภทต่าง ๆ และศิลปหัตถกรรมนานาชนิดของทุกภาค ทำให้เกิดการจัดตั้งศูนย์ศิลปาชีพในภูมิภาคต่าง ๆ และการจัดตั้งโรงฝึกศิลปาชีพสวนจิตรลดาเพื่อเป็นศูนย์กลางการเรียนการสอนศิลปาชีพแขนงต่าง ๆ ผลงานศิลปหัตถกรรมที่สวยงามและหายาก ตลอดจนเป็นที่รวมผลิตภัณฑ์ศิลปาชีพจากราษฎรทั่วประเทศด้วย

ต่อมาได้จัดตั้งเป็น “มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพพิเศษในพระบรมราชินูปถัมภ์” เมื่อวันที่ ๒๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๙ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๓๑ เปลี่ยนชื่อใหม่เป็น “มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ” มีวัตถุประสงค์ คือการส่งเสริมให้ชาวนาชาวไร่และราษฎรที่ยากจนสามารถหารายได้เพิ่มเติม ทำเป็นอาชีพเสริมจากอาชีพหลักคือการเกษตรกรรม โดยให้มีความรู้เกี่ยวกับงานศิลปหัตถกรรมในท้องถิ่น พร้อมกับการอนุรักษ์และสืบทอดศิลปหัตถกรรมไทย

๒. การจัดตั้งศูนย์ศิลปาชีพ บ้านกุดนาขาม จัดตั้งขึ้นเพื่อแก้ปัญหาความเดือดร้อนให้แก่ราษฎรบ้านกุดนาขาม ที่เป็นหมู่บ้านที่มีราษฎรยากจนจำนวนมาก ด้วยกรณีชาวบ้านกุดนาขามมีความขยันและมีความสามัคคีเป็นพื้นงาน จึงจัดให้เป็นหมู่บ้านตัวอย่างให้ราษฎรได้เรียนรู้และฝึกอาชีพที่ถนัด มีงานทำ มีอาชีพเสริมหลังจากเสร็จสิ้นฤดูกาลทำนา ราษฎรไม่ต้องเดินทางออกจากหมู่บ้านไปหางานทำในท้องถิ่นอื่น ลดการตัดไม้ทำลายป่า มีการปลูกต้นไม้ทดแทน เป็นการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมโดยที่ราษฎรมีส่วนช่วยรักษาสภาพป่า

ศูนย์ศิลปาชีพเกิดขึ้นที่บ้านกุดนาขาม เมื่อวันที่ ๒๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๖ มีเจ้าหน้าที่ทหารทำหน้าที่บริหารงานภายในศูนย์ฯ จัดการฝึกอบรม จัดหาวัสดุอุปกรณ์ให้กับสมาชิกแผนกต่าง ๆ จัดการด้านการเงิน จัดจำหน่ายผลิตภัณฑ์ การติดตามผลงานและการเผยแพร่ผลงานของศูนย์ฯ และติดต่อประสานงานกับส่วนราชการต่าง ๆ

ปัจจุบันศูนย์ศิลปาชีพ บ้านกุดนาขาม มีแผนกต่าง ๆ หลายแผนก สามารถสร้างงานให้ราษฎรได้จำนวนมาก ได้แก่ แผนกเครื่องปั้นดินเผา ทำเครื่องเรือน จักสาน ดอกไม้ประดิษฐ์ ดีเหล็ก ทอผ้าหม่นวม ทำเอี๊ยม ตัดผม ถักไหมพรม ซ่อมวิทยุ - โทรทัศน์ แกะสลักไม้ ทำอิฐบล็อด ปลูกหม่อนเลี้ยงไหม ทอผ้าไหม ทอผ้าฝ้าย ตัดเย็บเสื้อผ้า เกษตรหล่อโลหะ อัดกรอบพระ เครื่องหนัง อาหารและขนม

๓. ข้อมูลเกี่ยวกับบ้านกุดนาขาม บ้านกุดนาขามตั้งอยู่ที่ หมู่ ๘ ตำบลเจริญศิลป์ อำเภोजีนศิลป์ จังหวัดสกลนคร ระยะทางห่างจากตัวเมืองสกลนครและอุดรธานีใกล้เคียงกันตามเส้นทางหลวงหมายเลข ๒๒ ประมาณ ๑๐๕ กิโลเมตร ราษฎรส่วนใหญ่มีอาชีพหลักคือ การทำนา อาชีพรองคือ การปลูกพืชผักสวนครัว ปลูกผลไม้และทำงานในศูนย์ส่งเสริมศิลปาชีพ พื้นที่ใช้ทำเกษตรกรรม ๕,๗๓๔ ไร่ เป็นพื้นที่เพาะปลูก ๔,๐๐๗ ไร่

พื้นที่สาธารณะ ๑,๖๑๒ ไร่ พื้นที่อยู่อาศัย ๑๑๕ ไร่ มี ๓๑๔ ครัวเรือน มีประชากรทั้งสิ้น ๑,๔๓๓ คน เป็นชาย ๗๑๓ คน และหญิง ๗๒๐ คน แต่ละครอบครัวมีรายได้เฉลี่ย ๖๗,๒๐๐ บาทต่อปี แหล่งน้ำของหมู่บ้าน ได้แก่ อ่างเก็บน้ำห้วยนกเค้า สระกักเก็บน้ำ ๔ แห่ง บ่อน้ำบาดาล ๒ บ่อ แหล่งน้ำธรรมชาติ ๓ แห่ง คือ ห้วยน้ำเค็ม ห้วยวังแก และห้วยน้ำยาม

๔. ความเป็นมาและการแพร่กระจายของการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมของโลก การปลูกหม่อนเลี้ยงไหมสันนิษฐานว่าเริ่มต้นในประเทศจีนเมื่อประมาณ ๔,๗๐๐ ปีมาแล้ว ค้นพบรังไหมโดย พระนางซีหลิงสี พระมเหสีของจักรพรรดิ ชวนหยวน จึงมีการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมในพระราชวังและได้นำออกเผยแพร่ให้แก่ราษฎรทั่วไป ต่อมาได้เผยแพร่ผ่านทางตอนใต้ของประเทศรัสเซียเข้าสู่ประเทศเอเชียกลาง ตาม“เส้นทางไหม” เป็นเส้นทางแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมและการค้าระหว่างประเทศจีนและประเทศในเอเชียกลาง การปลูกหม่อนเลี้ยงไหมได้แพร่กระจายไปสู่ประเทศอินเดียและคาบสมุทรอินโดจีน ประเทศชายฝั่งตอนเหนือของทวีปแอฟริกา ทวีปยุโรป ทวีปอเมริกาเหนือ และทวีปอเมริกาใต้ ทำให้ไหมและผ้าไหมเป็นที่รู้จักและแพร่หลายไปเกือบทั่วโลก

๕. ประวัติของการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมในประเทศไทย สันนิษฐานว่าคนไทยที่อพยพมาจากประเทศจีนได้นำไข่ไหมและพันธุ์หม่อนเข้ามาสู่ประเทศไทย โดยเฉพาะในภาคอีสานมีการเลี้ยงไหมมากที่สุดและได้รับการทำนุบำรุงจากรัฐบาลในส่วนกลาง ตั้งแต่ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการตั้งกรมช่างไหม สังกัดกระทรวงเกษตรธิการ และได้ตั้งสาขากรมช่างไหมในภาคอีสานขึ้น พ.ศ. ๒๔๕๕ ได้ยกเลิกกรมช่างไหมและสาขาท่าง ๆ พ.ศ. ๒๕๐๔ รัฐบาลให้ความสำคัญของอุตสาหกรรมไหมไทย จึงได้มีการส่งเสริมและพัฒนาอุตสาหกรรมไหมไทยทั้งด้านการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม การสาวไหม และการทอผ้าไหม พ.ศ. ๒๕๑๑ ได้จัดตั้งกลุ่มหม่อนไหม กองส่งเสริมพืชสวน กรมส่งเสริมการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ทำหน้าที่ส่งเสริมการเลี้ยงไหมให้แก่เกษตรกรมาจนถึงปัจจุบัน

๖. ความเป็นมาเกี่ยวกับการทอผ้าไหมไทย การทอผ้าของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่อาศัยอยู่ในบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานนั้นเก่าแก่ที่สุด จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่บ้านเชียง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี ซึ่งได้พบเศษผ้า เส้นใยของฝ้ายและไหมติดอยู่กับกำไลสำริด กระบวนการทอผ้าได้มีการพัฒนาสืบต่อมาในสมัยสุโขทัย สมัยกรุงศรีอยุธยา สมัยกรุงธนบุรี และสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ผ้ายังคงมีบทบาทสำคัญต่อเศรษฐกิจ การเมือง สังคมของไทย และภาคอีสานเป็นแหล่งผลิตผ้าทอที่มีเอกลักษณ์ของผ้าไทยที่ให้ความรู้และวิชาชีพที่สำคัญมาจนถึงปัจจุบัน

การทอผ้าพื้นบ้านพื้นเมืองอีสาน ที่ทำกันมาแต่โบราณคือผ้าที่ทอจากเส้นใยฝ้ายและไหม ได้แก่ ผ้ามัดหมี่ ผ้าจก ผ้าขิด ผ้าแพรวา ผ้าพื้น เป็นต้น ที่ทอขึ้นตามขนบธรรมเนียมประเพณี เพื่อใช้สอยในครอบครัว และบางส่วนก็ทำตามความเชื่อทางศาสนาของชาวอีสานที่สืบทอดกันมา

๗. คุณสมบัติของผ้าไหม ผ้าไหมสามารถปรับสภาพเข้ากับการเปลี่ยนแปลงของอากาศได้ดี ใส่ในฤดูหนาวจะรู้สึกอุ่น ใส่ในฤดูร้อนจะรู้สึกเย็น ผ้าไหมมีเนื้อผ้าอ่อนนุ่มและเป็นเงามันลื่น ทำให้ไม่ไคร้เปื้อนและทำความสะอาดง่าย เวลาเคลื่อนไหวไหมเสียดสีกันทำให้เกิดเสียงส่ายไหม ซึ่งเป็นคุณสมบัติตามธรรมชาติของไหมและเป็นที่นิยมมาก

ประเภทของผ้าไหม ได้แก่ ผ้าไหมชนิดบางมาก ผ้าไหมชนิดบาง ผ้าไหมชนิดค่อนข้างหนา และผ้าไหมชนิดหนา

ผลิตภัณฑ์ไหม นอกจากผ้าไหมชนิดที่เป็นผ้าผืน ผ้าพับ แล้วยังมีการนำผ้าไหมมาประดิษฐ์เป็นผลิตภัณฑ์ไหม ได้แก่ เสื้อผ้าสำเร็จรูป ของใช้ตกแต่งบ้านเรือน เครื่องประดับเครื่องใช้สอย เป็นต้น

๘. การผลิตเส้นไหม ให้ได้เส้นไหมที่มีขนาดตามต้องการในการทอผ้า เริ่มจากการปลูกต้นหม่อน เพราะใบหม่อนเป็นอาหารสำคัญที่ดีที่สุดของตัวหนอนไหม การเลี้ยงไหมพันธุ์พื้นบ้านหรือพันธุ์พื้นเมืองตั้งแต่ยังเป็นไข่เล็ก ๆ เทาปลายเข็มจนเติบโตเป็นตัวหนอนไหมวัยอ่อนจนถึงวัยแก่ เมื่อถึงวัยจะผลิตเส้นไหมออกมาทำรังห่อหุ้มตัวของมันเอง เรียกว่า รังไหม การเก็บรังไหมอยู่ระหว่าง ๕ - ๗ วันหลังจากไหมเข้าจ่อ การคัดเลือกรังไหมโดยแยกรังดีออกจากรังเสีย เพราะคุณภาพเส้นไหมที่ดีนั้นขึ้นอยู่กับคุณภาพของรังไหมนำรังไหมมาต้มเพื่อสาวให้เป็นเส้นไหม นำเส้นไหมที่สาวมาทำเป็นใจแล้วนำมาตากผึ่งลมในที่ร่ม นำเส้นไหมไปฟอกให้นิ่มเป็นสีนวล แล้วนำไปตีเกลียวเพื่อที่จะควบเส้นไหมให้เป็น ๒ เส้น หรือ ๔ เส้น ทำให้ได้เส้นไหมสำหรับทอผ้า

๙. ผ้ามัดหมี่ การมัดย้อมหรือมัดหมี่ เป็นลักษณะของการประดิษฐ์ลวดลายให้เกิดบนผืนผ้าด้วยการใช้เชือกกล้วย เชือกฟางในล่อน หรือพลาสติกอ่อน มามัดเส้นไหมในส่วนที่ไม่ต้องการให้ติดสีเวลาย้อมเป็นเปลาะ นำเส้นไหมที่มัดแล้วนำไปย้อมสีแล้วนำมามัดแล้วย้อมอีกเพื่อให้เกิดลวดลายและสีสันทันที่ต้องการบนผืนผ้า หลังจากการย้อมแล้วเมื่อตัดเชือกออกจึงเกิดลวดลายตามต้องการ การออกแบบลวดลาย ผู้มัดใช้จินตนาการหรือความจำโดยได้รับแรงบันดาลใจในด้านรูปแบบจากธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

การย้อมสี เป็นขั้นตอนหนึ่งของการผลิตผ้าไหมมัดหมี่ เส้นไหมที่มัดหมี่แล้วนำไปย้อมสี สีจะติดเฉพาะตรงที่ไม่ได้มัด การย้อมสีอาจจะต้องนำมามัดและย้อมสีอีกซ้ำไปซ้ำมาหลายครั้ง แล้วแต่ความยากง่ายของลวดลายและจำนวนสีที่ปรากฏอยู่บนผืนผ้า

สีย้อมไหม มี ๒ ประเภท คือ (๑) สีธรรมชาติ เป็นสีที่ได้จากส่วนต่าง ๆ ของพืช เช่น ราก เปลือก ใบ ผล และ (๒) สีวิทยาศาสตร์หรือสีสังเคราะห์

การทอผ้าไหมมัดหมี่ ผ้าไหมไทยที่ใช้กรรมวิธีการทอด้วยมือ เครื่องทอทำด้วยไม้มีทั้งชนิดผูกพื้นเมืองและกึ่งกระตุก ผ้าพื้นทอด้วยกึ่งกระตุก ผ้ายกทอด้วยผูกพื้นเมือง การทอผ้าไหมมัดหมี่ ผู้ทอต้องใช้ความละเอียด ความพิถีพิถัน ทักษะ และความอดทนมาก ถึงจะประสบความสำเร็จในการทอ

๑๐. แผนกทอผ้าไหมบ้านกุดนาขาม ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม เป็นผู้รับผิดชอบในการจัดการฝึกอบรม นับตั้งแต่การคัดเลือกผู้เข้ารับการฝึกอบรม การจัดเตรียมสถานที่ งบประมาณ สวัสดิการ วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการฝึกอบรม สิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ จัดวิทยากรผู้มีความรู้ความสามารถและจัดการฝึกอบรมสมาชิกแผนกทอผ้าไหมให้สามารถทอผ้าไหมเพื่อเป็นอาชีพเสริมได้

สมาชิกที่เข้ารับการฝึกอบรมจากศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม สามารถประกอบอาชีพการทอผ้าไหมได้ในท้องถิ่นของตนและถ้าหาตลาดจำหน่ายผ้าไหมไม่ได้ ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขามเป็นผู้จำหน่ายให้ เป็นการช่วยเหลือสมาชิกในท้องถิ่นอย่างครบวงจร

แรงจูงใจที่สำคัญที่สุดในการรวมกลุ่มผู้สนใจเข้าเป็นสมาชิก คือการได้รับพระราชทานกำลังใจจาก สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ให้แก่สมาชิกศิลปาชีพ เช่น การเอาพระทัยใส่ในเรื่องสุขภาพ การให้รับซื้อผ้าไหมของสมาชิกศิลปาชีพทุกชิ้นโดยพระราชทานค่าตอบแทนสูงกว่าราคาในท้องตลาด การทรงฉลองพระองค์ที่ตัดจากผ้าไหมของโครงการศิลปาชีพและการเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมเยียนสมาชิกศิลปาชีพอย่างสม่ำเสมอ ทำให้สมาชิกศิลปาชีพมีกำลังใจและเป็นแรงจูงใจให้ราษฎรรวมกลุ่มเข้าเป็นสมาชิกศิลปาชีพ

ประโยชน์ที่สมาชิกแผนกทอผ้าไหม ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม ได้รับคือ (๑) ด้านส่วนตัวของสมาชิกแผนกทอผ้าไหม สมาชิกสามารถผลิตผ้าไหมที่มีคุณภาพทำให้มีรายได้เสริม สมาชิกได้พัฒนาฝีมือและทักษะการทอผ้าไหม สมาชิกมีส่วนสำคัญในการสืบทอดและอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมด้านการทอผ้าไหมให้สืบทอดต่อไป (๒) ด้านการพัฒนาประเทศ สมาชิกแผนกทอผ้าไหม ทอผ้าไหมออกจำหน่ายเพื่อการทำให้ฐานะทางเศรษฐกิจดีขึ้น ปัญหาความยากจน การว่างงาน การอพยพย้ายถิ่นลดลง ศิลปหัตถกรรมด้านการทอผ้าไหมได้รับการสืบทอดอย่างเป็นระบบและต่อเนื่อง ทั้งในด้านวิชาการและคุณภาพของการผลิต ทำให้ผ้าไหมไทยได้เป็นที่รู้จักของชาวต่างประเทศ

ครูฝึก เป็นช่างฝีมือทางการทอผ้าไหมที่ทรงคุณค่าและภูมิปัญญา ครูฝึกเป็นผู้สืบทอดและถ่ายทอดงานทอผ้าไหม โดยเฉพาะการสร้างช่างฝีมือรุ่นใหม่ขึ้นมาทดแทนคนรุ่นเก่าเพื่ออนุรักษ์และสืบสานงานทอผ้าไหม ซึ่งเป็นงานศิลปหัตถกรรมแขนงหนึ่งให้คงอยู่ต่อไป

การทอผ้าไหมเป็นงานศิลปะเพื่ออาชีพมีลักษณะเป็นงานพื้นบ้าน ทำให้มีการพัฒนาฝีมือของสมาชิก และการผลิตผ้าไหมให้เป็นที่ต้องการของตลาด สมาชิกแผนกทอผ้าไหมมีความตั้งใจในการฝึกฝนเพื่อพัฒนาฝีมือและคุณภาพของงานทอผ้าไหมอย่างสม่ำเสมอ ทำให้ผ้าไหมไทยมีชื่อเสียงทั้งในประเทศและต่างประเทศ

๑๑. การเปลี่ยนแปลงชุมชนตามเป้าหมายของศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม คือการมุ่งพัฒนาชนบทที่มีความสำคัญในการพัฒนาประเทศ ทำให้ราษฎรสามารถดำรงชีวิตอย่างสุขสบาย ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน มีสิทธิเสรีภาพ ความเสมอภาค และความยุติธรรมทางสังคม ทำให้เกิดความสมดุลระหว่างการพัฒนาในส่วนหนึ่งของเมืองกับส่วนที่เป็นชนบท ได้แก่ (๑) ลดการตัดไม้ทำลายป่า การส่งเสริมอาชีพให้แก่ราษฎร การสอนให้ราษฎรใช้วัตถุดิบอย่างระมัดระวังและให้มีการปลูกต้นไม้ทดแทน ราษฎรมีอาชีพเสริมทางด้านศิลปหัตถกรรมเพื่อเป็นอาชีพเสริมควบคู่ไปกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ (๒) ผลต่อการพัฒนาชีวิตและชุมชน ทำให้ลดปัญหาสังคมโดยรวม การปลูกฝังลักษณะนิสัยที่ดีให้แก่ราษฎร และการเสริมสร้างความผูกพันอย่างลึกซึ้งของราษฎรที่มีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ (๓) การส่งเสริมการทำงานเป็นกลุ่ม โดยจัดกลุ่มทำงานร่วมกันอย่างมีระบบ สามารถทำงานร่วมกันเป็นกลุ่มได้ (๔) การส่งเสริมสถานภาพทางสังคมของสตรีในการประกอบอาชีพที่เป็นรายได้หลักให้แก่ครอบครัว (๕) โครงการส่งเสริมศิลปาชีพมีส่วนช่วยให้คุณภาพชีวิตของราษฎรดีขึ้น

๑๒. การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านศิลปะการทอผ้า ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขามมีส่วนช่วยให้ราษฎรมีโอกาสใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านศิลปะการทอผ้าที่มีความประณีตงดงามมาสร้างงานศิลปหัตถกรรมและให้ความรู้ที่เป็นประโยชน์ต่อการประกอบอาชีพเสริมเลี้ยงตนเอง ช่วยลดปัญหาและข้อจำกัดของการทอผ้าไหม

การรักษาภูมิปัญญาเดิม โดยการสนับสนุนให้ราษฎรเห็นคุณค่าภูมิปัญญาชาวบ้านที่ทำการทอผ้ามาแต่ดั้งเดิม ความภาคภูมิใจในศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน ความเชื่อมั่นในสติปัญญาความรู้ความสามารถของบรรพบุรุษ เป็นผลให้ชาวอีสานสามารถรักษาศิลปะการทอผ้าไหมไว้ได้

การอนุรักษ์ศิลปหัตถกรรม การส่งเสริมให้ราษฎรทำงานหัตถกรรมประจำท้องถิ่นของตนเป็นอาชีพ การอนุรักษ์ศิลปหัตถกรรมการทอผ้าไหมแต่ละประเภท เช่น ผ้าไหมมัดหมี่ ผ้าไหมขิด ผ้าแพรวา เป็นต้น เท่ากับเป็นการอนุรักษ์ศิลปหัตถกรรมของชาติไว้มิให้สูญหายไป

การส่งเสริมผลิตภัณฑ์ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขามส่งเสริมงานหัตถกรรมพื้นบ้านโดยการนำมาเป็นอาชีพเสริมเพื่อเพิ่มรายได้ให้แก่ราษฎรและ

ราษฎรสามารถเลือกงานหัตถกรรมพื้นบ้านที่ตนถนัดจากวัตถุดิบที่หาได้ในท้องถิ่น การใช้แรงงานของราษฎรในท้องถิ่นเท่ากับเป็นการกระจายรายได้สู่ชนบทและทำให้ท้องถิ่นนั้นเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญ

๑๓. การส่งเสริมและการเผยแพร่งานหัตถกรรมของสมาชิก (๑) การที่สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงเป็นแบบอย่างในการแต่งพระองค์โดยการฉลองพระองค์ทั้งชุดไทยพระราชนิยมและชุดสากลตัดจากผ้าไหมไทยการทรงใช้ผลิตภัณฑ์ของศูนย์ศิลปาชีพทุกประเภทเพื่อเป็นแบบอย่างตลอดมาทำให้ผ้าไหมไทยเป็นที่นิยมแพร่หลายทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ (๒) การจัดตั้งศูนย์ศิลปาชีพในภูมิภาค การเปิดร้านจิตรลดาและร้านสาขาจิตรลดาขึ้นเพื่อเป็นร้านค้าสำหรับจำหน่ายผลิตภัณฑ์ศิลปาชีพจากฝีมือของสมาชิกศิลปาชีพ (๓) การจัดนิทรรศการในโอกาสพิเศษ เพื่อนำผลิตภัณฑ์ศิลปาชีพมาจัดแสดงเผยแพร่แก่สาธารณชน โดยมีเป้าหมายเพื่อเผยแพร่ในประเทศและต่างประเทศให้รู้จักศิลปหัตถกรรมที่ล้ำค่าของไทยที่เกิดจากฝีมือของคนไทย

๑๔. การเผยแพร่งานศิลปาชีพ (๑) การเผยแพร่งานในประเทศ ผลิตภัณฑ์ศิลปาชีพจากฝีมือชาวนาชาวไร่ที่ยากจนได้รับการพัฒนาฝีมือมากขึ้นสวยงามไม่แพ้ผลงานหัตถกรรมในสมัยโบราณและกำลังพัฒนาต่อไป เพื่อสร้างชื่อเสียงของงานหัตถกรรมไทยให้เป็นที่นิยมอย่างกว้างขวาง การเผยแพร่ผลงานผลิตภัณฑ์ศิลปาชีพประเภทต่าง ๆ โดยนำมาจัดแสดงให้ประชาชนชาวไทยได้ชมนิทรรศการอยู่เสมอ (๒) การเผยแพร่งานในต่างประเทศ สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงคำนึงกว้างไกลไปถึงตลาดต่างประเทศ ทรงนำผลิตภัณฑ์ศิลปาชีพไปจัดแสดงในต่างประเทศเป็นการเผยแพร่และส่งเสริมศิลปหัตถกรรมของไทย

อภิปรายผล

ผลจากการศึกษาค้นคว้า มีประเด็นที่ควรนำมาอภิปราย ดังนี้

๑. การส่งเสริมศิลปหัตถกรรมท้องถิ่นในอาชีพการทอผ้าไหม ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม เป็นอาชีพเสริมให้กับราษฎรในท้องถิ่นได้มีงานทำตลอดปี ด้วยการนำวัตถุดิบที่เป็นธรรมชาติของท้องถิ่นมาใช้ประโยชน์ โดยไม่ต้องมีต้นทุนด้านวัตถุดิบ นำมาทอด้วยกรรมวิธีการทอด้วยมือ ในรูปแบบของลวดลายและสีสันท่างๆ จนสามารถทำให้สมาชิกแผนกทอผ้าไหม ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขามสามารถพึ่งตนเองได้ ทำให้มีอาชีพเสริมและการใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ จึงเป็นตัวอย่างที่ดีที่สมาชิกแผนกทอผ้าไหมมีการพัฒนาฝีมือและคุณภาพให้เป็นที่ต้องการของตลาด สมาชิกแผนกทอผ้าไหมต้องใช้ความละเอียด ความพิถีพิถัน

ทักษะ ความอดทน และการฝึกอบรมเพื่อหาความรู้อยู่ตลอดเวลา ที่มีความสอดคล้องกับแนวคิดของการจัดการศึกษานอกโรงเรียนด้านอาชีพ การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านศิลปการทอผ้าที่มีความประณีตงดงาม ความเชื่อมั่นในสติปัญญาความรู้ความสามารถของบรรพบุรุษ โดยนำมาสร้างงานศิลปหัตถกรรมและให้ความรู้ที่เป็นประโยชน์ต่อการประกอบอาชีพเสริม สมาชิกแต่ละคนสามารถผลิตผ้าไหมได้ในจำนวนที่สมาชิกมีขีดความสามารถในการทอแต่ละผืนเท่านั้น ถึงแม้จะฝึกอบรมสมาชิกเพิ่มมากขึ้นเท่าใดแต่ถ้าสมาชิกไม่เคยทอมาก่อนหรือสมาชิกขาดทักษะ ความอดทน และความสนใจอย่างจริงจังแล้ว ก็จะได้สมาชิกที่สามารถทอผ้าไหมที่มีคุณภาพได้ไม่มากนัก เพราะอาชีพการทอผ้าไหม สมาชิกจะสามารถผลิตผ้าไหมแต่ละชิ้นออกมาอย่างมีคุณภาพได้นั้นต้องขึ้นอยู่กับฝีมือ ความถนัด ความอดทน ของผู้ทอเป็นสำคัญด้วย

๒. จากการประกอบอาชีพการทอผ้าไหม ทำให้สมาชิกแผนกทอผ้าไหม ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม สามารถพึ่งตนเองได้ทำให้ฐานะทางเศรษฐกิจดีขึ้น ปัญหาความยากจน การว่างงาน การตัดไม้ทำลายป่า การอพยพย้ายถิ่นลดลง สามารถทำงานร่วมกันเป็นกลุ่มได้ สมาชิกมีส่วนสำคัญในการสืบทอดและอนุรักษ์ศิลปหัตถกรรมด้านการทอผ้าไหมอย่างเป็นระบบ และต่อเนื่อง ควบคู่ไปกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เกิดทัศนคติที่ดีต่ออาชีพการทอผ้าไหมเป็นการส่งเสริมสถานภาพทางสังคมของสตรีในการประกอบอาชีพ เกิดความสามัคคีกันในกลุ่มสมาชิก ทำให้มีการติดต่อสัมพันธ์กันมากกว่าเพื่อนบ้านและการเสริมสร้างความผูกพันอย่างลึกซึ้งของสมาชิกที่มีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์

๓. จากการที่ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขามมีครูฝึกที่มีความสามารถในการถ่ายทอดงานทอผ้าไหม โดยการเป็นผู้ฝึกอบรมให้กับสมาชิกแผนกทอผ้าไหม การใช้สถานที่ของแผนกทอผ้าไหม ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขามเป็นแหล่งศึกษาดูงานและแหล่งสนทนาแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างสมาชิก เจ้าหน้าที่ นักวิชาการ ครู อาจารย์ นักเรียน นิสิต นักศึกษา หน่วยงานของรัฐ และองค์กรภาคเอกชน เป็นผลทำให้สมาชิกของแผนกทอผ้าไหมนำความรู้ที่ได้รับไปประยุกต์ใช้ ทำให้มีการพัฒนาและการผลิตผ้าไหมให้เป็นที่ต้องการของตลาด เท่ากับเป็นการกระจายรายได้สู่ชนบทและศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขามนั้นเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญ

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเพื่อปฏิบัติ

๑. ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม จังหวัดสกลนคร ได้เกิดขึ้นเมื่อวันที่ ๒๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๖ จัดตั้งขึ้นเพื่อแก้ปัญหาความยากจนให้แก่ราษฎรบ้านกุดนาขาม และได้ประสบผลสำเร็จอย่างต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน เนื่องจากสมาชิกรวมกลุ่มกันอย่างจริงจัง มีความขยัน และมีความสามัคคีกันดีมาก ประกอบกับสมาชิกแผนกทอผ้าไหมได้ผ่านการฝึกอบรมทำให้

สามารถทอผ้าไหมเพื่อเป็นอาชีพเสริมได้ เจ้าหน้าที่ทหารทำหน้าที่บริหารงานภายในศูนย์ เพื่อให้สมาชิกทุกคนปฏิบัติและทำงานด้วยความขยันหมั่นเพียร ได้เรียนรู้และฝึกอาชีพที่ถนัด โดยให้ความเป็นธรรมแก่สมาชิกและลูกค้า ทำให้ฐานะความเป็นอยู่ของสมาชิกดีขึ้นสามารถส่งบุตรหลานให้ได้เรียนในระดับที่สูงกว่าภาคบังคับ เมื่อได้รับการศึกษาที่สูงขึ้น ทำให้ในอนาคตอาจจะเลือกประกอบอาชีพอื่นที่ดีกว่า แต่ก็สามารถทอผ้าไหมเป็นอาชีพเสริมได้ การมีความรู้ที่สูงขึ้นทั้งในด้านวิชาการและขั้นตอนการผลิตผ้าไหมก็จะทำให้มีการพัฒนาและผลิตผ้าไหมที่มีคุณภาพดียิ่งขึ้นเป็นที่ต้องการของตลาด ทำให้สามารถมีรายได้เพิ่มให้กับครอบครัว

๒. จากการที่แผนกทอผ้าไหม ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขามประสบความสำเร็จทำให้มีคณะบุคคลต่าง ๆ มาขอดูงานเป็นประจำ เป็นผลให้เจ้าหน้าที่ทหารประจำศูนย์ต้องต้อนรับและสมาชิกแผนกทอผ้าไหมต้องสาธิตให้ผู้มาขอดูงานได้เรียนรู้เกี่ยวกับกรรมวิธีการทอผ้าไหม ทำให้เสียเวลาในการทอผ้าไหม แต่เจ้าหน้าที่ทหารประจำศูนย์และสมาชิกแผนกทอผ้าไหมก็มีความภาคภูมิใจที่มีผู้มาขอดูงานเป็นประจำ ดังนั้นผู้มาขอดูงานควรจะช่วยซื้อผ้าไหมหรือผลิตภัณฑ์ไหมด้วย เพื่อเป็นกำลังใจและรายได้ให้กับสมาชิกแผนกทอผ้าไหม

๓. การเอาแนวทางการส่งเสริมศิลปหัตถกรรมท้องถิ่นในอาชีพการทอผ้าไหม ของศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม ไปแนะนำทางให้ชาวนาชาวไร่และราษฎรที่ยากจนในชนบท ทำให้พบช่องทางในการประกอบอาชีพเสริมในท้องถิ่นของตนจากอาชีพหลักคือการเกษตรกรรม เพื่อลดปัญหาความยากจน การว่างงาน การอพยพแรงงานไปแสวงหางานทำในกรุงเทพฯ หรือในท้องถิ่นที่ห่างไกล เพราะแนวทางการประกอบอาชีพการทอผ้าไหมเป็นการใช้ฝีมือและวัตถุดิบที่หาได้ในท้องถิ่น สามารถที่จะรวมกลุ่มทอผ้าไหมร่วมกันได้ หรือการเข้าเป็นสมาชิกศูนย์ศิลปาชีพเพื่อหารายได้เพิ่มให้กับครอบครัวได้อีกทางหนึ่งด้วย

ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย

๑. ควรศึกษาเกี่ยวกับการสร้างหลักสูตรการทอผ้าไหม เพื่อสอนสมาชิกแผนกทอผ้าไหมของศูนย์ศิลปาชีพและกลุ่มผู้ทอผ้าไหม

๒. ควรศึกษาเกี่ยวกับการย้อมผ้าด้วยสีธรรมชาติจากพรรณไม้ที่ให้สีย้อมผ้า เพื่อสอนสมาชิกผู้ทอผ้าพื้นเมืองของโครงการส่งเสริมศิลปาชีพและกลุ่มผู้ทอผ้า

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

กสิกรไทย, ธนาคาร. “ปลุกหม่อน – เลี้ยงไหม : มิติใหม่ของอุตสาหกรรมผ้าไหมไทย,”

รายงานเศรษฐกิจ. (๖๗) : ๑ - ๓ ; ๒๗ ตุลาคม ๒๕๓๓.

_____ . สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ “นักการศึกษาพัฒนา”. พิมพ์ครั้งที่ ๑.

กรุงเทพฯ : บริษัทรุ่งศิลป์การพิมพ์, ม.ป.ป.

เกนหลง สนิทวงศ์ ณ อยุธยา, ท่านผู้หญิง. บันทึก “เป็นอยู่คือ”. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
ด้านสุทธการพิมพ์, ม.ป.ป. (จัดทำขึ้นเพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าฯ
พระบรมราชินีนาถ เนื่องในวโรกาสที่ทรงเจริญพระชนมพรรษาครบ ๕ รอบ
๑๒ สิงหาคม ๒๕๓๕)

เกียรติชัย พงษ์พาณิชย์. สื่อมวลชนเพื่อการศึกษาและพัฒนาชนบท. กรุงเทพฯ :

โรงพิมพ์พิมพ์เนต, ๒๕๑๘.

เกื้อ วงศ์บุญสิน. ประชากรกับการพัฒนา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์

มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

ขนิษฐา สุวรรณชาติ. “รังสรรค์ปั้นแต่งแห่งบ้านกุดนาขาม,” อนุสาร อ.ส.ท. ๓๒ : ๓๘-๔๗
; สิงหาคม ๒๕๓๔.

คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, สำนักงาน. แผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ ๔
(พ.ศ. ๒๕๔๐ - ๒๕๔๔). กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ,
๒๕๔๐.

คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, สำนักงาน. “ภาวะความยากจนแยก
ตามภาคต่าง ๆ,” เศรษฐกิจและสังคม. ๒๗(๕) : ปกหลัง ; กันยายน - ตุลาคม
๒๕๓๓.

คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง. งานศิลปาชีพ ศูนย์ศิลปาชีพบางไทร ในสมเด็จพระ
นางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ. กรุงเทพฯ : ๒๕๓๕. (จัดพิมพ์ให้ศูนย์
ศิลปาชีพบางไทร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เพื่อเฉลิมพระเกียรติในวโรกาสเจริญ
พระชนมพรรษา ๕ รอบ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๓๕)

คณิตา เลชะกุล, คุณหญิง. “พิพิธภัณฑ์ศิลปาชีพพระที่นั่งอภิเศกดุสิต,” อนุสาร อ.ส.ท. ๓๔(๑)
: ๓๘ - ๔๘ ; สิงหาคม ๒๕๓๖.

เงินทุนอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย, บริษัท. ผ้าไหม : พัฒนาการทางอุตสาหกรรม
และสังคม. กรุงเทพฯ : ป.ป.ท., ๒๕๓๐.

อ.ชวนปรีชา. “ศิลป์แผ่นดิน...ผลแห่งพระวิริยะอุตสาหะแห่ง สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรม
ราชินีนาถ,” กิ่นวี. ๙ : ๒๙-๔๑ ; ตุลาคม ๒๕๓๕.

- ชัยพัฒนา, มุลนิธิ. "สมบัติศิลป์ แผ่นดินไทย ในปารีส," วารสารมูลนิธิชัยพัฒนา. ๑๔ - ๑๗ ; สิงหาคม ๒๕๔๐.
- _____. "ศิลปาชีพ ศิลปชาติ," วารสารมูลนิธิชัยพัฒนา. ๔ - ๙ ; สิงหาคม ๒๕๔๐.
- ทรงพันธ์ วรรณมาศ. ผ้าไทยลายอีสาน. เอกสารการนิเทศการศึกษา ฉบับที่ ๒๒๖
หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู, ๒๕๒๓.
- ทองสุข วันแสน. การพัฒนาหลักสูตรฝึกอาชีพการทอผ้าไหมมัดหมี่สำหรับประชาชนใน
ชนบท. ปรินิพนธ์ กศ.ด. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ประสานมิตร, ๒๕๓๗. อัดสำเนา.
- ทิมเทคโนโลยี. "สมโพธิ์ อัครพันธุ์ นักพัฒนาหมอนไหมรางวัลหุสยส์ปาสเตอร์," มติชนราย
สัปดาห์. ๑๖ ; ๒๙-๓๐ ; มิถุนายน ๒๕๓๙.
- ธวัช มกรพงศ์. ยุทธศาสตร์การพัฒนาชนบทไทย. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๗.
- ธิดาลักษณ์ จันท์ดี. "ชนบทไทย : สภาพปัจจุบัน," เศรษฐกิจและสังคม. ๒๗ (๕) : ๑๘
; กันยายน - ตุลาคม ๒๕๓๓.
- นางชม. "ร้านจิตรลดาสินค้าหัตถกรรมไทยจากมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ," อนุสาร อ.ส.ท.
๓๙(๑) : ๗๐ - ๗๑ ; สิงหาคม ๒๕๔๑.
- นิติ กสิโกศล. "การพัฒนาอุตสาหกรรมไหมอีสานในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัว พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๕๔," ปริทรรศน์วัฒนธรรม ผ้าไทยและจักสานงานศิลป์
ไทย. ๕๑ - ๗๔. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ม.ป.ป.
- ปฐม นิคมานนท์. การศึกษานอกระบบโรงเรียน. กรุงเทพฯ : ห.จ.ก. ทิพย์อักษร, ๒๕๒๘.
- ปรีชา เศรษฐีธร. การศึกษากับการพัฒนาชุมชน. โอเดียนสโตร์ : ภาควิชาพื้นฐานการ
ศึกษา คณะครุศาสตร์ วิทยาลัยครูกำแพงเพชร, ๒๕๒๗.
- ปลัดกระทรวงศึกษาธิการ. (ร่าง)แผนพัฒนาการศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม ระยะที่ ๘
(พ.ศ. ๒๕๔๐-๒๕๔๔). กรุงเทพฯ : กระทรวงศึกษาธิการ.
- พลอยแกมเพชร. "๗๐๐ ปี มรดกไทย," นิตยสารพลอยแกมเพชร. ๒ (๓๘) : ๑๖๒ -
๑๗๑ ; ๓๑ สิงหาคม ๒๕๓๖.
- พรรณี ศรีบรรเทา. เทคนิคการเลี้ยงไหมสำหรับประเทศไทย. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการ
ส่งเสริมสินค้าไหมไทย กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม, ๒๕๓๐.
- พรทิพย์ สุคนธ์สิงห์ และคณะ. หมอนไหม. กรุงเทพฯ : กรมส่งเสริมการเกษตร กระทรวง
เกษตรและสหกรณ์, ๒๕๓๒.
- พรพิมล วรติลก. "ทิศทางการพัฒนาชนบทในระยะต่อไป," เศรษฐกิจและสังคม. ๒๗ (๕) :
๕๓ - ๕๕ ; กันยายน - ตุลาคม ๒๕๓๓.

มณฑา โกเฮง. สิ่งทอเบื้องต้น. กรุงเทพฯ : ภาควิชาคหกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, ม.ป.ป.

มหาวิทยาลัย, ทบวง. สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ กับการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมของชาติ ศึกษาเฉพาะงานศิลปหัตถกรรม. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ม.ป.ป.

รัตน์ อุทัยผล. หัตถกรรมประจำถิ่น. เอกสารการนิเทศการศึกษา ฉบับที่ ๒๒๕ กรมการฝึกหัดครู. กรุงเทพฯ, ๒๕๒๓.

ราศี บุรุษรัตน์พันธุ์. "อภิเสกดุสิต พิพิธภัณฑน์ในวัง," อนุสาร อ.ส.ท. ๓๙ (๑) : ๔๐ - ๕๐ ; สิงหาคม ๒๕๔๑.

เริงฤทธิ์ วัฒนศึกษา. การเปลี่ยนแปลงการผลิตผ้าไหม : ศึกษากรณีเขตสุขาภิบาลชนบท อำเภอชนบท จังหวัดขอนแก่น. ปรินญาณิพนธ์ กศ.ม. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, ๒๕๓๓. อัดสำเนา.

วิจิต สุวรรณปรีชา. "การเลี้ยงไหมและการทอผ้าไหม," ศิลปอาชีพ (เพื่อเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับหัตถกรรมและอุตสาหกรรมของไทย) "ภาคเหนือ". : ๔๗ - ๖๓ ; ม.ป.ป.

วิมลพรรณ ปัตถวิชัย. ผ้าอีสาน. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิมพ์เนศ, ๒๕๑๖.

วิมลศรี อุปรมัย และคณะ. การศึกษาเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชน. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เจริญผล, ๒๕๒๘.

วิบูลย์ ลีสุวรรณ. ผ้าไทย พัฒนาการทางอุตสาหกรรมและสังคม. บรรษัทเงินทุนอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย, ๒๕๓๐.

_____. ผ้าไทย. กรุงเทพฯ : องค์การค้าคุรุสภา, ๒๕๓๑.

วิโรจน์ สารรัตน์. การศึกษาเกี่ยวกับการพัฒนาชนบทไทย. กรุงเทพฯ : บริษัทอักษรภาพพิมพ์ จำกัด, ๒๕๓๒.

ศิลปากร, กรม. ศิลปวัฒนธรรมไทย. เล่มที่ ๕. กรุงเทพฯ : ศิลปวัตถุกรุงรัตนโกสินทร์, ๒๕๒๕.

_____. "ชีวิตกับงานศิลปหัตถกรรม," ศิลปหัตถกรรมไทย. ม.ป.ท., ๒๕๓๒.

_____. สมุดภาพ วิวัฒนาการการแต่งกายสมัยกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๕. (จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี ๒๕๒๕)

_____. องค์เอกอัครอุปลักษณ์ มรดกช่างศิลป์ไทย. กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., ๒๕๓๗.

เศรษฐกิจการพาณิชย์, กรม. รายงานผลการศึกษาวิจัยไหมไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ข่าวพาณิชย์, ๒๕๒๑.

เศรษฐกิจการพาณิชย์, กรม. รายงานการศึกษาวิจัยใหม่และผลิตภัณฑ์ใหม่. กรุงเทพฯ :

โรงพิมพ์อักษรไทย, ๒๕๒๓.

_____. รายงานการวิจัยเรื่องใหม่และผลิตภัณฑ์ใหม่. กรุงเทพฯ : กรมเศรษฐกิจการ

พาณิชย์, ๒๕๓๓.

ส่งเสริมการเกษตร, กรม. การปลูกหม่อนเลี้ยงไหม. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์

การเกษตรแห่งประเทศไทย, ๒๕๓๘.

ส่งเสริมศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ, มูลนิธิ. มัดหมี่ไหมไทยสาย

ใยชนบท. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรุงเทพ, ม.ป.ป.

ส่งเสริมศิลปาชีพพิเศษในพระบรมราชินูปถัมภ์, มูลนิธิ. ผ้าไหมมัดหมี่. กรุงเทพฯ : Svita

Press, ม.ป.ป.

ส่งเสริมอุตสาหกรรม, กรม. ผ้ามัดหมี่. กรุงเทพฯ : บริษัทประชาชน จำกัด, ๒๕๒๖.

_____. ผลิตภัณฑ์หัตถกรรมไทยที่ควรอนุรักษ์ประเภทสิ่งทอ. กรุงเทพฯ : กรม

ส่งเสริมอุตสาหกรรม กระทรวงอุตสาหกรรม, ๒๕๓๑.

สถาบันวิจัยหม่อนไหม. ไหมไทย. กรมวิชาการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์,

๒๕๓๕.

สนามจันทร์. “ศิลปหัตถกรรมอีสาน,” วารสารรายเดือนบ้าน. ๕ (๕๗) : ๖๔ - ๖๖

; กรกฎาคม ๒๕๒๑.

สมิทธิ สิริภัทร. “ตามเสด็จ ไปงานศิลปาชีพที่ญี่ปุ่น,” อนุสาร อ.ส.ท. ๓๔ (๑) : ๒๙ - ๓๖

; สิงหาคม ๒๕๓๖.

สิปปนนท์ เกตุทัต. ทางสายกลางของสังคมไทยในอนาคต : เทคโนโลยีที่สอดคล้องกับ

วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๔.

สุพัตรา สุภาพ. ปัญหาสังคม. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๐.

_____. สังคมวิทยา. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๐.

✓ อัจฉราพร ไสละสุต. ความรู้เรื่องผ้า. กรุงเทพฯ : คณะวิศวกรรมเทคโนโลยี วิทยาลัย

เทคโนโลยีและอาชีวศึกษา อักษรบัณฑิต, ๒๕๒๕.

_____. วิศวกรรมสิ่งทอ. กรุงเทพฯ : วิทยาลัยเทคนิคกรุงเทพ, ๒๕๒๕.

อารีย์ งามศิริพัฒนกุล. ไหมและผลิตภัณฑ์ใหม่. กรุงเทพฯ : กองส่งเสริมการลงทุนที่ ๓

สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุน, ๒๕๓๙.

อุบลศรี อรรถพันธ์. รายงานการวิจัยการศึกษาเรื่องการทอผ้าไหมพรมเรียง. สงขลา :

สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, ๒๕๒๙.

อุทุมพร หมั่นทำการ. “แนวทางการส่งเสริมผลิตภัณฑ์ผ้าทอพื้นเมืองในภาคอีสานและคุยกับ
นักออกแบบของกรมส่งเสริมฯ,” ฝ่ายและสิ่งทอ. ๗ : ๒๖-๓๐ ; กรกฎาคม ถึง
สิงหาคม ๒๕๒๗.

_____. “อนุรักษ์มรดกไทย ศิลปวัฒนธรรม โครงการพัฒนาหัตถกรรมอาเซียน
มิติใหม่ของตลาดส่งออกหัตถกรรมระดับสูง,” อนุสาร อ.ส.ท. ๓๒ (๑) : ๒๗ - ๒๘
; สิงหาคม ๒๕๓๔.

เอกสารพิมพ์ดีด. งานศิลปาชีพแขนงต่าง ๆ ๑๙ เรื่อง. กรุงเทพฯ : กองราชเลขาฯ ในการใน
พระองค์สมเด็จพระบรมราชินีนาถ สวณจิตรลดา, ๒๕๓๔.

เอกสารสิ่งพิมพ์. ศิลป์แผ่นดิน(ครั้งที่ ๒) ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม ๑๓-๒๒ ธันวาคม
๒๕๓๔.

_____. งานส่งเสริมศิลปาชีพพิเศษ ในพระบรมราชินูปถัมภ์ ๔-๖ สิงหาคม ๒๕๒๑
ณ สวนอัมพร. มุลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพพิเศษ.

_____. มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ.
กรุงเทพฯ : กองศิลปาชีพ สวณจิตรลดา, ๒๕๓๔.

_____. นิทรรศการเฉลิมพระเกียรติเนื่องในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษาสมเด็จพระ
นางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ๙ สิงหาคม - ๙ กันยายน ๒๕๓๑ ณ ห้อง
เกียรติคุณ. อาคารนิทรรศการและการศึกษา ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย.

_____. โครงการส่งเสริมศิลปาชีพ บ้านกุดนาขาม. ศูนย์ศิลปาชีพ บ้านกุดนาขาม.
จังหวัดสกลนคร, ๒๕๓๔.

เอกสารอัดสำเนา. พระราชประวัติและพระราชกรณียกิจของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์
พระบรมราชินีนาถ. กรุงเทพฯ : สำนักราชเลขาฯ ในการในพระองค์สมเด็จพระบรม
ราชินีนาถ สวณจิตรลดา, ๒๕๓๔.

เอเชีย, ธนากร. มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ
(SUPPORT FOUNDATION). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ตะวันออก, ๒๕๓๕.
(จัดพิมพ์ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายเนื่องในวโรกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา
๕ รอบ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๓๕)

ผู้ให้ข้อมูลสัมภาษณ์

- จิตร สีสุมัง สมาชิกสตรีแผนกทอผ้าไหม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ทิพย์อาภา รัตนโรภาส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม จังหวัดสกลนคร เมื่อวันที่ ๑๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๕๑.
- จิตรรา หันจางสิทธิ์ เจ้าหน้าที่ฝ่ายวิชาการและการผลิต เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ทิพย์อาภา รัตนโรภาส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม จังหวัดสกลนคร เมื่อวันที่ ๑๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๕๑.
- ฉวีวรรณ สันวิลาศ ครูฝึกแผนกทอผ้าไหม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ทิพย์อาภา รัตนโรภาส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม จังหวัดสกลนคร เมื่อวันที่ ๑๕ สิงหาคม ๙ กันยายน และ ๑๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๑.
- เนลา พุมธรรมชาติ เจ้าหน้าที่ปกครอง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ทิพย์อาภา รัตนโรภาส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม จังหวัดสกลนคร เมื่อวันที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๑.
- ญานิศา สัตยคุณ นักวิชาการ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ทิพย์อาภา รัตนโรภาส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม จังหวัดสกลนคร เมื่อวันที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๑.
- ดวงจันทร์ ฝอยกลาง สมาชิกสตรีแผนกทอผ้าไหม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ทิพย์อาภา รัตนโรภาส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม จังหวัดสกลนคร เมื่อวันที่ ๑๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๕๑.
- ดวงจันทร์ สุขวงศ์ สมาชิกสตรีแผนกทอผ้าไหม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ทิพย์อาภา รัตนโรภาส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม จังหวัดสกลนคร เมื่อวันที่ ๙ กันยายน พ.ศ. ๒๕๕๑.
- ดอน หม่อมเหมาะ เจ้าหน้าที่ประจำศูนย์ฯ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ทิพย์อาภา รัตนโรภาส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม จังหวัดสกลนคร เมื่อวันที่ ๑๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๑.
- เดือนจันทร์ แสงโพธิ์ สมาชิกสตรีแผนกทอผ้าไหม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ทิพย์อาภา รัตนโรภาส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม จังหวัดสกลนคร เมื่อวันที่ ๙ กันยายน พ.ศ. ๒๕๕๑.
- ทองไหล เทพคันที สมาชิกสตรีแผนกทอผ้าไหม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ทิพย์อาภา รัตนโรภาส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม จังหวัดสกลนคร เมื่อวันที่ ๙ กันยายน พ.ศ. ๒๕๕๑.

- บัญชา สุวรรณมาโจ ปลัดอำเภอเจริญศิลป์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ทิพย์อาภา รัตนโรภาส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม จังหวัดสกลนคร เมื่อวันที่ ๙ กันยายน พ.ศ. ๒๕๔๑.
- บุญรัตน์ พิกุลรัตน์ เจ้าหน้าที่ประจำศูนย์ฯ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ทิพย์อาภา รัตนโรภาส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม จังหวัดสกลนคร เมื่อวันที่ ๑๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๑.
- บุญสงค์ เสนสุวรรณ สมาชิกสตรีแผนกทอผ้าไหม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ทิพย์อาภา รัตนโรภาส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม จังหวัดสกลนคร เมื่อวันที่ ๙ กันยายน พ.ศ. ๒๕๔๑.
- บุญไหล มหาธรรม สมาชิกสตรีแผนกทอผ้าไหม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ทิพย์อาภา รัตนโรภาส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม จังหวัดสกลนคร เมื่อวันที่ ๙ กันยายน พ.ศ. ๒๕๔๑.
- บุษบา ปู่เงิน สมาชิกสตรีแผนกทอผ้าไหม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ทิพย์อาภา รัตนโรภาส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม จังหวัดสกลนคร เมื่อวันที่ ๙ กันยายน พ.ศ. ๒๕๔๑.
- ประจิดร์ พิมพ์บุญมา (ร้อยโท) รองหัวหน้าศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ทิพย์อาภา รัตนโรภาส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม จังหวัดสกลนคร เมื่อวันที่ ๑๕ สิงหาคม, ๙ กันยายน, ๑๗ ตุลาคม, ๑ ธันวาคม และ ๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๔๑.
- ไพรวรรณ ปู่เงิน เจ้าหน้าที่ประจำศูนย์ฯ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ทิพย์อาภา รัตนโรภาส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม จังหวัดสกลนคร เมื่อวันที่ ๙ กันยายน พ.ศ. ๒๕๔๑.
- มนต์เกียรติ ศรีมาฤทธิ์ เจ้าหน้าที่ฝ่ายวิชาการและการผลิต เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ทิพย์อาภา รัตนโรภาส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม จังหวัดสกลนคร เมื่อวันที่ ๙ กันยายน พ.ศ. ๒๕๔๑.
- มารุต โพธิ์สาราช สมาชิกสตรีแผนกทอผ้าไหม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ทิพย์อาภา รัตนโรภาส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม จังหวัดสกลนคร เมื่อวันที่ ๑๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๑.
- วสันต์ สัมยคุณ ผู้ช่วยศึกษาธิการอำเภอเจริญศิลป์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ทิพย์อาภา รัตนโรภาส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม จังหวัดสกลนคร เมื่อวันที่ ๙ กันยายน พ.ศ. ๒๕๔๑.

วาสนา สีวะรินทร์ สมาชิกสตรีแผนกทอผ้าไหม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ทิพย์อาภา รัตนโรภาส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม จังหวัดสกลนคร เมื่อวันที่ ๙ กันยายน พ.ศ. ๒๕๔๑.

วิภารัตน์ สายแก้ว เจ้าหน้าที่ประจำศูนย์ฯ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ทิพย์อาภา รัตนโรภาส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม จังหวัดสกลนคร เมื่อวันที่ ๑๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๑.

สนม คอนันต์ เจ้าหน้าที่ประจำศูนย์ฯ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ทิพย์อาภา รัตนโรภาส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม จังหวัดสกลนคร เมื่อวันที่ ๙ กันยายน พ.ศ. ๒๕๔๑.

สมจิตร ลีลา เจ้าหน้าที่ฝ่ายวิชาการและการผลิต เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ทิพย์อาภา รัตนโรภาส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม จังหวัดสกลนคร เมื่อวันที่ ๙ กันยายน พ.ศ. ๒๕๔๑.

สมจิตร สีวะรินทร์ สมาชิกสตรีแผนกทอผ้าไหม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ทิพย์อาภา รัตนโรภาส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม จังหวัดสกลนคร เมื่อวันที่ ๑๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๑.

สายคำ ภูมิยัง เจ้าหน้าที่ประจำศูนย์ฯ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ทิพย์อาภา รัตนโรภาส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม จังหวัดสกลนคร เมื่อวันที่ ๑๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๑.

สำเร็จ พิมพ์บุญมา (พันธุ์) หัวหน้าศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ทิพย์อาภา รัตนโรภาส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม จังหวัดสกลนคร เมื่อวันที่ ๑๕ สิงหาคม, ๙ กันยายน, ๑๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๑.

โสภาพร สายแก้ว เจ้าหน้าที่ฝ่ายวิชาการและการผลิต เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ทิพย์อาภา รัตนโรภาส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม จังหวัดสกลนคร เมื่อวันที่ ๑๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๑.

หนูจี ศิริบุตร เจ้าหน้าที่ฝ่ายวิชาการและการผลิต เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ทิพย์อาภา รัตนโรภาส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม จังหวัดสกลนคร เมื่อวันที่ ๑๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๑.

อวยพร คำกลม เจ้าหน้าที่ฝ่ายวิชาการและการผลิต เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ทิพย์อาภา รัตนโรภาส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม จังหวัดสกลนคร เมื่อวันที่ ๑๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๑.

อำนวย สิงห์ธนะ เจ้าหน้าที่บริหารงานสรรพากร เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ทิพย์อาภา รัตนโรภาส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม จังหวัดสกลนคร เมื่อวันที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๑.

อุไร เพชรเวช เจ้าพนักงานพัฒนาชุมชน ๕ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ทิพย์อาภา รัตนวโรภาส เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม จังหวัดสกลนคร เมื่อวันที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๑.

ประวัติย่อของผู้วิจัย

ชื่อ	ทิพย์อาภา รัตนโรภาส
สถานที่เกิด	เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	บ้านเลขที่ ๔๐/๕ ตรอกหลังวัดใหม่พิเรนทร์ ถนนอิสราภาพ แขวงวัดท่าพระ เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร ๑๐๖๐๐
ตำแหน่งหน้าที่ปัจจุบัน	เจ้าหน้าที่ประชาสัมพันธ์ฝ่ายกิจกรรมพิเศษ
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	ศูนย์มหามกุฏราชวิทยาลัย ตำบลชุมภูพร อำเภอศรีวิไล จังหวัดหนองคาย
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ. ๒๕๑๘	ชั้นประถมศึกษาปีที่ ๗ โรงเรียนสุโรจน์วิทยา แขวงวัดอรุณ เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร
พ.ศ. ๒๕๒๓	ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๕ ชินโรสวิทยาลัย แขวงบ้านช่างหล่อ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร
พ.ศ. ๒๕๓๐	ประกาศนียบัตรวิชาชีพเทคนิค บริหารธุรกิจ (การเงินและ การธนาคาร) วิทยาลัยอาชีวศึกษาธนบุรี กรุงเทพมหานคร
พ.ศ. ๒๕๓๔	การศึกษาระดับบัณฑิต (กศ.บ.) วิชาเอกสังคมศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร กรุงเทพมหานคร
พ.ศ. ๒๕๔๒	การศึกษามหาบัณฑิต(กศ.ม.) วิชาเอกการศึกษาผู้ใหญ่ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร กรุงเทพมหานคร

ศิลปหัตถกรรมผ้าไหม ในโครงการศูนย์ศิลปาชีพ บ้านกุดนาขาม
จังหวัดสกลนคร : กรณีศึกษาเกี่ยวกับการส่งเสริมศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น

บทคัดย่อ
ของ
ทิพย์อาภา รัตนโรภาส

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอกการศึกษาผู้ใหญ่
พฤษภาคม ๒๕๕๒

งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ มุ่งศึกษากระบวนการส่งเสริมศิลปหัตถกรรมท้องถิ่นเพื่อเสริมรายได้ให้แก่สตรีในชนบท โดยยกกรณีของแผนกทอผ้าไหมในโครงการศูนย์ศิลปาชีพ บ้านกุดนาขาม อำเภอเจริญศิลป์ จังหวัดสกลนคร มาเป็นกรณีศึกษา เก็บข้อมูลจากการศึกษาเอกสาร การเยี่ยมชมและศึกษาโครงการโดยตรง และการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่และประชาชนผู้เกี่ยวข้อง นำเสนอข้อมูลในรูปความเรียงเกี่ยวกับสาระสำคัญของการดำเนินงานด้านการทอผ้าไหมของศูนย์ศิลปาชีพ บ้านกุดนาขาม ในงานวิจัยนี้ได้พิจารณากิจกรรมการทอผ้าไหมในแง่ของกระบวนการการศึกษานอกโรงเรียน เพราะเป็นการสอนอาชีพให้แก่สตรีในชุมชนโดยอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่น คัดเลือกครูผู้สอนจากผู้ชำนาญงานในท้องถิ่น ผู้เรียนเป็นสมาชิกในท้องถิ่นที่มีพื้นความรู้ด้านการทอผ้าไหมที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ ได้รับการสนับสนุนจากโครงการศูนย์ศิลปาชีพ ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เป็นการส่งเสริมและอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมอันดีงามของท้องถิ่นที่มีความสำคัญยิ่ง

ผลการศึกษาค้นคว้า สรุปได้ดังนี้

๑. การจัดตั้งมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เกิดจากการที่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ได้ตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ไปทรงเยี่ยมราษฎรในภูมิภาคต่าง ๆ ทรงพบเห็นความทุกข์ยากของราษฎรในท้องถิ่นทุรกันดาร จึงทรงหาแนวทางคลายความเดือดร้อนให้แก่ราษฎรให้มีอาชีพและรายได้จึงทรงจัดตั้ง โครงการส่งเสริมศิลปาชีพ ขึ้น โดยเริ่มจากงานผ้าไหมมัดหมี่ทางภาคอีสาน แล้วขยายวงกว้างไปถึงผ้าทอมือประเภทต่าง ๆ และศิลปหัตถกรรมนานาชนิดของทุกภาค ทำให้เกิดการจัดตั้งศูนย์ศิลปาชีพในภูมิภาคต่าง ๆ และจัดตั้งโรงฝึกศิลปาชีพสวนจิตรลดา เพื่อเป็นศูนย์กลางการเรียนการสอนศิลปาชีพแขนงต่าง ๆ ผลิตรายการศิลปหัตถกรรมที่สวยงามและหายากตลอดจนเป็นที่รวมผลิตภัณฑ์ศิลปาชีพจากราษฎรทั่วประเทศด้วย

๒. ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม จัดตั้งขึ้นเมื่อวันที่ ๑๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๖ เพื่อแก้ปัญหาความเดือดร้อนให้แก่ราษฎรยากจนบ้านกุดนาขาม สร้างขึ้นบนที่ดินเนื้อที่ ๔๐ ไร่เศษ ที่ราษฎรบ้านกุดนาขามพร้อมใจกันน้อมเกล้าฯ ถวายสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เพื่อให้ราษฎรมีอาชีพเสริม มีความรู้ความสามารถในอาชีพที่ตนถนัด เป็นการยกระดับรายได้ของราษฎรให้เพิ่มสูงขึ้นและช่วยเหลือตนเองได้ ไม่ละทิ้งถิ่นฐานของตนเข้าไปรับจ้างทำงานในท้องถิ่นอื่น ราษฎรมีส่วนช่วยในการอนุรักษ์สภาพแวดล้อม ไม่ตัดไม้ทำลายป่าช่วยกันรักษาสภาพป่าโดยการปลูกต้นไม้ขึ้นทดแทน การพัฒนาบ้านกุดนาขามให้เป็นหมู่บ้านตัวอย่างในการพัฒนาหมู่บ้านอื่น ๆ ต่อไป เพื่อเป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยวในระดับท้องถิ่น บ้านกุดนาขามมี ๓๑๔ ครัวเรือน มีประชากรทั้งสิ้น ๑,๔๓๓ คน ประกอบอาชีพหลักคือการทำนา แต่ละครอบครัวมีรายได้เฉลี่ย ๖๗,๐๐๐ บาทต่อปี

๓. การทอผ้าไหมไทย สันนิษฐานว่าการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมเริ่มต้นในประเทศจีนเมื่อประมาณ ๔,๗๐๐ ปีมาแล้ว โดยเริ่มต้นในราชสำนักแล้วเผยแพร่ไปสู่ราษฎรทั่วไป ต่อมาได้มีการแพร่กระจายการเลี้ยงไหมไปสู่ภูมิภาคต่างๆ ของโลก การปลูกหม่อนเลี้ยงไหมของไทย สันนิษฐานว่าคนไทยที่อพยพมาจากประเทศจีนได้นำไข่ไหมและพันธุ์หม่อนเข้ามาสู่ประเทศไทย โดยเฉพาะในภาคอีสานมีการเลี้ยงไหมมากที่สุดและได้รับการทำนุบำรุงจากรัฐบาลในสวนกลาง ตั้งแต่ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา การทอผ้าไหมและผ้าพื้นเมืองอีสานมีทำกันมาแต่โบราณ ได้แก่ ผ้ามัดหมี่ ผ้าจก ผ้าขิด ผ้าแพรวา ผ้าพื้น เป็นต้น

๔. แผนกทอผ้าไหมบ้านกุดนาขาม เพื่อเป็นการส่งเสริมอาชีพการทอผ้าไหมจึงได้จัดตั้งแผนกทอผ้าไหมขึ้นที่ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม มีเจ้าหน้าที่ซึ่งเป็นข้าราชการทหารเป็นผู้บริหารประจำศูนย์ ฯ แผนกทอผ้าไหมมีหน้าที่ในการให้คำปรึกษาแนะนำ พร้อมทั้งการจัดระเบียบของแผนกทอผ้าไหม การส่งเสริมการผลิต การจัดจำหน่ายผ้าไหมภายในศูนย์ ฯ การส่งร้านตัวแทนจำหน่ายของศูนย์ ฯ และส่งไปจำหน่ายที่สวนจิตรลดากรุงเทพ ฯ รายได้จาก การจำหน่ายทางศูนย์ ฯ ได้จัดแบ่งให้กับสมาชิกเป็นค่าแรงและค่าเส้นไหม นอกจากนี้สมาชิกยังสามารถทอผ้าไหมส่วนตัวฝากขายกับทางศูนย์ ฯ ได้อีกด้วย กิจกรรมของแผนกทอผ้าไหมมีความเจริญก้าวหน้ามาโดยลำดับ มีการติดต่อหาตลาด การพัฒนารูปแบบให้เหมาะสมกับความต้องการของตลาด กำไรที่ได้จากการจำหน่ายผ้าไหมส่วนหนึ่ง ทางศูนย์ ฯ นำฝากบัญชี กองทุนผ้าไหมเป็นกองทุนส่วนกลางเพื่อสนับสนุนและพัฒนากิจการให้ดำเนินไปด้วยดี

๕. ปัจจัยที่สนับสนุนให้การดำเนินงานประสบความสำเร็จ ปัจจัยที่สำคัญ ได้แก่ การได้รับพระราชทานกำลังใจจากสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ที่ทรงมีให้แก่สมาชิกศิลปาชีพ ความรับผิดชอบของเจ้าหน้าที่ประจำศูนย์ ฯ ความเสียสละของครูฝึก ความมานะพยายามและความอดทนของสมาชิกในการทอผ้าไหมและการย้อมผ้าไหม การมีระบบการดำเนินงานที่ดีและครบวงจร การพัฒนารูปแบบและการควบคุมคุณภาพของการทอผ้าไหม การใช้วัสดุอุปกรณ์ที่หาได้ในท้องถิ่นทำให้มีการลงทุนที่ถูกลง การจัดการด้านการตลาดและการจัดจำหน่าย การจัดสรรรายได้อย่างยุติธรรมให้แก่สมาชิก การได้รับการสนับสนุนจากประชาชน หน่วยงานของรัฐและองค์กรภาคเอกชน

**THAI SILK HANDICRAFT OF THE ROYAL FOLK ARTS AND CRAFTS CENTRE,
KHUT NA KHAM VILLAGE OF SAKON NAKHON : A CASE STUDY OF LOCAL
HANDICRAFT PROMOTION**

**AN ABSTRACT
BY
TIPAREPA RATTANAVAROPAS**

**Presented on partial fulfillment of the requirements for the
Master of Education degree in Adult Education
at Srinakharinwirot University**

May 1999

This was a qualitative research aiming to study the promotion of local handicraft for rural women. This study took the Thai Silk Folk Arts and Crafts Centre, Khut Na Kham Village of Sakon Nakhon as a study case. Data were collected by document study, project visit, and personal interview to the officers and related persons. This study was presented in the descriptive form concerning the management of Thai Silk handicraft of the Royal Folk Arts and Crafts Centre, Khut Na Kham Village. This study considered the process as non – formal education activity. It was a teaching and learning process on Thai Silk handicraft, local expertise as a teacher and local people as learners. This was supported by the Foundation for the Promotion of Supplementary Vocations and Related Techniques of Her Majesty Queen Sirikit of Thailand which aimed to promote and preserve local cultural heritage.

The results revealed that :

1. The Foundation for the Promotion of Supplementary Vocations and Related Techniques of Her Majesty Queen Sirikit of Thailand was derived from Her Majesty Queen Sirikit following His Majesty King Bhumipol Aduljadej to visit people in rural remote areas. Her Majesty Queen Sirikit saw the troublesome of the people thus she tried to find a way to help them increasing their incomes. The project started with the Mudmee Thai silk of northeastern region and expanded to other hand made fabrics and many kinds of handicraft in other regions of the country. The Royal Folk Arts and Crafts Centre in many regions were established. The Suan Chitrlada Training Centre was also set up to be a training center of various kinds of art and crafts, producing beautiful handicraft works and collecting these kinds of product throughout the country.

2. The Royal Folk Arts and Craft Centre, Khut Na Kham Village was founded on 19 October 1983, aiming at resolving problems of poor people at Khut Na Kham village, on the areas of about 40 Rai donated by local people to Her Majesty Queen Sirikit. This center provided supplementary occupations to increase incomes for local people and to stop labor migration to the town. The people could participate in environment preservation, forest restoration and crating local touring activities. Khut Na Kham Village was developed to be the

sample of good development for other villages. Khut Na Kham had 314 households and its population was 1,433. Rice cultivating was main occupation with average incomes of each family was 67,200 bahts/year.

3. Thai silk weaving. It was assumed that silk cultivation began in China more than 4,700 years ago in the royal court and distributed to the people. It was later expanded to other regions throughout the world. Silk cultivation in Thailand was assumed that Thai people immigrating from China brought silkworm's egg and mulberry plant into Thailand, especially in the northeastern part and was supported by the government since the reign of King Rama V. The northeastern classical weaving was included Mudmee, Chok, Khit, and Prae Wa.

4. Silk weaving section at Khut Na Kham. The supplementary occupations of silk weaving was promoted by establishing silk weaving section at the Royal Folk Arts and Crafts Centre, Khut Na Kham Village. This section ran by the soldier officer. The Centre took responsibility in giving advices, supporting of production, selling the products within the Centre as well as sending to the central shops at Suan Chitrlada in Bangkok. The profits was paid back to the members on their part. The members could also sell their personal products at the shop within the Centre too. The Silk Weaving Section made its progress by finding market, developing the pattern and quality control. Part of the sale profits was maintained to be the capital for running the section.

5. Factors supporting the success of Silk Weaving Section were the supporting of Her Majesty Queen Sirikit, the responsibility of the officers, the sacrifice of the trainer, the tolerance and perseverance of the members, good system management, pattern development and quality control, low investment by using local materials, marketing and sell distribution, justice income payment and supporting of government and private sectors.